

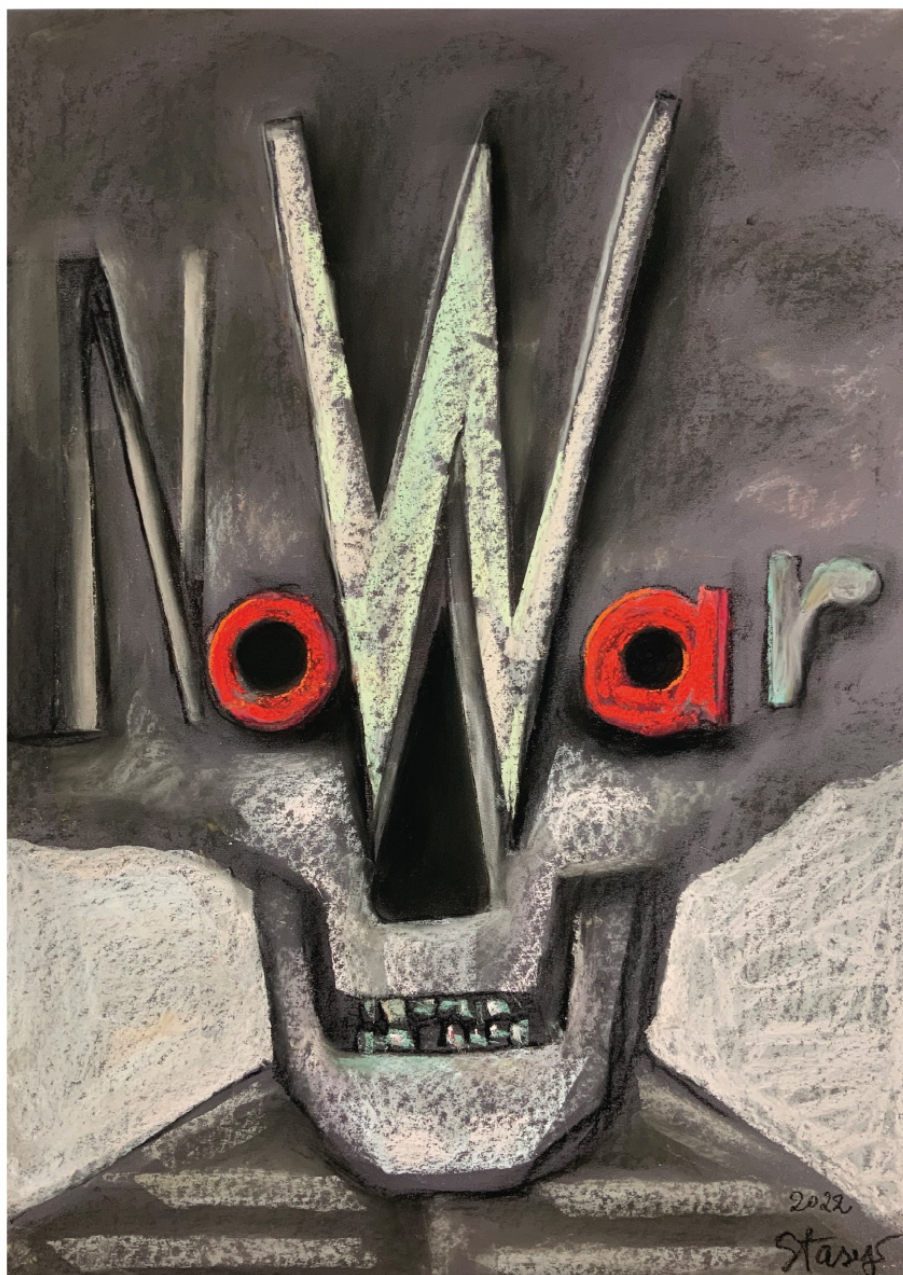
KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2022

4

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

William KENTRIDGE. Kai esu miręs, ir man reikia švelnumo

Martyno Plepio nuotr.

Aplė parodą Kaune skaitykite p. 58

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 8 652 32034

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKEVIČIŪTĖ
(teatras) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romėna RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Virgilijus ČEPAITIS. Teisė vetuoti taiką? / 2

Problemos ir idėjos

Richard HEINBERG. Po invazijos į Ukrainą. *Nauja globali energetikos-ekonomikos-politikos situacija* / 5

Žilvinas VAREIKIS. Klimato kaita: pesimizmas, abejingumas ir absurdo logika / 11

Almantas SAMALAVIČIUS. Architektūra ir neuromokslai / 16

Kūryba ir kūrėjai

Viktorija SAMARINAITĖ. Eilėraščiai / 23

Pietro U. DINI. Kelionė į prisiminimų pakraštį. *Užrašai apie Gabrielį Ferraterį* / 25

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. Nuo dizaineriškos tapybos iki ekologinių instaliacijų / 32

Nėra tikresnės transcendencijos už tą, kurią atveria kalba. *Su Raúliu ZURITA kalbasi Ezequielis ZAIDENWERGAS* / 34

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-LUPEIKIENĖ. Prisiminti Aleksandrą Vozbiną / 41

Kristijonas DAGYS. Žaidimai be taisyklių. *Apie parodos „Žemė kėlė žolę: augalai ir gyvūnai lietuvių liaudies mene“ užmojus bei kontekstą* / 43

Raminta JURĖNAITĖ. Vilniaus stoties *Dominorė*, „Arkos“ galerijoje / 48

Nostratinės kalbos – brasta per laiko upę. *Su Allanu R. BOMHARDU kalbasi Mindaugas PELECKIS* / 50

Kristina STEIBLYTĖ. Kintanti teatro funkcija Baltijos šalyse: tautokūrą keičia rinkodara / 52

Raminta JURĖNAITĖ. Hipnotizuojančios Williamo Kentridge'o vaizdų istorijos Kaune / 58

Agnė MAŽULIENĖ. Ką nutyli muzika. *Ryčio Mažulio figūrinės partitūros* / 63

Saulenė PUČILIAUSKAITĖ. Skola, arba Pastabos apie laiko prigimtį / 70

Praeities dabartis

Vidmantas VALIUŠAITIS. Juozas Lukša-Daumantas ir Antanas Valiukėnas. *Lietuvių rezistencijos ryšių su demokratiniiais Vakarais esminės grandys* / 77

Aleksandr GOGUN. Apokalipsės raiteliai. *Kaip SSRS ir Kinija planavo užkariauti planetą* / 88

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Politinė ekvinokcija / 94

Viršelio 1 p.: Stasys EIDRIGEVIČIUS. No war. 2022. Pastelė; 70 x 50

4 p.: Jūratė STAUSKAITĖ. Gulbė. 2020. Popierius, tušas; 80 x 60. Iš Jūratės Stauskaitės parodos „Apie paukščius“ Vilniaus vaikų ir jaunimo meno galerijoje. Paroda vyks iki gegužės 21 d.

TEISĖ VETUOTI TAIKĄ

Pradėjau rašyti šį straipsnį, kai Rusija užpuolė Ukrainą, – atėjo į galvą jo pabaiga. Bet pradėsiu nuo pradžių.

Pirmasis pasaulinis karas buvo baisiausias žmogijos istorijoje. Tada taip atrodė. Kad tasai siaubas daugiau nebesikartotų, karo laimėtojos nusprendė įkurti Tautų Sąjungą. Nors jai priklausė daugelis valstybių, ši organizacija nebuvo veiksminga, nes nubauti šalį narę, kuri griebtis agresijos, galėjo viso labo pašalindama iš savo gretų. Taigi pašalino, pavyzdžiui, Italiją, kai ši užgrobė Abisiniją, ar SSRS, bandžiusią okupuoti Suomiją. Vokietija, prieš užpuldama kaimynes, pati apdairiai išstojo iš Tautų Sąjungos.

Antrasis pasaulinis karas buvo dar kruvinesis. Gal todėl jau 1942 m. imta galvoti apie būsimą pasaulio tvarką ir stipresnę valstybių sąjungą, kuri padėtų išvengti Trečiojo pasaulinio karo. Vokietiją nugalėjusių valstybių ir kitų šalių atstovai 1945-ųjų birželį susirinko San Franciske ir įsteigė Jungtinių Tautų organizaciją. Iškilmingai pasižadėta išgelbėti žmoniją nuo karo rykštės, atnešančios neapsakomas kančias, garantuoti pagrindines žmogaus, lygias didelių ir mažų tautų teises, įsipareigota užtikrinti, kad ginklai būtų naudojami tik taikai pasiekti, ir dar daug teisingų dalykų.

Bedantės Tautų Sąjungos įpėdinė deklaravo, kad agresorių užmačias naikins pačioje jų užuomazgoje.

Jungtinės Tautos tuo tikslu įsteigė Saugumo Tarybą, Tarptautinį Teismą ir ginkluotąsias JT pajėgas – „žydruosius šalmus“. Pirmaisiais Tarptautinio Teismo kaltinamaisiais tapo hitlerinės Vokietijos vadai. Jie buvo pakarti, išskyrus spėjusį nusišauti maniaką, kuris kariavo prieš visą pasaulį.

Lengva viską suversti vienam žudikui maniakui, bet juk į valdžią jis atėjo demokratiniu keliu, buvo teisėtai išrinktas. Dauguma patikėjo žodžiais apie vokiečių pranašumą prieš kitas tautas. Trečiojo Reicho fiurerį toleravo demokratinės valstybės, bijodamos, kad spaudžiamas jis sukels karą. Hitleris visai nebuvo beprotis, priešingai – viską apskaičiuojantis žiaurus karo strategas. Vis dėlto, būdamas pakankamai racionalus, net atsidūręs ant pralaimėjimo slenksčio neliepė panaudoti cheminio ginklo.

Kitam maniakui, dabar siautėjančiam netoli rytinės ES sienos, racionalumo trūksta, nes niežti nagai griebtis branduolinės bombos. Keisčiausia, kad savo pradėtą karą griežtai draudžia vadinti karu, esą tai tik spec. operacija, skirta nubauti tiems, kurie, užuot paklusę Maskvos diktatui, didvyriškai gina savo valstybę. Žmonių, pripažįstančių, kad vyksta brolių žudiškasis karas, Rusijoje nedaug. Masės palaiko Putiną, kaip kadaise vokiečiai palaikė Hitlerį, raginusį atsikratyti „sąžinės chimeros“. Kas lieka, jeigu jos atsikratoma? Pateisinamos net šiurpiausios civilių žudynės, jau nekalbant apie prievartavimus,

plėšimus... Dabar dažnai skaitau, kad užtektų šalies- agresorės prezidentą, susipykusį su protu ir visu pasauliu, pakeisti kuo nors kitu, ir viskas pasikeistų į gera. Deja, taip nebūna. Tauta visada pasirenka tokį, koks jai tinka, todėl yra atsakinga už savo lyderį, už jo klaidas ir manijas. Šiaip ar taip, rinkėjai vėl balsuos už vedlį, kuris atitinka jų lūkesčius, net jeigu to pagrindas – gryniausias propagandinis melas. Galbūt naujasis kiek skirsis nuo dabartinio – nebus toks ciniškai atviras, tačiau slapta darys tą patį.

Kad piliečiai suprastų padarę klaidą ir ją ištaisy- tų, demokratinės šalys sugalvojo dažnus rinkimus. Bet jos ir pačios klysta, dažnai užmerkia akis prieš bręstantį blogį. Sovietų Sąjungą, padėjusią nugalėti totalitarinį Trečiojo Reicho režimą, demokratinės valstybės priėmė į savo tarpą. Lyg viena diktatūra, kovodama prieš kitą diktatūrą, automatiškai virstų demokratija. Stalinas laikytas geresniu už Hitlerį. Tai buvo lemtinga istorinė klaida.

Po Sovietų Sąjungos žlugimo demokratinės valstybės ėmė puoselėti iliuzijas dėl Rusijos atsivertimo ir imperinių ambicijų atsisakymo. Tik tuo galima paaiškinti sankcijų Rusijai menkumą po to, kai ji užpuolė ir sudraskė į gabalus Sakartvelą, kai atsikando nemenką Ukrainos dalį. Puikiai pame- nu, kaip diskusijoje apie Krymo aneksi- ją viena Rusijos Dūmos deputatė pasa- kė, kad Vakarų reakcijos neverta bijoti: „Pakalbės, pakalbės, ir liausis.“ Deputatė buvo teisi. Užtat Kremlius nesiliovė.

Kadaise Rusija iškilmingai pareiškė, kad yra SSRS teisių perėmėja. Bet kartu su branduoliniu ginklu ji perėmė ir li- guistą potraukį pasitikėti sau palankio- mis prognozėmis. 1991-ųjų sausį SSRS vadovai gavo kagėbistų raportus, kad lietuviai neberemia savo parlamento. Gal tauta ir jautėsi nusivylusi, kad geras gyvenimas neatėjo iškart, kai tik atgauta nepriklausomybė. Tačiau už laisvę ry- žosi aukoti net gyvybę. Raportuose tas nebuvo numatyta. 1991-ųjų sausį gin-

kluota iki dantų SSRS pralaimėjo prieš beginklius Lietuvos žmones. 2022-ųjų vasarį Rusijos caras irgi gavo raportus, kad Ukrainoje rusų kariuomenę su- tiks su gėlėmis. Ant raketų ir tankų užrašę ženklą Z, įtartinau primenantį pusę nacių svastikos, nesitikėjo, kad taip greitai jis ims asocijuotis su ženklu Zn – cin- kas, iš kurio gaminami karstai...

Dabartinis Rusijos įsiveržimas į Ukrainą rodo, kad vadovaujamosi tos deputatės žodžiais. Tačiau ši- kart Vakarai nepadarė klaidos. Jų reakcija suglumino Kremlių, įpratusį, kad demokratinės valstybės ilgai dvejoja, siūlo derybas, įtikinėja, taiko kitokius švel- nius metodus. Šįkart reakcija buvo greita ir griežta.

Neabejoju Ukrainos pergale. Norėčiau neabejoti ir tuo, kad demokratinis pasaulis pagaliau suprato, su kuo turi reikalą, – Rusija per 22-ėjus Putino valdy- mo metus virto monstru, sėjančiu mirtį, paliekančiu vien griuvėsius.

Žmonės apie kitų veiksmus dažnai sprendžia pagal save. Jei laikaisi įstatymų, paisai moralės, tau atrodo, kad visi jų laikosi. Užtruko, kol buvo suprasta, kad Rusija vadovaujasi vien savo šovinistinėmis taisyklė- mis. Lietuviai tą žino jau daug šimtmečių. Bet dabar visas pasaulis mato, kaip Rusija virsta Šiaurės Korėja.

Okupantų bombarduojamas Kyjivas

Nuotrauka iš socialinių tinklų

Čia vertėtų prisiminti, kad Rusija pati nėra laimėjusi nė vieno karo. Visiems žinomi jos pralaimėjimai – XIX a. kare dėl Krymo, XX a. pradžioje japonams, o viduryje suomiams. Per Antrąjį pasaulinį karą SSRS kariuomenė bėgo nuo vokiečių iki pat Volgos, ir tik didžiulė sąjungininkų pagalba padėjo pasiekti pergalę. Tikiu, kad ir šis karas baigsis Rusijos pralaimėjimu. Paprastai ji užpuola mažas valstybes, negalinčias apsiginti, gal Putinui pasivaideno, kad ir Ukraina tokia? Juk to karo fone vykdoma baudžiamoji operacija, siekiant įbauginti ukrainiečius. Jai vadovauja ne profesionalūs kariškiai, bent kiek paisantys karo etikos, o nuožmūs saugumiečiai. Tik tuo galima paaiškinti masines civilių žudynes. Paaiškėjus, kad okupantų nusikaltimai atskleidžiami, pradėta naudoti mobiliuosius krematoriumus. Nėra kūnų, nėra ir nusikaltimo.

1939 m. SSRS (tada taip vadinosi Rusijos imperija) buvo pašalinta iš Tautų Sąjungos už agresiją prieš Suomiją. Vadinamasis Žiemos karas paprastai neįtraukiamas į Antrąjį pasaulinį, nors vyko, jam oficialiai prasiėdėjus. Žuvo daugybė žmonių. Vis dėlto suomia apgynė savo nepriklausomybę. Maskvai teko sutikti su paliaubomis. Tačiau agresorę, išmestą iš Tautų Sąjungos, netrukus užpuolė kita agresorė, pati išstojusi iš TS ir užsimojusi prieš visą pasaulį, kad būtų pripažintas vokiečių kaip grynakraujės rasės pranašumas. Karą prieš išstojusiąją laimėjo išmestoji, padedama demokratinio pasaulio. Tų pačių metų vasarą SSRS jau be demokratinų šalių pagalbos užpuolė Vokietijos sąjungininkę Japoniją, patikėjusią Maskvos pažadais, todėl nekariavusią prieš ją Antrajame pasauliniame kare. Tai įvyko po to, kai San Franciske buvo įkurta Jungtinių Tautų organizacija, – karą prieš Vokietiją laimėjusios valstybės pasiskyrė save nuolatinėmis Saugumo Tarybos, atsakingos, kad nekiltų nauji karai, narėmis. Kitai pasaulio daliai turėjo atstovauti Kinija, kurią tada buvo okupavę japonai, todėl Saugumo Taryboje posėdžiavo Gomindano vyriausybės, pabėgusios į Taivano salą, atstovai. Po keleto metų tą veto teisę perėmė Kinijos Liaudies Respublika, mat sovietams išstūmus japonus, Pekine įsitaisė komunistai. Tokia ir dabar yra 1945-aisiais sudarytų Jungtinių Tautų Saugumo Taryba.

Tačiau pasaulis nuo XX a. vidurio smarkiai pasikeitė. Atsirado valstybės, kurios 1945-aisiais dar neegzistavo. Pavyzdžiui, antroji pagal gyventojų skaičių planetos šalis Indija tada buvo kolonija. O kiek postkolonijinių Afrikos valstybių pasiskelbė nepriklausomomis! Kad Jungtinės Tautos iš tikrųjų atstovautų visam dabartiniam pasauliui, ši organizacija turėtų pasikeisti. Gal atėjo laikas patobulinti jos Chartiją pagal trečiojo tūkstantmečio realijas? Gal Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos nuolatinėmis narėmis turėtų būti ne valstybės, XX a. laimėjusios karą, o tos, kurios XXI šimtmetyje atstovauja visiems žemynams? Gal už Aziją turėtų kalbėti ne vien Kinija, bet ir daugiau kaip milijardą gyventojų turinti Indija? Gal Saugumo Tarybai galėtų nuolat priklausyti ir Pietų Amerikos, Afrikos, žodžiu, visų kontinentų atstovai? Jei norime, kad žmonija išliktų.

Jungtinės Tautos susikūrė, kai buvo nugalėtas maniakas, primetęs pasauliui Antrąjį pasaulinį karą. Kad nekiltų Trečiasis, pats laikas peržiūrėti šios organizacijos Chartiją, antraip Jungtinės Tautos vis labiau primins tuščiai posėdžiavusią Tautų Sąjungą.

Ne veltui Volodymyras Zelenskis pabrėžė, kad Jungtinės Tautos, kurių Saugumo Tarybos nuolatinė narė yra agresorė Rusija, turėtų gerai pagalvoti apie savo prestižą ir tikslus...

Lietuva nepriklauso Jungtinių Tautų įkūrėjoms, nes tada, 1945-aisiais, ją buvo okupavusi valstybė, pasiskyrusi save nuolatinė Saugumo Tarybos nare, turinčia veto teisę. Bet mūsų šalis gali prisidėti, tobulindama Jungtinių Tautų Chartiją, kurios 23-iame straipsnyje, nustatančiame, kas yra nuolatiniai Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos nariai, kažkodėl nenurodoma, kaip reikėtų elgtis, jeigu nuolatinis jos, įsteigtos kovoti su agresija, narys tampa agresoriumi. Negi Lietuva nesikreips į Jungtines Tautas ir nepasiūlys sušaukti Generalinę konferenciją (Chartijos 109 straipsnis), kad būtų peržiūrėta Jungtinių Tautų Chartija?

Beje, Jungtinių Tautų Chartijoje tokia nuolatinė Saugumo Tarybos narė kaip Rusija neminima, juk Antrąjį pasaulinį karą laimėjo ne ji (nors tą pergalę primygtinai savinasi), bet Sovietų Sąjunga... ■

Richard HEINBERG

PO INVAZIJOS Į UKRAINĄ

Nauja globali energetikos-ekonomikos-politikos situacija

Rusijos karas prieš Ukrainą ir Vakarų atsakas į agresiją lems, kad pasauliui teks susidurti su visiškai nauja situacija energetikos, ekonomikos ir politikos atžvilgiu. Žvelgiant plačiau, bus mažiau remiamasi globaliu mastu integruotomis energetinių resursų rinkomis, plėsis mažiau saugus iškastinio kuro tiekimas. Kadangi energetika yra bet kokios ekonominės veiklos variklis, globali ekonomika praras prieškarinį saugumo lygį, o nacionaliniai aljansai turės persitvarkyti. Trumpiau tariant, gyvename laikotarpiu, kuris politiniu ir ekonominiu požiūriu gali tapti ne mažiau transformuojantis negu XX a. pasauliniai karai, nors šių pokyčių padariniai gal ir nebus panašūs į sukrėtimus, patirtus praėjusio amžiaus 2-uoju ir 5-uoju dešimtmečiais.

Energetika

Pradėsiu nuo energetikos, nes ji nulemia visa kita. Tai, kas bus dėstoma, gali pasirodyti ne kažin kiek nauja, palyginti su tais įvykiais bei rizikomis, kurias aptarsiu vėliau, tačiau energetika yra naujos eros, į kurią žengiame, simbolis.

Didžiosios naftos kompanijos, įskaitant *Exxon*,¹ *Mobil*, *Shell* ir *BP* pranešė, kad nutraukia bendradarbiavimą su Rusijos naftos industrija, kuriai priklauso

tokie valstybiniai gigantai kaip *Lukoil* ir *Gazprom*. Tai veikiausiai padarys didesnę poveikį negu prezidento Bideno draudimas į JAV importuoti Rusijos naftą ir dujas, kurių resursai milžiniški – RF tiekia daugiau kaip 10 proc. pasaulio naftos ir 7 proc. dujų, tačiau jau nebesugeba išlaikyti tokių tiekimo apimčių kaip anksčiau. Rusijos energetikos ministerija 2021 m. paskaičiavo,² kad pasiekė naftos gamybos piką ir veikiausiai jau niekuomet nebepakils į tokį lygį, koks buvo iki *Covid* pandemijos. Daug metų Rusija priklausė nuo tokių milžiniškų užsienio kompanijų kaip *Exxon*, *Mobil* ekspertinės pagalbos, kad senkančius naftos šaltinius galėtų eksploatuoti kiek įmanoma ilgiau. Bendradarbiavimo sutartims parengti prireikė ilgų derybų, be to, buvo pasitelktas svarbiausias personalas, sukurta milijardų dolerių vertės infrastruktūra. Nutraukus šias sutartis, nepanašu, kad Vakarų naftos kompanijos jas vėl atnaujins, net ir tuo atveju, jei okupantai reliatyviai greitai išsinešdins iš Ukrainos. Nesvarbu, ar embargas eksportui bus pratęstas, ar nutrauktas, Rusijoje naftos gamybos tempai lėtės, nebent pavyktų greitai apsirūpinti Kinijos, Indijos investicijomis ir ekspertine pagalba. Šis sulėtėjimas vyks sparčiau, negu kas nors drįso prognozuoti.

Globali naftos gamyba per pastaruosius 27 mėnesius nepakilo aukščiau 2018 m. lygio. Paklausą sumažino

pandemija, privertusi kompanijos imtis naujų projektų. Tuo pat metu lieka vis mažiau vietų, kurias galima eksploatuoti – naftos žvalgybos duomenys 2021 m. buvo prasčiausi per visus pastaruosius 75 metus.³

Kiek anksčiau, kovo mėnesį, naftos kainos pakilo iki 130 dolerių už barelį, kai kurie komentatoriai prognozuoja, kad vidurvasarį jos pasieks 150 ar net 200 dolerių, jei toliau tęsis karas. Tačiau dabar kainos nukrito žemiau 100 dolerių ir infliacijos besibaiminantys ekonomistai gali trumpam atsipūsti. Nesu įsitikinęs, ar toks džiugus optimizmas yra pagrįstas. *Rystad Energy* vyresnysis naftos rinkos analitikas Luise'as Dicksonas tvirtina, kad rinka veikiausiai nepakankamai atsižvelgė į sumažėjusią naftos gavybą Rusijoje.⁴

Jei naftos kaina toliau kils, padariniai gali būti sunkūs. Per pastaruosius 75 metus kiekvienas naftos kainų padvigubėjimas baigdavosi recesija (taip buvo 1972, 1979, 1990, 1999 ir 2008 metais). Nors „juodasis auksas“ naudojamas daug efektyviau nei prieš dešimtmetį, vis dėlto pasaulis smarkiai priklauso nuo naftos, kuri būtina transportui ir žemės ūkiui. Prie elektra varomų automobilių pereinama pernelyg lėtai, kad per artimiausius porą metų pajustume bent kiek ženklensnę įtaką. Tad kaip išsaugoti prieinamą naftos kainą ir išvengti ekonominio chaoso? Jungtinės Valstijos raginamos didinti vietinę naftos ir dujų gavybą. Išivaizdavimas, kad JAV gamintojai gali paprasčiausiai atsukti kranelius, yra suprantamas, nes pastaraisiais metais ši industrija stulbinamai sėkmingai išgaudavo milijonus barelių per dieną iš uolienos, kurią geologai buvo seniai nurašę. Be to, sutankintos (skalūnų) naftos šulinius galima pradėti eksploatuoti greičiau negu įprastinius. Įprastinės naftos gavyba nuo 2005 m. nusmuko ir nebeapkilo, būtent tais metais, remiantis *Google* paieškų statistika, buvo „naftos pikas“. Nuo to laiko išsigelbėjimu tapo neįprasta JAV skalūnų nafta ir Kanados naftingas smėlis, nors jo perdirbimas susijęs su didžiule ekologine rizika. Tarp 2006 ir 2019 m. Jungtinės Valstijos pumpavo nuo 5 iki 12 milijonų barelių naftos per dieną – tokio kiekio nebuvo niekad anksčiau. Tačiau dabar sutankintos naftos spindesys blunka. Gamintojai ėmė mažiau

gręžti, susidūrę su kainų kritimu per pandemiją, kai neišdrįso apriboti gavybos. Investuotojai reikalauja, kad jų investicijos teiktų grąžą, šiuo metu gaunamą dėl išaugusių kainų. Tačiau tai tik platesnės visuomenos dalis. Daugiausia produkcijos ir pelno gauta iš nedidelių „saldžių“ telkinių didesnėse geologinėse teritorijose, į kurias nusitaikė gręžėjai, tačiau jose geidžiamų vietų jau nebėra. Šiaurės Dakotos Bakeno regionas, su kuriuo prieš penketą metų buvo siejamos didžiulės viltys, šiuo metu baigia galutinai sunykti kaip ir didžiuma kitų naftos telkinių JAV, gavyba gali padidėti tik šiek tiek daugiau negu išgaunama dabar.

Jungtinių Valstijų strateginį rezervą sudaro toks naftos atsargų kiekis, koks pasaulyje sunaudojamas daugmaž per savaitę. Suprantama, jis nebus ištuštintas per tokį trumpą laiką. Šio rezervo paskirtis – padėti amerikiečių nacijai išgyventi keletą savaičių, kilus apsirūpinimo nafta sunkumams. Iš jo paimant porą milijonų barelių per dieną, atsargos būtų išekvotos per metus.

Kalbama apie Jungtinių Valstijų pagalbą Venesuelai,⁵ siekiančiai padidinti savo naftos gavybos apimtis. Tai būtų atsvara globaliems praradimams, kai sankcijomis bus užkardyta Rusijos nafta. Venesuela turi didžiulius geros kokybės naftos išteklius. Tačiau Chavez-Maduro valdymo laikotarpiu itin pablogėję santykiai su JAV ir prasta valstybinės naftos kompanijos PDVSA vadyba lėmė gavybos mažėjimą. Vašingtonas nusiuntė aukšto lygio delegaciją į Karakasą, o prezidentas Maduras paleido iš kalėjimo du amerikiečius (vienas iš jų – aukštas naftos kompanijos vadybininkas). Tačiau Venesuelos naftą, nors jos kiekiai ypač dideli, sunku ir nepigu išgauti. Situaciją dar labiau komplikuoja tai, kad pastaraisiais metais Venesuela smarkiai suartėjo su Rusija. Jeigu JAV sankcijos Venesuelai būtų panaikintos, naftos ministerija sako, kad galbūt galėtų padidinti gavybą iki 400 000 barelių per dieną, tačiau nenurodo, kada tai galėtų įvykti.⁶ Kita vertus, gal čia tik tuščias pažadas, siekiant atsikratyti sankcijų?

Ką galėtų pasiūlyti OPEC? Pranešama, kad Saudo Arabijos valdovas net nepakėlė telefono ragelio,⁷ kai paskambino prezidentas Bidenas, norėdamas jo papra-

šyti, kad parūpintų daugiau naftos pasaulio rinkoms. Didžiuma Vidurio Rytų naftos telkinių jau pusiau išsemti,⁸ tad ženklėnis gavybos apimčių didinimas darytų žalą rezervuarams ir sumažintų galimybes išgauti didesnį kiekį ateityje.

Skandžiausias naftos trūkumo padarinys tas, kad globali dyzelinio kuro pasiūla yra pasiekusi žemiausią lygį nuo 2008 m.⁹ Dyzelinas būtinas sunkiajam transportui, kuris gabena žaliavas ir visų rūšių gaminius. Dabartiniai civilizacijos mechanizmai be dyzelino sustotų per keletą dienų. Kai kurios JAV degalinės jau riboja dyzelino pardavimą klientams.¹⁰

Daugelis aplinkosaugininkų įrodinėja, kad pasaulį išgelbės elektriniai automobiliai ir saulės baterijos, tačiau tam reikalinga didžiulė nauja infrastruktūra. Pastaruosius dvidešimt metų plėtojamos vėjo ir saulės jėgainės, kartu sudėjus, pagamina tik 3,3 proc. visos pasaulio sunaudojamos energijos. Be to, abejojama, ar pakaks žaliavų saulės baterijoms, turbinoms ir kitai stambios apimties įrangai. Jau esu rašęs,¹¹ kad perėjimas nuo iškastinio kuro prie saulės ir vėjo energijos nebus visiškai sklandus, be to, teks smarkiai apriboti jos sąnaudas.

Branduolinių jėgainių statyba susiduria su tokiu pačiu iššūkiu kaip ir atsinaujinantys šaltiniai – tai išlaidos, susijusios su transportavimu ir elektrifikacija. Tačiau šiuo atveju dar prisideda didžiuliai statybos kaštai, būtinybė nukenksminti urano atliekas, grėsminga politinė ir ekologinė rizika, su kuria ypač akivaizdžiai susidūrė dabar, kai Rusija bandė užimti Ukrainos atominės jėgainės.¹²

Anglių kainos irgi kyla. Kinijoje jos beveik du kartus viršijo vyriausybės nustatytas lubas. Nors šį pakilimą lėmė vietinės priežastys, bet prisidėjo ir tarptautinė sumaištis – kadangi dėl karo Ukrainoje dujų tiekimas nepakankamas, astronomiškai auga anglių gabenimo išlaidos, o Kinijos kasyklų išlaikymas dėl senkančių išteklių kasdien darosi vis brangesnis.¹³

Trumpai tariant, pasaulis griebiasi šiaudo, mėgindamas optimizuoti energijos srautus. Veikiausiai

esame netoli posūkio, apie kurį seniai kalba analitikai – ištekliams mažėjant, energijos sąnaudas teks irgi mažinti. Kylant kainoms, ekonomika periodiškai trauksis, energijos poreikis (ir kainos) laikinai sumažės, kol ekonomikai pavyks iš dalies atsigauti, po to kainos vėl šoks į viršų. Ciklas gali kartotis, kiekvieną kart vis labiau smunkant ekonominės veiklos lygiui. Tikėtina, didžiulė griūtis ištiks finansų sistemą, todėl drastiškai ir visam laikui sumažės galimybė patenkinti poreikius. Vienintelis protingas žingsnis – bendromis jėgomis reguliuoti gamybą, apriboti vartojimą, kad šokas būtų kiek galima mažesnis ir pritaikytume prie naujų, nuolat kintančių ekonominių sąlygų.¹⁴

Ekonomika

Kylant išteklių kainoms, nepavyks išvengti infliacijos, nes energija reikalinga visai ekonominei veiklai. Jungtinėse Valstijose infliacija šoktelėjo iki 8 proc. – tai aukščiausias taškas per 40 metų, nieko gero nežadantis valdančiajai partijai. Tačiau tuo pat metu pasaulis išpūtė milžinišką skolos burbulą, kuris gali sukelti didžiulę *defliaciją*. Idealiame pasaulyje infliacijos ir defliacijos kryptys turėtų subalansuoti viena kitą. Tačiau realusis pasaulis toli gražu nėra idealus. Priešaky – ekonomikos susitraukimas ir sukrėtimai.

Pasaulio lyderiai norėtų bet kokia kaina išvengti to susitraukimo, nors, kai svarstomi klimato kaitos scenarijai, IPCC (*Intergovernmental Panel on Climate Change*) pagaliau pradeda suvokti būtinybę atsisakyti augimo (*growth*) politikos.¹⁵ Trūkstant bendro supratimo, kad augimo pabaiga yra neišvengiama, tautos ir jų aljansai savo ekonomiką veikiausiai mėgins plėtoti kitų tautų ir grupių sąskaita. Tai reiškia, kad atsiras dar daugiau geopolitinių įtampų ir nestabilumo.

Kapitalizmas pagal savo prigimtį yra švelni ekonominio karo forma – normaliais vidaus ir išorės santykiais laikoma konkurencija, kurią sušvelnina aukštas bendradarbiavimo tarp korporacijų ir tautų lygmuo. Geopolitiniai aljansai beveik visuomet

grindžiami bendrais ekonominiais interesais, o prieš karinius konfliktus dažnai kyla įvairūs nesutarimai dėl prekybos.

Invazija į Ukrainą ir Vakarų atsakas į agresiją lėmė didelio intensyvumo ekonominę priešpriešą, kokios neregėjome nuo Antrojo pasaulinio karo:

- Sankcijos atkirto Rusijos bankus nuo globalių finansinių institucijų, o rusų verslams ir šeimoms tapo sunkiau gauti paskolas, naudotis kredito kortelėmis.

- Rusų oligarchams pritaikytos individualios sankcijos, tam tikrais atvejais jų turtas išaldytas.

- Daug Vakarų kompanijų – *McDonald's*, *Starbucks*, *Apple*, *Goldman Sachs*, *JPMorgan Chase* ir kt. – pasitraukė iš Rusijos.

- Kai kurios kompanijos nutraukė eksportą į Rusiją, tapo sunkiau gaminti mobiliuosius telefonus, automobilius, kitą aukštosiomis technologijomis paremtą produkciją.

- Prekyba Maskvos finansų biržoje buvo sustabdyta, jai pradėjus veikti akcijų kainos katastrofiškai smuks.

- Rusijos rublio vertė sumažėjo beveik perpus nuo įsiveržimo į Ukrainą pradžios, todėl visko, kas importuojama, kainos pakilo.

- Jei Rusija nebevykdys skolų apmokėjimo, tai nebus didelis domino efektas pasaulinei finansų sūrangai, tačiau Rusijai jis bus pragaištingas ir toliau destabilizuos globalią sistemą.¹⁶

Nicholas Mulderis interviu *The Atlantic* žurnalistei Annie Lowrey sakė,¹⁷ kad sankcijų sėkmę lemia aiškiai suformuluotas tikslas. Vienintelis garsiai išsakomas reikalavimas Rusijai yra pasitraukti iš Ukrainos, tačiau panašu, kad šio rezultato artimiausiu metu nebus pasiekta.

Vis dėlto yra požymių, kad nuotaikos Rusijoje ir nuomonė tų oligarchų, kurie laiko Vladimirą Putiną valdžioje, pamažu keičiasi. Erica Fritz, diktatūrų ekspertė iš Mičigano valstybinio universiteto¹⁸ neseniai žurnalistui Maxui Fisherui sakė: „*Elity nepasitenkinimo indikatoriai, kuriuos dabar stebime, Putino Rusijoje nėra įprasti, todėl juos reikėtų vertinti ypač rimtai.*“ Rusijos karinės pajėgos įklimpo ir sunkiai įveikia tvirtą ukrainiečių pasipriešinimą.

Užsitęsęs karas nėra naudingas Putino vidaus politikai – prestižas tarptautinėje arenoje prarastas, šalies ekonominės perspektyvos apgailėtinos. Tačiau pasitraukimas, be jokios abejonės, reikštų Putino žlugimą.

Jungtinių Tautų Maisto ir žemės ūkio organizacijos (FAO) kainų indeksas praėjusį mėnesį pasiekė aukščiausią lygį, koks kada nors yra buvęs. Kviečių kainos pakilo iš dalies todėl, kad tiek Ukraina, tiek Rusija yra didžiosios kviečių eksportuotojos. Pasak FAO atstovo, globalaus tiekimo pertrūkis gali maisto ir pašarų kainas kilstelėti nuo 8 iki 22 proc. virš jau dabar šoktelėjusio lygmens.¹⁹ Ukraina ir Rusija eksportuoja daugiau kaip trečdaliį pasauliui reikalingų grūdų. Rusija yra ir pagrindinė trąšų (gaminamų iš gamtinių dujų) eksportuotoja, nuo jų tiekimo priklauso didelė Europos ir Vidurio Azijos dalis.

Aukštos grūdų kainos siejamos su politiniu nestabilumu.²⁰ Karas Ukrainoje skaudžiai atsilies kai kuriems Rytų ir Vidurio Azijos regionams. Žvelgiant į ilgalaikę perspektyvą, taps pažeidžiamos tiek Europa, tiek Pietų Azija, tiek Afrika.

Vakarų visuomenė pajus įvairias ekonominio karo atatrakas, veikiausiai sutriks ir globali tiekimo grandinė. Tokios problemos taps dar didesnės, jeigu į pagalbą Rusijai ateis Kinija. Pasauliui prireiks dešimtmečių, kad sukurtų naujas tiekimo sistemas. Abejoju, ar galima jas greitai pakeisti, o kai kurių pertvarkyti išvis neįmanoma, nes jos remiasi lokalizuotais žaliavų, specialistų ir pigios darbo jėgos šaltiniais.

Vienas užtikrintas invazijos į Ukrainą nugalėtojas, kaip ir per visus karus, yra ginklų industrija. Gaila, kad negalima valgyti tankų ir sviedinių, nes jų gamyba reikalaus vis daugiau ir daugiau pasaulio išteklių.

Politika, geopolitika ir valdymas

Po karo Ukrainoje pasaulis veikiausiai dar labiau poliarizuosis. Jungtinės Valstijos, prarandančios globalaus hegemono vaidmenį, agresyviau sieks išlaikyti savo įtakos zonas, nors jau ima suprasti, kad karai Vietname, Irake ir Afganistane buvo pražūtingi.

Dabartinė globali krizė gali būti žalinga Kinijai, kurios ekonominė galia labai priklauso nuo prekybos liberalizavimo. Kol kas kinai vengia kritikuoti Rusiją, bet neskuba ir teikti Maskvai karinės pagalbos. Neuoastabu – Pekinas paiso savo interesų.

Rusija ir Kinija keturiasdešimt metų mėgina įveikti Jungtinių Valstijų ekonominį dominavimą, ekonominę partnerystę plėtodamos taip, kad atsvertų globalią JAV dolerio viršenybę. Vašingtonas tai supranta kaip nuolatinę grėsmę, o ji tokia ir yra! Vakarams ekonomiškai nusisukus nuo Rusijos, Kinija praranda svarbią sąjungininkę. Daug kas dabar priklausys nuo jos atsako. Jei Kinija suteiks Rusijai karinę pagalbą, globalaus karo perspektyva smarkiai padidės. Kinijos prezidentas Xi, atrodo, kol kas nėra pasiryžęs viskuo rizikuoti dėl Putino beprotybės. Veikiausiai Kinija „padės“ Rusijai, pakeisdama Vakarų naftos ir dujų gigantus, teikdama vadybinę paramą energijos industrijai ir žaliavų eksportuotojams (globali nikelio kaina po invazijos į Ukrainą iškart pakilo).

Be Kinijos paramos Rusija vargu ar galėtų susidoroti su problemomis ir šalies viduje. Dešimtys tūkstančių rusų, daugiausia intelektualai ir žurnalistai, pabėgo į Stambulą. Šis egzodas sumažina spaudimą Putinui šalies viduje. Uždarius nepriklausomą žiniasklaidą, rusai vis labiau atsiejami nuo globalių informacijos srautų. Toks totalitarinis sąmonės valdymas gali skaudžiai atsiliiepti ateityje. Nors kalbama apie galimą perversmą Maskvoje, bet neaišku, ar tos kalbos nėra paprasčiausia Vakarų saviapgaulė. Kita vertus, jei Putinas iš tikrųjų būtų nuverstas, valdžios vakuumas galėtų kelti dar didesnę geopolitinę grėsmės riziką.

Liūdna ironija, kad visa ši geopolitinė destabilizacija vyksta tuo metu, kai demokratija JAV šlubuoja, o amerikiečių nacija yra atsidūrusi dešiniųjų perversmo akivaizdoje. Donaldo Trumpo prezidentavimas parodė, kokios trapios yra JAV politinės institucijos, kai susiduria su autoritariniu populizmu. Nors nepanašu, kad Trumpas galėtų būti vėl perrinktas, bet jo partija įsitvirtina daugiau negu pusėje valstijų, gal net ir Vašingtone.

Europa patiria ne mažiau drastišką lūžį, kertantį nacionalines sienas. Vokietija – kontinento ekonomi-

kos jėgainė – mąsto apie ilgalaikę energijos strategiją po *Nord Stream 2* sustabdymo, naujas dujotiekis būtų galėjęs tiekti Europai penkiasdešimt penkis milijardus kubinių metrų dujų per metus. Berlynas planuoja vėl kasti anglį, nors tai reiškia išsižadėjimą tikslų, susijusių su klimato kaitos suvaldymu. Ketinama statyti Suskystintų gamtinių dujų importo terminalą, tačiau tam prireiks dvejų metų, o dujos, kurias tieks JAV, kainuos daugiau negu rusiškos. Berlynas keičia ir karinę savo politiką – jeigu įgyvendins neseniai paskelbtus planus, pagal lėšas, skiriamas karinėms reikmėms,²¹ šalis užimtų trečią vietą pasaulyje po JAV ir Kinijos.

Politiniai pokyčiai, išprovokuoti Rusijos įsiveržimo į Ukrainą, vyksta tuo metu, kai išradingai platinama dezinformacija tapo rimtu iššūkiu demokratijai visame pasaulyje. Rusijos propaganda infekavo tiek kraštutiniosios dešinės, tiek antiimperialistinės kairiosios pakraipos žiniasklaidą Šiaurės Amerikoje ir Europoje. Tačiau Kremlius yra anaip tol ne vienintelis melagingų žinių šaltinis, nes dezinformacijos įrankiai sparčiai pinga ir darosi vis efektyvesni. Manipuliavimas suvokimu ir nuomonėmis artėja prie pavojingo taško, kurį pasiekus bus labai sunku, gal net išvis neįmanoma pasakyti, kas ką kada padarė. Kokių būdu tada nustatysime, kas vienu ar kitu atveju yra teisus? Kas valdys dirbtinį intelektą, tas efektyviai kontroliuos patį realybės suvokimą.

Kalifornijoje, viename renginyje Berklyje, dirbtinio intelekto tyrinėtojas kompiuteriu demonstravo dalykus, kurie prieš vieną ar du dešimtmečius buvo visiškai neįsivaizduojami. Vos keliais klaviatūros paspaudimais sukurdamo naują tekstą ir tokius vaizdinius, kokių jam reikėjo. Toks gali būti ir vizualinio meno kūrinys, ir esė, ir naujiena, ir netikra fotografija. Ši technologija išstums iš darbo rinkos milijonus žiniasklaidos darbuotojų ir vizualinio meno kūrėjų. Jei galima taip lengvai manipuluoti tikrove, sėdint kambaryje Berklyje, pasiėmus nešiojamąjį kompiuterį, įsivaizduokime, ką galėtų padaryti superkompiuteris Lenglyje ar Maskvoje. Kai taps neįmanoma atskirti tiesą nuo simuliacijos, demokratija išnyks kaip dūmas.

Klimatas ir aplinka

Čia lyg ir nederėtų kalbėti apie šiltnamio efektą, nes tai atrodys tarsi lipdukas prie temos, apžvelgiančios visai kitus dalykus. Tačiau šis kontekstas ypač gerai atspindi, koks atsainus daugumos politikų ir žurnalistų požiūris į klimato kaitos suvaldymą.

Bet koks pasitikėjimo praradimas nutraukia bendradarbiavimą ir apsunkina pastangas nors kiek sumažinti ardomąjį poveikį Žemės planetai. Panašu, kad artėjame prie istorinio momento, kai sakysime: „pasirinkime kurią nors pusę ir kovokime“, užuot sakę „susėskime kartu ir pamąstykime, ką turėtume daryti“. Didžiausia mūsų viltis, kad pavyks užkirsti kelią klimato katastrofai, yra pasiekti bendro sutarimo, kaip apriboti iškastinio kuro gavybą ir naudojimą.²² Jei to nepadarysime, mūsų ateitis bus tik nuožmios peštynės, bandant išsidalyti menkus išteklių likučius.

Jeigu esu teisus sakydamas, kad įsiveržimas į Ukrainą lems globalaus energijos augimo pabaigą, tuomet po bet kokio iškastinio kuro gavybos sumažėjimo seks anglies dioksido saikingesnis išmetimas į atmosferą²³ (akimirškai nekreipkime dėmesio į lūžio tašką, susijusį su tirpstančiu amžinuoju įšalu). Galbūt visa tai į gera. Tačiau Ukrainos gyventojai patiria didžiules kančias, bandydami apginti ne tik savo šalį, o pasaulio lyderiai, susitelkę ties geopolitika, regis, yra dar labiau atitrūkę nuo realybės ir neturi supratimo, ko reikėtų imtis, kad užkirstume kelią žmonijos žlugimui. ■

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

Straipsnis skelbiamas, gavus malonų autoriaus sutikimą.

www.resilience.org paskelbto teksto autorius – žinomas amerikiečių energetikos ir ekonomikos analitikas, *Post Carbon* instituto bendradarbis, keturiolikos knygų, tarp jų „Augimo pabaiga“ (2011), „Gyvačių aliejus“ (2013), „Galia“ (2021) ir kt., autorius.

- ¹ <https://www.reuters.com/business/exxon-mobil-begins-removing-us-employees-ts-russian-oil-gas-operations-2022-03-01/>
- ² <https://www.themoscowtimes.com/2021/04/12/russia-may-have-passed-peak-oil-output-government-a73558>
- ³ <https://www.offshore-energy-biz/oil-gas-discoveries-in-2021-to-hit-lowest-level-in-75-years-rystad-says/>
- ⁴ https://rigzone.com/news/cheaper_oil_may_be_short_lived-16-mar-2022-168272-article/?mc_eid=300d9d9a54
- ⁵ <https://www.reuters.com/world/us/exclusive-washington-pins-easing-venezuela-sanctions-direct-oil-supply-us-2022-03-09/>
- ⁶ <https://www.reuters.com/business/energy/venezuela-could-400000-bpd-oil-output-if-us-approves-licenses-petroleum-2022-03-11/>
- ⁷ <https://www.theguardian.com/us-news/2022/mar/09/saudi-arabia-and-uae-leaders-decline-calls-with-biden-amid-fears-of-oil-price-spike>
- ⁸ <https://www.forbes.com/sites/forbeseq/2022/02/01/the-art-of-mentoring/?sh=37f45da773eb>
- ⁹ <https://www.reuters.com/business/energy/global-diesel-shortage-raises-risk-oil-price-spike-kemp-2022-03-11/>
- ¹⁰ <https://www.getawaysouople.com/diesel-shortage/>
- ¹¹ <https://www.resilience.org/stories/2021-11-02>
- ¹² <https://www.themoscowtimes.com/2022/03/16/chernobyl-workers-held-hostage-amid-fears-for-reactor-safety-a76963>
- ¹³ [www://multimedia.scmp.com/infographics/news/china/article/3009528/shrinking-cities/index.html](http://www.multimedia.scmp.com/infographics/news/china/article/3009528/shrinking-cities/index.html)
- ¹⁴ <https://resilience.org.stories/2022-03-15/the-best-climate-policy-yiouve-probably-never-heard-of/>
- ¹⁵ <https://timotheeparique.com/degrowth-in-the-ipcc-arc6-wgii/>
- ¹⁶ <https://www.cnn.com/2022/03/17/economy/russia-default-explained/index.html>
- ¹⁷ <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2022/03/russia-sanctions-economic-policy-effects/627009/>
- ¹⁸ <https://nl.nytimes.com/f/newsletter/>
- ¹⁹ <https://www.fao.org/3/cb9013en.pdf>
- ²⁰ <https://www.slate.com/technology/2014/04/food-crisis-and-revolution-grain-prices-predict-political-instability.html>
- ²¹ <https://www.dw.com/en/where-is-germanys-military-budget-going/a-61136184>
- ²² <https://www.resilience.org/stories/2022-03-15/the-best-climate-policy-you-ve-probably-never-heard-f/>
- ²³ <https://www.sciencedaily.com/releases/2022/03/220314120647.html>

KLIMATO KAITA: PESIMIZMAS, ABEJINGUMAS IR ABSURDO LOGIKA

Egzistencinio mąstymo atstovai – Arthuras Schopenhaueris, Sørenas Kierkegaard'as, – kritikavo ankstesnes filosofijos kryptis, racionalistinę ir empiristinę, dėl perdėto susitelkimo į abstrakčias problemas, menkai susijusias su gyvenimo srautu, kuriame susilieja veikloji ir kontempliatyvioji žmogaus dvasios potencialai. Visuotinis klimato atšilimas, jo keliami grėsmė augalijos, gyvūnijos ir žmonijos išlikimui neabejotinai yra globalaus masto egzistencinė problema. Tarptautinės mokslo tarybos 2021 m. ratifikuotoje Darnios raidos koncepcijoje akcentuojama egzistencinio mąstymo svarba, siekiant suvaldyti klimato kaitą: „*Mokslinė pažanga turėtų padėti, kad per 10–20 metų Žemės sistema stabilizuotųsi, t. y. būtų atsisakyta netvartos socialinių sistemų praktikos ir atkurtas jų atsparumas, ištaisytos klaidos, suardžiusios darnų žmonių bendrabūvį su gamta*“ (International Science Council 2021: 21). Tarptautinės mokslininkų bendruomenės troškimas ryžtingai spręsti iškilusius klimato kaitos iššūkius, kad flora, fauna ir pati žmonija išliktų, reikalauja filosofinio suvokimo, dvasinio atsivertimo (gr. *metanoia*), kurį suponuoja šiuolaikinis egzistencinis mąstymas, grindžiamas konceptualių svyravimų ir konkrečių sociokultūrinių veiksnių sinteze.

Optimistinė pesimizmo išvada

Vieno didžiausių Europos mąstytojų Arthuro Schopenhauerio idėjos padarė didžiulę įtaką etikai, menui, literatūrai, psichologijai, kultūros teorijai. Įsigilinus į filosofo plėtojama pesimizmo sampratą, ryškėja jo išvalgų

svarba ir tokių pasaulinių problemų kaip klimato kaita svarstymui. Schopenhaueris, apmąstydamas žmonių ir gamtos santykius, atveria įtampą, kylančią iš iracionalaus valios šėlsmo, paklūstančio vidiniams dvasios impulsams ir vaizduotei. Žmogaus tapatybė, grindžiama asmeniniais norais, suprantama tiesiogiai. Schopenhaueris, užuot skelbęs visišką individo nepriklausomybę, kaip vėlesni egzistencinės filosofijos atstovai – Nietzsche ar Spengleris, – nuo gamtos neatitrūksta, nors ir nėra iki galo su ja solidarus. Dviprasmišką nūdienos santykį su gamta iliustruosiu klimato kaitos pavyzdžiu.

Vokiečių idealizmo dvasios įkvėptas Immanuelis Kantas tvirtino, kad „objektai turi prisiderinti prie mūsų pažinimo“ (Kant 2013: 24–25), vadino gamtą individo, dėvinčio spindinčiais tyrinėtojo šarvais, tarnaitę. Savo ruožtu Schopenhaueris, priešindamas vien subjektyvistinės žiūros dominavimui, siūlė suvokti tikrovę, žvelgiant iš įvairių perspektyvų. Šiuolaikiniuose tarptautiniuose forumuose, sprendžiančiuose klimato kaitos klausimus, vyrauja požiūris, būdingas Kantui ir visai klasikinei filosofijai, – gamta yra svarbi tiek, kiek ją galima tyrinėti ir naudotis jos resursais. Kitaip tariant, pripažįstami tik žmogaus interesai ir poreikiai. Vis dėlto negalima teigti, kad antropocentrinė dominantė Europoje nesulaukė intelektualų kritikos. Romos klubas, įsteigtas 1968 m., suvienijęs įvairių mokslo sričių specialistus nuo ekonomistų iki filantropų, vadovaujamas prof. Aurelio Peccei'aus, aktyviai ieško sprendimų, kaip žmonija galėtų atremti klimato kaitos iššūkius, svarsto galimus artėjančio antropoceno scenarijus. Prognozuojama, kad per artimiausius šimtą

metų gyvybė žemėje išnyks, jei bus plečiami pramonės mastai ir nepaliaujamai didės aplinkos tarša. Būtent Romos klubas buvo pirmoji pilietišškai angažuota institucija, „*apeliavusi į abipusę toleranciją, supratimą ir solidarumą, pirmiausia sprendžiant opiausias pasaulio ir jo aplinkos problemas*“ (Mihailov, Sakelarijeva 2016: 129). Jis pirmasis išvelgė ryšį tarp anglies dioksido ir šiltnamio efekto, aprašęs tai fundamentaliame veikale „Augimo ribos“ (*Limits of Growth*, 1972), ragindamas pasaulio politikus imtis priemonių, kurios mažintų anglies dvideginio emisiją.

XXI a. Romos klubo vaidmens ėmėsi Tarptautinė mokslo taryba, kurios nariai, gaudami milžinišką paramą iš tarptautinių fondų, planuoja iki 2030 m. įgyvendinti „*klimato stabilizavimo, urbanistinės pertvarkos, sveikatos apsaugos infrastruktūrų gerinimo, geriamojo vandens kanalų sutvarkymo atsilikusiuose planetos taškuose ir maisto išteklių valdymo misijas, nekenkiančias gamtai*“ (*International Science Council* 2021: 41–47). Neatsitiktinai įvardijami būtent šie sektoriai, nes jų padėtis ypač prasta. Klimato atšilimui sparčiai didėjant, kartu auga rezignacija, pastebimas sutrikimas, apėmęs net edukacijos sritį: „*Beviltiškumas klimato kaitos klausimais tapo įprastas, ypač tarp jaunų žmonių, nors mokytojai ir stengiasi praktiniais sumetimais įžiebtį jiems paviršutinišką optimizmą*“ (Duram 2021: 1495). Kaip išvengti veidmainystės, maskuojančios savanaudiškumą gamtos atžvilgiu, nors jis kelia pavojų visos planetos gyvybei? Antropocentrinis požiūris į klimato kaitą neišvengiamai veda prie to, kad išsipildys pragaištingiausias antropoceno scenarijus.

Schopenhaueriui visa gamta buvo „*valios gyventi pasireiškimas ir išsipildymas. Šio pasireiškimo forma yra laikas, erdvė ir priešastingumas, o per juos individuacija, neatsiejama nuo to, kad individui lemta atsirasti ir išnykti*“ (Schopenhauer 2012: 376). Remdamasis Kanto apriorinių suvokimo formų svarstymais, filosofas neigia, kad pirmiausia žmogus yra pasaulio reiškinių stebėtojas ir suvokėjas. Tačiau atsisako vertinti gamtą kaip mechanizmą, grindžiamą ciklą kaita, į pasikartojimus žvelgia kaip į kosminius reiškinius, paklūstančius stebėjimui, leidžiančius suvokti kiekvienos gyvybės rūšies unikalumą. Schopenhaueriui augalai ir gyvūnai atrodė tokie pat svarbūs kaip ir žmonės. Tai patvirtina,

kad jam didelę įtaką darė Rytų, ypač Indijos, filosofija.

Toks požiūris labai reikšmingas, aptariant žmonijos santykį su gamta, nes geopolitinės aktualijos liudija, kad tam tikrais atvejais pagarbos gyvybei etiką pamina net ir tos šalys, kurios prisiėmė išsipareigojimus mažinti šiltnamio efekto riziką nacionalinėje erdvėje. Pavyzdžiui, Brazilijos prezidentas Jairas Bolsonaro atmetė griežtus Paryžiaus susitarimus (2015) stabdyti klimato kaitą, nors jų laikytis buvo išsipareigojęs jo pirmtakas šiame poste. Taigi leido galvijų augintojams vėl deginti Amazonijos miškus, plečiant plotus fermoms. Kilo didžiuliai gaisrai, liepsnos šimtuose hektarų prarijo florą ir fauną, užtat Brazilija didžiavosi tais metais pelningai pardavusi tūkstančius tonų jautienos stambiesiems Vakarų prekeiviams. Nors „*masiniai Amazonijos gaisrai įžiebė pasipiktinimą ir intensyvių valstybės vadovo politikos pasmerkimą, kurio jis nusipelnė, Bolsonaro, atsakydamas į tarptautinę kritiką, visas šalis, nepritariančias protekcionistinei jo politikai, apkaltino kolonizaciniu sabotazu*“ (Pagliarini 2020: 51). Bolsonaro atžvilgiu ypač griežtai pasisakė Jungtinių Valstijų ir Prancūzijos vadovai. Vis dėlto aprašomoji situacija rodo, kad tarptautinė „viršūnių“ diskusija dėl susitarimų vykdymo dažniausiai virsta ginču, kuriuo siekiama ne tiek išspręsti esmines problemas, panaikinti kliūtis, trukdančias mažinti šiltnamio efektą, kiek įtvirtinti konkretios politinės valios pranašumą. Taigi, neatsižvelgiant nei į geopolitines aplinkybes, nei į vietines ekologijos problemas, verslui sudaromos „šiltnamio“ sąlygos siekti ekonominių tikslų.

Išsisukinėjimas nuo pareigos spręsti klimato kaitos suvaldymo klausimus, be kita ko, grindžiamas ir filosofiniu pesimizmu, išsamiai aptartu Schopenhauerio. Šią idėjinę prielaidą suponuoja politikų, šiuo atveju Bolsonaro, Emmanuelio Macrono ir Joe Bideno, nesugebėjimas išgirsti ir suprasti vienam kitą, kad nuo kritikos būtų galima pereiti prie dialogo ir juo paremto bendradarbiavimo. Filosofinis pesimizmas, menamai pasireiškiantis ir situacijose, keliančiose ekologinės katastrofos grėsmę, Schopenhauerio žodžiais tariant, kyla „*iš įsitikinimo, kad blogis nugalės gerį, o tada gyvenimas šioje žemėje taps beprasmis [...] Tačiau kartais filosofinis pesimizmas būna realistinis ir skatina kritiškai mąstyti. Be šios pesimizmo atmainos*

vargu ar būtų įmanoma tobulinti ugdymą, plėtoti etikos normų visumą, užtikrinti kritinį mąstymą“ (Ramin 2019: 324). Filosofinis pesimizmas užima tarpinę poziciją tarp fizinio saugumo (gr. *asphaelia*), kuris būtinas tiek gamtai, tiek žmonėms, ir iš jo kylančios dvasinės ramybės (gr. *ataraxia*), nedrumsčiamos likimo kirčių. Šias dvi plotmes, teigiančias gyvybinį aktyvumą ir kontempliatyvųjį pradžią, atskyrus vieną nuo kitos, išsivyrąja idėjinis anachronizmas. Pirmuoju atveju pateisinamas Brazilijos gyvulių augintojų siekimas daugiau uždirbti, užsitikrinti finansinį saugumą, dėl pelno vaikymosi ignoruojant, kad naikinama šalies rūšinė įvairovė. Antruoju pritariama tam, kad didvalstybių vadovai nuolaidžiauja Bolsonaro politikai. Atseit užtenka dėl šventos ramybės ir politinio prestižo truputį pakritikuoti Amazonijos miškų deginimą, juk ši ekologijai grėsminga savivalė vyksta toli ir svetur, tad verčiau paisykime savo šalies interesų.

Gyvenimo ir mirties ciklų valdymo atžvilgiu gamta pranašesnė už individus: „*O kadangi žmogus pats yra gamta, be to, pasiekęs aukščiausią jos savižinos pakopą [...] jis turi neabejotiną teisę dėl savo ir savo draugų mirties pasiguosti, stebėdamas nemirtingą gamtos, kuriai pats priklauso, gyvavimą*“ (Schopenhauer 2012: 376). Žmonija, nors elgiasi grobuoniškai, ekologijos atžvilgiu neatsakingai, vis dėlto bijo klimato kaitos padarinių, sukelsiančių pasaulio pabaigą, todėl ieško būdų ją atitolinti. Prisiminime folklorą ir jo mituose koduotą kiekvieno žmogaus siekimą nugalėti mirtį, kad gyventų amžinai. Schopenhaueris į neišvengiamą mirties perspektyvą žvelgė be sielvarto ar baimės. Bijoti mirties, jo požiūriu, kvaila, liūdėti derėtų dėl gyvenimo, jeigu jis absurdiškai tuščias, o nuolatinė tų pačių dalykų kartotė įvaro nuobodulį. Suvokimas, kad visų laukia mirtis, ragina susimąstyti apie gyvenimo prasmę, o valia gyventi inspiruoja individus kurti geresnį pasaulį sau ir gamtai. Kitaip tariant, pačius svarbiausius dalykus, nuo kurių priklauso ne tik asmeninė laimė, bet ir planetos ateitis, būtina tausoti ir ginti, nes vartotojų visuomenė, praradusi saiko jausmą, atrato privačius interesus derinti su visuotiniais poreikiais. Taigi Schopenhauerio filosofinis pesimizmas diegia optimistinę mintį, kad suvokdami pasaulio netobulumą, savo pačių laikinumą ir gyvenimo grožį išsiugdysime valią gyventi.

Dviejų pasaulių sankirta ir absurdo galia

Danų mąstytojas Sørenas Kierkegaard'as etikos, estetikos, religijos klausimus analizavo iš dialektikos pozicijų. Hegelio ir Schopenhauerio aptartą valios diskursą pakeitė asmeninių konkrečiam žmogui svarbių egzistencinių klausimų svarstymu. Nors nei Schopenhauerio, nei Kierkegaard'o laikais klimato kaita dar nekėlė opių problemų, egzistencinės idėjos, keliamos jų raštuose, puikiai paaiškina ir tuos procesus, kurie vyksta dabar. Klimato kaitos svarstymuose ryškėja aktyvumo santykis su reaktyvumu. Schopenhauerio išvalgos padeda visapusiškai apmąstyti vidinės ir išorinės įtampos kupinas situacijas, kol jos dar nesibaigė tragiškai. Kierkegaard'o filosofija išryškina individo valios bejėgiškumą, susidūrus su absurdu, kurį suponuoja, be kita ko, ir pranašystės apie egzistencijos pabaigą. Diskusijų dėl klimato kaitos suvaldymo beprasmiškumą atskleidžia faktas, kad, gausėjant ekologinių katastrofų, pasaulio valstybės vis tiek neįstengia susitarti tarpusavyje, nors technologinis progresas, atrodytų, jau leidžia sėkmingai mažinti šiltnamio efektą. Vienam iš sociokultūrinių klimato kaitos aspektų aptarti pasitelksiu Kierkegaard'o apmąstytą išorinio (materialaus) ir vidinio (dvasinio) pasaulių logiką, tikėjimo bei racionalumo koliziją.

Kierkegaard'as veikale „Baimė ir drebėjimas“ (tiksliau būtų „nerimas“) rašė: „išoriniame pasaulyje viskas priklauso savininkui; šis pasaulis vergauja indiferentiškumo dėsniui ir žiedo dvasia paklūsta jį turinčiam, nesvarbu, ar jis Nuredinas, ar Aladinas“ (Kierkegaard 1995: 76). Čia pasitelkiama metafora iš Platono „Valstybėje“ aptarto mito apie Lidijos karaliaus Gigo žiedą, atskleidžianti sukčiavimo, neteisybės ir egoizmo ištakas, slypinčias giliai žmogaus prigimtyje. Neapsiribodamas abstrakčiu ar poetiniu blogio apibūdinimu, apibendrintai aptakia šios problemos analize, filosofas prabyla apie konkretų žmonių išnaudojimą ir apie racionalaus pažinimo bejėgiškumą ateities nežinomybės akivaizdoje. Abu įvardyti aspektai sudaro išoriniame pasaulyje vyraujančio abejingumo pagrindą.

Daugialypį konsumerizmo reiškinių, būdingą nūdienos pasauliui, galima traktuoti dvejopai. Viena vertus, prekių ir paslaugų įvairovė milijonams planetos gyventojų teikia pasitenkinimą, gerina buities ir darbo sąlygas. Antra

vertus, vartojimo lygis skirtinguose planetos regionuose labai nevienodas. Vienur ekonomikos pajėgumas leidžia vartoti daug, kitur, ypač šalyse, kurių ūkis atsilikęs, kurias slepia išpūstas biurokratinis aparatas, nepakylama aukščiau skurdo ribos. Tokios šalys, tarp jų Vietnamas, Filipinai, Bangladešas, nesugeba pramonės modernizavimo užtikrinti tokiu lygiu, kad gamyba taptų saugi aplinkai ir nedidintų klimato kaitos. Tarptautinės mokslo tarybos parengtoje Darnios raidos koncepcijoje (2021) pabrėžiamas globalios klimato kaitos ryšys su neigiamais socialiniais reiškiniais: „*Daugelis socioekonominių veiksmy kelia didžiulius iššūkius esminiams raidos procesams, užtikrinantiems Žemės ekosistemos atsparumą, gyvenamosios aplinkos tvarumą. Ši destruktija reiškia, kad ateityje bus neįmanoma užtikrinti žmonijos gerovės, patenkinti poreikių. Žmogaus drastiško kišimosi į gamtos procesus pasekmės akivaizdžios, tą rodo ir krizių konvergencija: auga stichinių nelaimių daromi nuostoliai, didėja atotrūkis tarp turtingų ir skurstančių šalių, gausėja socialinių neramumų, atgyja autoritarizmas, kyla vis didesnė rizika pasaulio ekonomikai, žmonių gerovei, blėsta viltis suvaldyti klimato kaitą. Ši grėsmė yra egzistencinė*“ (International Science Council 2021: 12).

Darnios raidos koncepcija įvardija opiausias problemas ir konstatuoja, kad ekonomiškai atsilikusios valstybės nepajėgs įgyvendinti Žaliojo kurso ar jam artimos politikos. Besaikis vartojimas ir su tuo susijusi gamybos plėtra skatina įvairias socialinės neteisybės apraiškas, verslininkų savanaudiškumą, pasmerkiantį milijonus darbuotojų vergiškam darbui.

Kierkegaard'as, aptardamas dominuojančias išnaudojimo formas, pabrėžė, kad jos glaudžiai susijusios su pažinimu: „*Esama pažinimo, kuris, ko gero, įneš į dvasios pasaulį tą patį indiferentiškumo dėsnį, po kurio jungu dūsauja išorinis pasaulis. Atseit pakanka žinoti tai, kas didu, ir jokių kitų pastangų nebereikia*“ (Kierkegaard 1995: 77). Tokią išorinio pasaulio charakteristiką galima laikyti ir futuristine išvalga apie dabartį, dar geriau išplėtotą Friedricho Nietzsche'ės filosofijoje, sklidinoje intelektinių abejonių. Kierkegaard'as konstatuoja, kad išorinė žmonių veikla nesustabdomai transformuoja ir vidinį jų pasaulį. Tą puikiai atspindi šiuolaikinė Romos klubo idėjų reflek-

sija. Romos klubas, susibūręs 7-ojo ir 8-ojo dešimtmečių sandūroje, aptarė ir apokaliptinius klimato kaitos scenarijus. Tos idėjos aktyviai svarstomos ir šiandien, jų sintezės pagrindu parengta pirmoji šiuolaikinė apokaliptinė prognozė byloja, kad demografinis „*populiacijos šuolis sukels milžinišką pramonės pakilimą, dėl kurio tragiškai sunyks gamta, bus išseiktos maisto ir geriamojo vandens atsargos, todėl planetos gyvybė žus iki 2100 m.*“ Siekiant išvengti tokio scenarijaus, būtina mažinti visokią aplinkos teršimą, ne vien anglies dioksido emisiją, ir kuo greičiau pereiti prie žaliosios energetikos (Metzger 2021). Klimato kaitos problemas vertinant nepakankamai rimtai, vis atidėliojant jų sprendimą, globali katastrofa, sunaikinsianti gyvybę Žemėje, įvyks greičiau negu numato patys juodžiausi scenarijai.

Pastangos mažinti šiltnamio efektą darosi panašios į muilo burbulą. Viskas pernelyg smulku, pernelyg lėta, pernelyg pavėluota. Jungtinių Valstijų prezidentas Joe Bidenas pateikė planą, kaip Amerika iš klimatui kenksmingos ekonomikos pereis prie žaliosios ir padės tą padaryti ekonomiškai atsilikusioms pasaulio šalims. „*Bideno numatoma 400 milijonų dolerių investicija kovai su klimato kaita yra sukčiavimas, nes šiems pokyčiams įgyvendinti reikia mažiausiai 10 trilijonų. Būtina nutraukti naftos gamybą, investuoti į atsinaujinančių energijos šaltinių paieškas, tiesti naujovišką geriamojo vandens infrastruktūrą, elektrifikuoti viešąjį transportą, modernizuoti pastatus*“ (Williamson 2021: 27). Jungtinių Valstijų nepajėgumas su klimato kaitos iššūkiais susidoroti savo šalyje kelia abejonių dėl gebėjimo minėtus pokyčius užtikrinti svetur. Šiuo atžvilgiu abejingumo dėsnis, išsamiai aptartas Kierkegaard'o, paralyžiuoja ir išorę, ir vidų. Iškilminga Joe Bideno kalba tarsi didelis muilo burbulas lengvai pakyla į orą, bet, atsimušusi į pragmatizmo „lubas“, beregint sibliūkšta.

Vis dėlto greta išorinio pasaulio, kurį valdo instinktai, kur klesti abejingumas, egzistuoja ir dvasinė erdvė: „*Dvasios pasaulyje yra kitaip. Čia viešpatauja amžina dieviška tvarka, čia nelyja vienodai ir ant teisiųjų, ir ant neteisiųjų...*“ (Kierkegaard 1995: 76). Dvasinis pasaulis, primenantis krikščioniškąjį rojų, išreiškia viltį, kad kiekvieną, net ir didžiausią problemą įmanoma išspręsti, pasiklovus aukštesne – dieviška – jėga. Šiuo atžvilgiu spręsti klimato

kaitos problemas turėtų ne politikai ar mokslininkai – reiktų labiau pasikliauti gamta, kuri krikščionybei simbolizuoja Dievą, kovojantį su blogio jėgomis. Pedagogiškai žvelgiant, patvirtinama idealistinio pozityvumo pergalė prieš instinktų tamsą.

Absurdo logikos prasmingumą klimato kaitos atžvilgiu puikiai atskleidė *Covid-19* pandemijos pirmųjų bangų poveikis pasaulio ekosistemoms. Kai viruso atakų išgąsdinta žmonija slėpėsi namuose, kai pramonė visame pasaulyje „pritilo“, beregint atsigavo vandenynų biologinė įvairovė, akivaizdžiai sumažėjo oro tarša. Tai, ko niekaip negalėjo pasiekti žmonės, uoliai diskutuodami apie klimato kaitos suvaldymą, tačiau sprendimus vis atidėliodami „rytdienai“, daug teigiamų pokyčių įdiegė pati gamta, savireguliacijos krumpliaračiais taisydama žmonių padarytas klaidas. Ši nesenos praeities iliustracija patvirtina Kierkegaard'o filosofinės išvalgos teisingumą: „*Tikėjimo dialektika visų puikiausia ir nuostabiausia, jai būdingas pakilumas, kokį galiu tik įsivaizduoti [...], mat negaliu padaryti stebuklo; galiu juo tik stebėtis*“ (Kierkegaard 1995: 88). Metaforų kalba nusakomam egzistenciniam tikėjimui vargu ar įmanoma pritaikyti kurios nors vienos konfesijos sąvokas, praktikas ar supratimą. Vien ideologiniu žinojimu pasikliaujantys individai turi visus iš anksto parengtus atsakymus, todėl šuolio į tikėjimo nežinomybę absurdas laikomas kvailumu, virsta patyčiomis iš ieškančiųjų.

Kierkegaard'o apmąstomas tikėjimas yra gerokai platesnė egzistencinės vilties ir pasaulio įvykių konsteliacija negu konkreti religinė praktika ar mąstymo sistema, taikanti racionalias arba vien vaizduote paremtas suvokimo schemas. Žvelgiant iš tikėjimo, pagrįsto filosofiniu absurdu, perspektyvos, ligšioliniai klimato kaitos problemų sprendimai, švelniai tariant, atrodo paradoksaliai.

Pastaruoju metu aktyvias mokslines diskusijas mirtais klausimais nustelbia kruvinas karas Ukrainoje. Žudynių ir griuvėsių fone tai iš tikrųjų atrodo pernelyg smulku. Antra vertus, akivaizdu, kad karas yra visų didžiausia problema ir ekologijos atžvilgiu – cheminis ginklas jau panaudotas, ko Rusija griebsis toliau? Šiaip ar

taip, vien ekologai, klimatologai ir įvairių sričių biologai klimato kaitos problemų neišspręs. Tokiu atveju jos būtų redukuotos iki visuotinio atšilimo, bet juk ekologinės katastrofos glaudžiai susijusios ir su besaikiu vartojimu, ir su socialiniais santykiais, ir su geopolitinėmis peripetijomis. Galiausiai ekologinis mąstymas neatsiejamas nuo etikos. Nagrinėti klimato kaitos suvaldymą atskirai nuo etinio diskurso reikštų intelektualinę diskusiją paversti vienos kurios nors konfesijos, moralinės doktrinos ar kurio nors mokslo įkaite. Tokia teminė niveliacija trukdo suvokti, kad ekologiniai gamtos pokyčiai yra globalūs, vyksta labai sparčiai, o poveikis pavienėms gyvybės rūšims dažniausiai neatitaisomas. ■

Literatūra

- Sadika Akhter, Shannon Rutherford, Cordia Chu. Sufferings in silence: Violence against female workers in the ready – made garment industry in Bangladesh: A qualitative exploration. *Women's health*, 2019, t. 15, 4.
- Šv. Augustinas „Apie Dievo valstybę“. California: Great Space Independent Publishing Platform, 2016.
- Leslie A. Duram. Teaching a social science course on climate change. *American Meteorological Society*. 2021, 08, 1495.
- International Science Council. *Unleashing Science. Delivery Missions for Sustainability*, 2021, 4, 12, 21.
- Immanuel Kant. Grynojo proto kritika. Vilnius: *Margi raštai*. 2013.
- Søren Kierkegaard. Baimė ir drebėjimas. Iš danų kalbos vertė Jolita Adomėnienė. Vilnius: *Aidai*. ALF, 2002.
- Patrick Metzger. We're on the Global Collapse predicted by the Club of Rome in 1972. We're On Track For The Global Collapse Predicted by The Club of Rome in 1972. In: <https://medium.com/the-bad-influence/were-on-track-for-the-global-collapse-predicted-by-the-club-of-rome-in-1972-6771887ae009> (žiūrėta 2022-03-15)
- Nikolai Mihailov, Lidia Sakelarjeva. Environmental Alarmism: the Club of Rome and its Critics. *Studia Ecologiae et Bioethicae*, t. 14 (4), 2016, 129.
- Andre Pagliarini. Facing Bolsonaro's Brazil. *Report on the Americas*, 2020, t. 52 (1), 51.
- Farah Ramin. Death in the philosophy of Mulla Sadra and Schopenhauer. *Asian philosophy*, 2019, t. 29 (4), 324.
- Arthur Schopenhauer. Pasaulis kaip valia ir vaizdinys. Vilnius: *Margi raštai*. 2012.
- Marianne Williamson. Too little, too slow, too late is not an Option. *Newsweek Global*. 2021, t.176 (15), 19.

ARCHITEKTŪRA IR NEUROMOKSLAI

Pastaraisiais dešimtmečiais suintensyvėję žmogaus smegenų veiklos, vizualinio suvokimo bei paties vizualumo tyrimai neišvengiamai atvedė prie klausimų, susijusių su grožiu, kuris anksčiau buvo (veikiausiai ir tebėra) suvokiamas išimtinai kaip estetikos objektas. Žinomi neuromokslininkai Semiras Zeki's, Anjanas Chaterjee, Oschinas Vartanianas, Vilayanuras S. Ramachandranas peržengė įprastines savo disciplinos ribas. Tyrimams, kurie jau nebeišsitenka tradicinėje neuromokslų sampratoje, prireikė naujų sąvokų, atsirado *estetikos neurologija*, *neuroestetika* (Zeki, 1999). Plėtojantis neuromoksliniams tyrimams, ėmė formuotis ir anksčiau sunkiai įsivaizduojama tarpdisciplininių tyrimų erdvė, per ilgesnį laiką susiejusi mažai ką bendra turėjusias, artimesnių kontaktų iš principo vengusias mokslo sritis. Palyginti neseniai atsiradusi ir besiformuojanti neuroestetika jau įgijo tarpdisciplininį tapatumą, smegenų veiklos ir estetinio suvokimo tyrimus praturtino rimtomis, intriguojančiomis išžvalgomis.

„*Neuroestetika tyrinėja biologinius estetinio patyrimo pagrindus, susijusius su objektų vertinimu. Estetinė patirtis apima emocijas, kurias sukelia šie objektai, pagrindžia jų atsiradimą ir interpretavimą. Tyrinėtojai aiškinasi, kaip estetinį patyrimą priima smegenys ir kaip supratimas apie smegenų mechanizmus padeda suvokti šias patirtis. Empirinė estetika susiejama su kognityviniais ir afektiniais neuromokslais*“ (Chaterjee, Vartanian 2014: 370). Neuroestetiką sudaro dvi kryptys, kurios papildė viena kitos teorines išžvalgas ir atradimus. Galima

išskirti aprašomąją (deskriptyvinę) ir eksperimentinę neuroestetiką. Pirmoji remiasi smegenų veiklos tyrimų ir stebėjimų rezultatais, todėl yra kokybinio pobūdžio tyrimas (Chaterjee ir Vartanian 2014: 370), o eksperimentinė kiekybiškai tyrinėja žmonių reakcijas į vizualinius ir kitų rūšių estetinius stimulus, kelia drąsias hipotezes, įrodo arba paneigia jų pagrįstumą. Aprašomoji neuroestetika remiasi eksperimentų rezultatais, yra linkusi į apibendrinimus, formuluoja ir dėsto bendresnes teorines išžvalgas apie estetinį patyrimą ir su juo susijusią smegenų veiklą, aptaria jos ypatumus ir dėsningumus.

Kad ir ką sakytų neuroestetikos kritikai (o jų, suprantama, netrūksta), ši dar labai nauja disciplina yra ne tik intriguojanti, bet ir turi didžiulį potencialą netolimoje ateityje pagilinti supratimą apie estetinio patyrimo prigimtį, estetinių sprendimų pobūdį ir pan., net jeigu ilgainiui paaiškės tokio (neišvengiamai biologiško) požiūrio vienpusiškumas ar nusistovės griežtesnė neuroestetikos disciplina, bus apibrėžtos jos galimybių ribos. Šiuo metu pasiekta dar tik pradinė stadija, tikėtina, kad neuromokslai plėtosis įvairiomis kryptimis, nebūtinai tik tomis, kurios jau yra išryškėjusios. Be to, architektūra ir apskritai menu domisi ir kiti kognityviniai mokslai.

Neuroestetikos ištakas iš dalies galima sieti su empirine estetika, XIX a. atsiradusia kaip sudėtinė eksperimentinės psichologijos dalis. Jos pradininku laikomas vokiečių psichologas Gustavas Fechneris, sukūręs metodologinį pagrindą eksperimentiškai tirti įvairius

estetinės patirties aspektus, tačiau anuomet stokota neurologinių žinių apie žmogaus elgseną. Šiuolaikinių neuromokslų plėtra esmingai paspartėjo kartu su technologine pažanga, kai atsirado galimybė neurologiniams estetinės patirties tyrimams naudoti tokią įrangą kaip neurocefalograma, magnetocefalograma, magnetinio rezonanso tomografija (Li, Zhang 2020). Kuriant neuroestetikos pagrindus, pastaraisiais dešimtmečiais bene daugiausia nuveikė britų neurobiologas Semiras Zeki's, tyrinėjantis, kaip smegenys priima ir apdoroja vizualinę informaciją, kaip reaguoja į spalvas ir formas. Ėmęs gilintis į meno, ypač architektūros, reiškinius, vėliau platesnių estetikos tyrimų pagrindu suformavo akademinę discipliną – *neuroestetiką*. Remdamasis ankstesniais tyrimais, padarė išvadą, kad menas yra vizualinė smegenų veiklos tąša (Zeki, 1998: 71–103). Pritaikęs magnetinį rezonansą, Zeki's kartu su japonų mokslininku Hideaki Kawabata nustatė, kad orbitinė-priekinė smegenų žievė tapdavo aktyvi būtent tais atvejais, kai eksperimento dalyviai jiems pateiktą tapybos darbą laikydavo gražiu. Aktyvumas smarkiai sumažėdavo, jei stebėtojams paveikslas atrodė bjaurus, o tais atvejais, kai nesukeldavo jokių emocijų, – aktyvumo lygis būdavo vidutinis. (Kawabata, Zeki 2004: 1703–1704). Zeki'o plėtojama koncepcija apie vizualiojo meno poveikį smegenų veiklai, rėmėsi akivaizdžiai biologine interpretacija. Netrukus neuromokslininkas Villaynuras S. Ramachandranas ir filosofas Williamas Hirstein, pasiteldami neurologijos ir psichologijos tyrimus, pristatė teoriją, kaip interpretuoti estetinį vizualinio meno patyrimą (Ramachandran, Hirstein 1999).

Anjanas Chatterjee ir Oschinas Vartanianas, aptardami neuroestetikos raidą, pabrėžė, kad neuromokslininkams pavyko atskleisti, kaip smegenys reaguoja į šviesą, spalvas, formas, judesius bei „*tokius aukštesnės tvarkos objektus kaip veidai, kūnai, kraštovaizdžiai*“. Tyrimai parodė, kad veidrodiniai neuronai, aptikti beždžionių smegenyse, būdingi ir žmonėms (Chatterjee, Vartanian 2014: 373). Įrodyta, kad smegenų veikla susijusi su gražių objektų stebėjimu ir patyrimu, tačiau labiausiai tyrinėtojams rūpi, kaip suvokiama meno prasmė. Nenuostabu, kad svarstoma, kokios yra neuroestetikos tyrimų

ribos. Į savo pačių iškeltą klausimą mokslininkai atsako: „*toji riba galėtų būti tai, kas apibrėžia estetinių patirčių prasmę*“ (Chatterjee, Vartanian 2014: 373). Taigi neuromokslininkai nesiekia estetikos mokslo (tradiiciškai priskiriamo filosofijai) paversti išimtinai savo „žaidimų aikštele“, neteigia, kad neuroestetika užėmė estetikos vietą ar perėmė jos funkcijas ir tikslus.

Gana atsargus neuroestetikos galių vertinimas rodo atsakingą požiūrį – pripažįstama, kad meno negalima suvokti vien biologiškai, remiantis smegenų veiklos ypatumais. Tai gerokai sudėtingesnis reiškinys, turintis savo raidą, daug lemia „*istorinis meno kontekstas, menininko intencijos, socialinis ir kultūrinis diskursas, kurį jis plėtoja. Neuromokslų metodais nelengva nustatyti faktinę konkrečių kūrinių vertę*“ (Chatterjee, Vartanian 2014: 374). Taigi į metadisciplinos, juo labiau „supermokslo“ statusą nepretenduojama. Tačiau tai nereiškia, kad vertėtų atmesti ar ignoruoti neuromokslų pasiekimus, priekaištaujant dėl to, ko jie negali (bent šiuo metu) suteikti. Gerokai prasmingiau būtų stengtis perprasti, ką neuroestetika ir neuromokslai, bendrų interesų siejamos disciplinos, sako apie estetinį patyrimą, jo prigimtį ir formas, išsiaiškinti, kaip reikšmingus neuromokslų atradimus pritaikyti, pavyzdžiui, architektūros suvokimui, interpretavimui, o ypač projektavimo praktikai. Ramachandranas daro drąsią prielaidą, esą visiškai įmanoma, kad estetinį vertinimą lemiantys dėsniai „*yra įsitvirtinę (hardwired) tose mūsų smegenų srityse, kurios „atsakingos“ už vizualinį suvokimą*“ (Ramachandran 2004: 779). Galimas dalykas, tokias įdomias prielaidas patvirtins arba paneigs tolesni tyrimai, sąveikaujantys su kitomis disciplinomis.

Nauja paradigma ir neurologinis architektūros suvokimas

Johnas P. Eberhardas, architektas, architektūrologas, Architektūros neuromokslo akademijos įkūrėjas ir pirmasis jos prezidentas knygoje „Smegenų landšaftas. Neuromokslų ir architektūros koegzistencija“ (2009) aptarė krizę, apėmusią neuromokslus, nors pastaruoju metu jie sparčiai pažengė į priekį. Neuromokslininkai padarė

stulbinančių atradimų, atlikę daug novatoriškų, intriguojančių tyrimų, bet viskas, kaip kadaise Roentgeno atradimas, liko beveik nežinoma visuomenei. Didžioji architektų dalis toliau laikosi įsikibusi pasenusios ir neveiksmingos projektavimo paradigmos. Pasak Eberhardo, tą lemia dvi skirtingos priežastys. Viena vertus, architektai, nors ir demonstruoja tam tikrą (neretai nuoširdų) susidomėjimą neuromokslų išvalgomis, nėra pasirengę atsisakyti šiuo metu dominuojančios praktikos, todėl neskuaba ieškoti jokių naujų sprendimų. Be to, įsisenėjusius nuostatus palaiko tiek užsakovai, tiek architektūros akademija, kurios auklėtiniais dogmų laikymasis ir tąsa yra sėkmingos integracijos į profesinį verslą garantija. Antra vertus, patys neuromokslininkai, nors pozityviai vertina tarpdisciplininio (kol kas labiau išivaizduojamo nei realaus) bendradarbiavimo su architektais perspektyvą, „neįžvelgia galimybių, kad naujoji paradigma leistų išspręsti dabartinės architektūros problemas. Sritis, kurioje darbuojasi neuromokslininkai, yra tokia nauja, kad kone kasdien padaromi nauji reikšmingi atradimai, todėl nėra jokio reikalo perorganizuoti savo tiriamąjį darbą. Net neurologijos mokslų naujokai, ateinantys į šią sritį po magistrantūros studijų universitetuose, pernelyg nesizavi naujos disciplinos perspektyva, nes nėra užtikrinti, kad ją pasirinkus pavyks pasinaudoti įprastinėmis akademinės karjeros galimybėmis“ (Eberhard 2009: 6–7).

Atotrūkis tarp menų ir neuromokslų išlieka, tačiau tam tikrų poslinkių jau esama. Uždara architektūros disciplina, stropiai sergstinti savo profesinį tapatumą, nors ir be entuziazmo, pamažu, labai atsargiai, vis dėlto leidžiasi į šiojas tokias sąveikas su neuromokslais. Kol kas visa tai vyksta architektūros diskurso pakraščiuose, bet palaipsniui daugėja architektų, urbanistų, kraštovaizdžio projektuotojų ir šių sričių teoretikų, kurie keičia ir plečia profesinę savivoką, remdamiesi neuromokslų išvalgomis. Ieško būdų, kaip reikšmingiausių neurologinių tyrimų rezultatus integruoti į projektavimo praktiką. Ilgainiui gal pavyks architektūrą išvaduoti iš dogmų, vis labiau slegiančių vartotojus, ir kurti dirbtinę aplinką, atliepiančią biologines savybes, kognityvinius ypatumus, paisančią psichologinės žmonių reakcijos. Neuroestetika, pasak Ramachandrano, sten-

giasi „atskleisti meninės ir estetiškos patirties neurologinį pagrindą, kad suprastume tą potencialą ir, idealioms sąlygoms susiklosčius, tinkamai jį ir pritaikytume“ (Ramachandran 2022: 2).

Architektė Sarah Robinson pabrėžia, kad, nepaisant įpročio įtariai vertinti naujas nuostatas, iš tikrųjų reikšmingi atradimai galiausiai priverčia atsisakyti tam tikrų išgalėjusių, tačiau neveiksmingų dogmų, trukdančių prasmingiau gyventi, susikūrus tam palankią aplinką: „Mokslų istorija – tai atsinaujinimų ir pataisų serija, praplečianti ankstesnius visatos modelius. Kai dominuojantis modelis nebesugeba užtikrinti raidos nuoseklumo, atsižvelgdamas į naujus duomenis, belieka dvi galimybės – arba neigti tų eksperimentų vertę, arba smarkiai praplėsti modelį, kad jis natūraliai apimtų ir naujoves. Kvantų atradimas privertė fizikus pakoreguoti jiems žinomą visatos modelį. Protą tyrinėjančių mokslų duomenys, sukaupti per tris pastaruosius dešimtmečius, lėmė, kad klostosi panaši situacija, paveiksianti architektūros praktiką“ (Robinson, Pallasmaa, 2017: 141).

Pasak urbanistikos teoretiko ir istoriko Harry'o Francis'o Mallgrave'o, ne tik architektūros praktika, bet ir teorija pastaruosiu metu patiria rimtus pokyčius, susidurdama su kitų mokslų sričių tyrimais, kurių rezultatai skatina permąstyti projektavimo principus, kad atsirastų kokybiškai naujas požiūris, kokį poveikį dirbtinė aplinka daro psichologijai ir biologijai. Spariti neuromokslų pažanga pateikė svarių įrodymų apie glaudžias žmonių sąsajas su gamtine ir dirbtine aplinka. Tyrinėtojo manymu, neuromokslų išryškinta smegenų veiklos specifika pakeis architektūrinės ir urbanistinės aplinkos suvokimą – perpratus, kokios architektūrinės formos, dirbtinės aplinkos konfigūracijos daro neigiamą poveikį, reikės projektuoti statinius, keliančius pozityvias emocijas. Nekeista, kad suvokėjai savo urbanistinę aplinką vadina *aktyvia*, *pasyvia*, *agresyvia*, *jaukia* arba *slegiančia*, nes ji įvairiausiai būdais daro poveikį savijautai (Robinson, Pallasmaa 2017: 22).

Tomas D. Albrichtas tvirtina, kad būtina atsižvelgti į biologines žmonių savybes, nes jos lemia, kaip reaguojama į erdvinis architektūros ir visos dirbtinės aplinkos, kurioje gyvename, sprendimus. Į žmonių biologiją no-

rom nenorom jau atsižvelgiama, nustatant urbanistinių erdvių ir statinių dydį, mastelį, objektų pasiekiamumą. Biologinių poreikių paisoma, projektuojant ir atskirus statinių elementus, pavyzdžiui, kambarių tūrį, aukštį, duris, langus, laiptus, laiptų aikštes ir t. t. Architektai vis dažniau atsižvelgia (arba yra verčiami atsižvelgti) į neįgaliųjų poreikius, tai jau tapo šiuolaikinio projektavimo norma, kurią reguliuoja pastaraisiais dešimtmečiais priimti šios srities įstatymai, kiti projektavimą reguliuojantys dokumentai, nors projektuoti taip, kad aplinka būtų draugiška neįgaliesiems, anksčiau nesistengta, tai laikyta pertekliniu ir nepateisinamu statybos lėšų švaistymu.

Nė kiek ne mažiau už biologinį svarbus psichologinis veiksnys – pagausėjęs aplinkos psichologijos tyrimų, gerokai daugiau sužinota, koks konkrečių gamtinės ir dirbtinės aplinkos ypatybių poveikis. Ar aplinka teikia pasitenkinimą, ar leidžia jaustis emociniu požiūriu patogiai, jaukiai, ar atvirkščiai – sukelia nemalonias, slegiančias, gniuždančias psichologines būsenas, net žemina žmogaus orumą? Nors įprastinė projektavimo praktika kinta lėtai ir nenoriai, nauji šios srities moksliniai tyrimai pateikia svarbių išvalgų, kurių nepaisyti jau nebegalima. Kita vertus, yra pakankamai duomenų, rodančių, kad senosios civilizacijos puikiai suvokė psichologinį aplinkos poveikį, pavyzdžiui, archajinė Vastu vedų tradicija, nulėmusi senųjų hinduistinių šventyklų statybos principus, aiškiai apibrėžė būdus, kaip nukreipti žmonių „*dvasinę energiją*“ ir „*daryti poveikį sieloms*“ (Robinson, Pallasmaa 2017: 198).

Albrightas akcentuoja, kad dabartiniai neuromokslai padeda geriau suprasti ir interpretuoti biologines grandis, kurios genetiką sieja su elgsenos ypatumais, o tai turi didžiulę reikšmę ne tik santykiui su aplinka, bet ir jos optimizavimui: „*Žinojimas, kaip veikia mašina, padeda prižiūrėti jos darbą, suvokti ribotumą. Lygiai taip supratimas apie garso stiprintuvą automobilio radijuje leidžia nustatyti kokybiškiausią skambesį. O perpratę žmogaus regos sistemą, galėsime prognozuoti vizualinės estetikos poveikį, parinkti tinkamiausią statinio padėtį erdvėje*“ (Robinson, Pallasmaa 2017: 199). Atmetus smegenų veiklos interpretavimą mechanistinėmis kategorijomis, su

pačiu tokių tyrimų ir atradimų vertinimu galima sutikti. Žinojimas, kaip veikia mūsų smegenys, gali paskatinti esminius erdvių ir statinių projektavimo pokyčius, ypač turint omenyje, kad gerą šimtmetį, kuriant ir plėtojant gyvenamąją aplinką, iš esmės nesidomėta žmonių biologija, ignoruota psichologija. Visuomenei buvo primetama tokia architektūra ir urbanistinė aplinka, kuri darė, neretai tebedaro neigiamą, kenksmingą, žalingą ir ilgalaikį (o tai itin svarbu!) emocinį bei kognityvinį poveikį.

Pastaraisiais metais atlikti neurologijos tyrimai pateikė nemažai naujų duomenų apie smegenų veiklos ypatumus, išryškino vizualinių galių sąsajas su psichologinėmis reakcijomis į gamtinę ir dirbtinę aplinką. Daugelis šios srities tyrimų patvirtino ankstesnes išvalgas, susijusias su pripažinto biologo Edwardo Osborne'o Wilsono iškelta biofilijos hipoteze, kad žmonėms, kaip ir visiems gyviems organizmams, iš prigimties būdingas priarišumas prie gamtinės aplinkos. Neurologinių tyrimų rezultatai, kuriais disponuojama šiuo metu, neginčytinai rodo, kad sąveika su gamtine ir dirbtine aplinka daro itin stiprų poveikį mentalinei ir fizinei žmonių sveikatai (Lavdas, Schirpke 2020: 2). Šių autorių atlikti tyrimai atskleidė, kad tais atvejais, kai, vykdant eksperimentus, dirbtinės formos būdavo įterpiamos į gamtos vaizdus, estetinę pirmenybę suvokėjai teikė fraktalinių ypatybių turinčioms formoms, jos laikytos gražesnėmis, įdomesnėmis. Nukrypimai nuo natūralaus mastelio erzina, vertinami nepalankiai. Statiniai, turintys didesnę organizuoto kompleksiško laipsnį atrodė patrauklesni už tuos, kurie tokiais bruožais nepasižymi. Tyrėjai padarė išvadą, kad egzistuoja suvokimo sistemų „*suderinamumas*“ su tam tikrais smegenims būdingos vizualinės organizacijos tipais (Lavdas, Schirpke 2020: 12).

Vizualiniais reiškiniais pastaruoju metu domisi ne tik neuromokslai, bet ir daugelis humanitarinių disciplinų – filosofija, menotyra, architektūrologija ir kt. Į naujos mokslo šakos statusą pretenduoja ir *neuro meno istorija*, vertinama itin kontroversiškai (Schott 2015: 2451–2454). Prieš dabartinį neuromokslų proveržį regėjimo psichologija domėjosi daugiausia pavieniai tyrinėtojai, jų veikla didesnę įtaką darė tik entuziastams, kurie gilinosi į menotyros sąveikas su psichologija, pavyzdžiui,

tokie iškilūs menotyrininkai kaip Rudolfas Arnheimas, Ernstas Gombrichas. Arnheimo veikalai „Menininkai, žiūrovai ir kūriniai: meno psichologijos link“ (1966), „Vizualinis mąstymas“ (1969), „Menas ir vizualinis suvokimas“ (1973) pagrįsti ne tik novatoriškais teorinėmis įžvalgomis, bet ir gausiais vizualinio suvokimo eksperimentais. Gombricho studija „Menas ir iliuzija“ (1960), kadaise sukėlusį didžiulį rezonansą, vėlesnė knyga „Vaizdinys ir žvilgsnis“ (1982) intrigavo, žadino vaizduotę, kėlė susidomėjimą, tačiau nauja tyrimų paradigma netapo. Čia kalbame apie meno psichologiją, kurios santykis su neuromokslų eksperimentais dar nenustatytas.

Architektūra turėtų tenkinti pačius svarbiausius ir natūraliausius žmonių poreikius, užuot dėl kažkieno užmačių kūrusi aplinką, prie kurios bendruomenė privalo priverstinai bet kokia kaina prisitaikyti (Lavdas 2013: 12). Deja, praėjusiame amžiuje didžioji dirbtinės aplinkos dalis globaliu mastu sukurta, ignoruojant gyventojų poreikius, juo labiau psichologiją ir biologiją. Modernistinė estetika, grindžiama redukcijos principu, gyvenamosios aplinkos kūrimui programiškai pasitelkė pačias paprasčiausias, primityviausias, banaliausias geometrines formas (tiesias linijas, trikampių, kvadratus ir pan.). Ankstyvasis modernizmas metė iššūkį tokių kultūros reiškinių kaip harmonija „tironijai“, nuteikdamas architektus kurti dirbtinę aplinką, verčiančią jaustis nejaukiai, imta garbinti dalykus, prieštaraujančius sveikai nuovokai ir tiems estetiškiems principams, kuriuos visi intuityviai jaučia ir pripažįsta.

Dabartiniai neurologijos tyrimai leidžia tvirtinti, kad daugelis reiškinių (tarp jų muzika ir kalba) turi tokią pačią neurologinę struktūrą – gramatiką ir sintaksę, tonalumą ir harmoniją (Lavdas 2013: 20). Jos pažeidimas nuteikia nemaloniai, trikdo, erzina. Nors moderniaisiais laikais viso to paisyti nustota, net specialiai siekta viską apversti aukštyn kojom, pavyzdžiui, kuriant atonalų muziką, atseit ji išreiškia laiko dvasią (*Zeitgeist*), tyrimai rodo, kad suvokėjams klasikiniai dalykai tebėra svarbūs, todėl tokio pobūdžio tyrimų spektras turėtų būti plečiamas (Lavdas 2013: 24).

Didžiama žmonių dabartiniais laikais yra gerokai glaudžiau susiję su jiems sukurta / suprojektuota dirb-

tine aplinka negu tuomet, kai gyveno gamtos apsuptyje, kaime, o statyba dažniausiai būdavo namudinė. Nenuostabu, kad apie savo gyvenamąją aplinką žmonės sprendžia, remdamiesi emocijomis ir jusline patirtimi (Coburn et al. 2020: 2019). Eksperimentų duomenys liudija, kad psichologiškai reaguojama į tokius dalykus kaip patalpos aukštis, jos atvirumas ar uždarumas, tiesios ar lenktos linijos ir t. t. Pastatų viduje jaučiau jaučiamasi, jei lubos aukštos. Tyrinėtojai, nieko nepiršdami per prievartą, rekomenduoja komponuoti erdves, atsižvelgiant į psichologinių tyrimų rezultatus (Coburn et al. 2020: 221–236). Daugumai žmonių patinka aplinka, turinti aukštesnę kompleksiskumo laipsnį, tačiau jis yra sunkiai suvokiamas, todėl pirmenybė teikiama balansui, grupavimui, simetrijai. Be to, estetiniam patyrimui daro įtaką akustika, kontekstas, kultūrinės reikšmės. Neuromokslininkai, remdamiesi tyrimų duomenimis, ragina architektus projektuoti pastatus ir dirbtinę aplinką taip, kad sustiprintų suvokėjų / vartotojų adaptatyvias reakcijas (Coburn, Vartanian 2017: 1523–1526).

Neurokognityvinį eksperimentą neseniai atlikusi mokslininkų grupė įsitikino, kad tiek teigiamas, tiek neigiamas reakcijas į erdvės dydį, sąrangą ir pan. galima išmatuoti. Palankiausiai vertinamos didelės simetriškos erdvės. Tiesa, koks yra sudėtingos konfigūracijos erdvių poveikis, dar nenustatyta, tačiau tyrėjai neabejoja, kad, sukaupus daugiau duomenų, „*architektūros ir projektavimo praktikai bus galima taikyti geometrijos kriterijų*“ (Shemesh et al. 2021:17). Kad emociškos ir kognityvinės būsenas palankiai veikia gamtinis kraštovaizdis, pabrėžia kraštovaizdžio architektūros tyrinėtojai. Pasak Davido Jacqueso, šios srities tyrimai gali būti naudingi kraštovaizdžio teorijai, nes padės atsisakyti „*netvirtų metafizinių pagrindų*“ (Jacques 2021: 125). Išsamiau tas nedetalizuojama, tad sunku pasakyti, į kokias prielaidas ar teorijas apeliuojama.

Kita vertus, kalbant apie aplinkos suvokimą, pabrėžiama, kad neuroestetikos atradimai, nors pateikia vertingų duomenų, negali nieko pasakyti apie estetinio patyrimo prasmę ir vertinimą, priskiriamą meno, pavyzdžiui, architektūros kritikos sričiai (Jacques 2021: 120). Tad kokios yra neuroestetikos galimybių ribos,

kur baigiasi neuromokslų ir prasideda meno (architektūros) teorijos ir kritikos kompetencija?

Neuroskeptikų kritika ir neuroestetikos ribos

Netrūksta ir skeptiškų požiūrių į neuroestetikos, ypač *neuro meno istorijos*, užmojus ir šių tyrimo sričių pastangas paaiškinti ne tik smegenų, bet ir proto veiklą. Abejoja ne tik humanitarai, tradiciškai įtariai žvelgiantys į gamtos mokslų pretenzijas narplioti humanitarikos nagrinėjamas problemas, kurioms spręsti siūlo metodologijas, dažniausiai paremtas eksperimentais ir jų išvadomis. Kritikos pažeria net neuromokslų atstovai. Viename įtakingiausių pasaulio gamtamokslinių leidinių – žurnalo *Nature* nuomonių skiltyje publikuoto teksto „Neuroestetika žudo mūsų sielas: ar visada smegenų tyrėjai gali pasakyti, kodėl mums patinka menas“ autorius tvirtina: „*Netgi kalbant siauresniu aspektu, estetika nėra susijusi vien su grožiu. Įprastai ji apima skonį ir vertinimus. Egalitariniai mokslininkai nestokoja sveiko skepsio, svarstydami tokias potencialiai elitistines idėjas. Tiesa ta, kad skonio arbitrai gali būti neįžvalgūs ir dogmatiški liudytojai, pavyzdžiui, toks buvo didysis modernizmo gynėjas Theodoras Adorno, nuvertinęs džiazą. Tačiau kalbu ne apie tai, ar estetai teisūs, ar ne, o apie tai, ar jie gali pasiūlyti stimuliuojančius ir originalius matymo, klausymosi ir patyrimo būdus*“ (Ball 2013: 2).

Kritišką požiūrį į tikrus ar pramanytus neuroestetikos bandymus perimti sritį, tradiciškai priklausančią filosofijai, įtakingame biologijos mokslų leidinyje pateikė neuromokslininkas Bevilas R. Conway'us ir muzikologas Alexanderis Rehdingas, kontrargumentuodami neurologinėms grožio ir meniškumo interpretacijoms. Tokia patirtis susijusi ne vien su grožiu, kurio supratimas gali būti subjektyvus, nulemtas tam tikro kultūros pobūdžio, todėl jos universalizavimas abejotinas. Neginčydami nei neuromokslų pasiekimų, nei naudos, tyrinėjant dėmesio sutelkimo, sprendimų priėmimo, atoveiksmio ir emocijų mechanizmus, nei neuronų vaidmens, apibrėžiant grožio kriterijus, autoriai tvirtina, kad neuroestetika, atsisakiusi pretenzijų paaiškinti grožio prigimtį ir pasinerdama į empirinius įvairaus pobū-

džio tyrimus, apimančius tiek sensorinį kodavimą, tiek galutinius sprendinius, išvengtų pagundos subjektyvias reakcijas absoliutizuoti, o ilgainiui gal net atskleistų mechanizmus, užtikrinančius juslinį žinojimą (Conway, Rehding 2013: 4).

Dar didesnę iššūkį neuroestetikai, ypač *neuro meno istorijai*, kurią pastaruoju metu bene nuosekliausiai propaguoja žinomas anglų dailėtyrininkas Johnas Oniansas, pasitelkdamas neurologinę meno raidos interpretaciją, metė anglų menotyrininkas Mathew Ramley'is knygoje „Suvedžioti Darwino“. Tam tikrais laikotarpiais mėginta meno reiškinius aiškinti, pasitelkiant įvairias kognityvines teorijas, pavyzdžiui, Abby's Warburgas, Heinrichas Wolflinas estetiniam vertinimui pritaikė empatijos teoriją, pasiskolintą iš psichologijos. Nuo to laiko meno istorija ir kitos humanitarinės disciplinos tyrinėjamus reiškinius irgi aiškina *moksliskai*, t. y. mėgina savo metodologiją paversti tokia pat objektyvia ir verifikuojama, kokią taiko empiriniai gamtos mokslai. Šį beatodairišką išvaizduojamo objektyvumo siekį Ramley'is sieja su evoliucinės biologijos įtaka, o jos idėjomis, pasak kritiko, yra apsikrėtę tokie neuromokslinio diskurso apologetai kaip Johnas Oniansas: „*Mėginimas nervinius impulsus susieti su subjektyvia sąmonės veikla kelia didelių abejonių. Net jei būtų sutarta, ką iš tikrųjų reiškia „nervinės veiklos“ sąvoka, ar galėtume teigti, kad egzistuoja ryšys tarp nervinės veiklos ir kai kurių subjektyvių patirčių? Kaip galima tvirtinti, esą visų subjektų patirtys yra vienodos, net jei esama pasikartojančių nervinės veiklos modelių? Vienintelis išorinis liudijimas apie subjektyvios patirties prigimtį yra paties tiriamojo pateiktas apibūdinimas, tačiau tai, kaip subjektas apibūdina tą patirtį, priklauso nuo daugybės veiksnių, tokių kaip amžius, lytis, socialinis sluoksnis, išsilavinimas, kultūra ir t. t.*“ Rampley'io manymu, neuromokslas daro esminę klaidą, nes „*koreliaciją tarp nervinės veiklos ir subjektyvios patirties painioja su priežastingumu*“ (Rampley 2017: 100).

Nors su kai kuriomis abejonėmis dėl neuroestetikos, ypač *neuro meno istorijos*, ambicijų interpretuoti meno procesus galima sutikti, tačiau nereikėtų išleisti iš akių keleto aspektų. Viena vertus, humanitarai vi-

suomet (išskyrus pozityvizmo apogėjų) gana kritiškai vertino gamtos mokslų bandymus interpretuoti ir aiškinti reiškinius, priklausančius jų sričiai. Antra vertus, neuromokslo sąveika su menu ir architektūra yra pasiekusi dar tik pradinę tyrimų stadiją, todėl nesunku kritikuoti tiek neurologines meno reiškinių ir suvokimo procesų interpretacijas, tiek išvelgti konceptualių modelių, aiškinančių, kaip veikia smegenys ir protas (o tai, suprantama, anaipol nėra tapatūs dalykai) prieštarin-gumą. Tačiau neuromokslų atsigrėžimas į meną, ypač architektūrą, turi didžiulį potencialą atskleisti daugybę veiksnių, lemiančių emocines reakcijas ir kognityvinius sprendimus, o visa tai perpratus, galima tikėtis archi-tekūros projektavimo pokyčių. Žvelgiant iš tokios perspektyvos, neuromokslinio pobūdžio tyrimams, susiju-siems su architektūra ir urbanistine aplinka, veikiausiai dar išmuš šlovės valanda. Galimas dalykas, kad ten, kur šiandien mėginame brėžti naujų, savasties dar tik ieš-kančių disciplinų ribas, atsivers didžiulė kol kas nedrą-siai įsivaizduojamų atradimų erdvė. ■

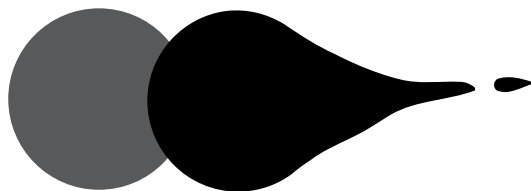
Literatūra

- Ball, Phillip. 2013. "Neuroaesthetics is killing your soul: can brain science ever tell us why we like art?", *Nature*, Column: Muse, doi:10.1038/nature.2013.12640.
- Chatterjee, Anjan and Oshin Vartanian. 2014. "Neuroaesthetics". *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 18 No 7, 370–375.
- Chatterjee, Anjan, Alex Coburn and Adam Weinberger. 2021. "The neuroaesthetics of architectural spaces", *Cognitive Processing*, 22: 115–120.
- Conway, Bevil R. and Alexander Rehding. 2013. "Neuroaesthetics and The Trouble with Beauty", *PLoS Biol* 11 (3): e1001504, <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.1001504>.
- Coburn, Alex; Vartanian Oshin; Chaterjee, Anjan. 2017. "Buildings, Beauty, and the Brain: A Neuroscience of Architectural Experience", *Journal of Cognitive Neuroscience*, May 17, 1–11.
- Coburn, Alexander et al. 2020. "Psychological and neural responses to architectural interiors", *ScienceDirect*, 126. <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2020.01.009>.
- Eberhard, John Paul. 2009. *Brain Landscape: The Coexistence of Neuroscience and Architecture*. Oxford: Oxford University Press.
- Jacques, David. 2021. "Neuroaesthetics and Landscape appreciation", *Landscape Research*, 46:1, 116–127.
- Kawabata, Hideaki and Semir Zeki. 2004. "Neural Correlates of Beauty", *Journal of Neurophysiology*, 91: 1699–1705.
- Lavdas, Alexandros A. 2020. "Aesthetics preference related to organized complexity", *Plos One* 15 (6): e0235257. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.023527>
- Lavdas, Alexandros A.; Ulta Schirpke. 2020. "Aesthetic preference is related to organized complexity", *Plos One*, June 26. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.023527>
- Lavdas, Alexandros A. 2013. "Of architecture, music and brains: do we live in atonal cities?" *Journal of Biourbanism* 1&2: 11-27.
- Li, Rui and Junsong Zhang. 2020. "Review of computational neuroaesthetics: bridging the gap between neuroaesthetics and computer science", *Brain Inf.* 7:16, <https://doi.org/10.1186/s40708-020-0018-w>.
- Mallgrave, Harry Francis. 2011. *The Architect's Brain: Neuroscience, Creativity and Architecture*. Oxford; Wiley-Blackwell.
- Onians, John. 2008. *Neuroarthistory: From Aristotle and Pliny to Baxandall and Zeki*, New Haven: Yale University Press.
- Ramachandran, V.S. 2004. "Beauty or Brains?" *Science*, Vol. 305: 779.
- Ramachandran, V.S. and William Hirstein. 1999. "The science of art: a neurological theory of aesthetic experience", *Journal of Consciousness Studies*, 6 (6/7): 15–51.
- Ramachandran, V.S. "The Artful Brain", *Forum for the Future of Higher Education*. www.forum.mit.edu/articles/the-artful-brain/ Žiūrėta 2022 01 24.
- Robinson, Sarah, Juhani Pallasmaa, Editors. 2017. *Mind in Architecture: Neuroscience, Embodiment and the Future of Design*. Cambridge, MA.: The MIT Press.
- Ramplsey, Matthew. *The Seductions of Darwin: Art, Evolution, Neuroscience*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 2017.
- Shemesh, Avishag, Leisman, Gerry, Bar, Moshe, Grobma, Yasha Jacob. 2021. *Architectural Science Review*, Vol. 64:4, 394–407 <https://doi.org/10.1080/00038628.2021.1940827>
- Schott, G. D. 2015. "Neuroaesthetics: exploring beauty and ther brain", 2015. *Brain*, Vol. 138 Issue 8, 2451–2452.
- Zeki, Semir. 1998. "Art and the Brain", *Daedalus*, 127 (2): 71–103.

Ištrauka iš rašomos knygos „Architektūros teorija: kryptys ir tendencijos“, kurios rengimą remia Lietuvos kultūros taryba

Viktorija SAMARINAITĖ

PUOTA

krišna ne kas kitas
kvietė kopti į olimpą
ten visuotinis suvažiavimas
darbas nuotoliniu būdu
pats krišna ne pasitarimų ne manęs
ne *lakšmi* laukė tikėjosi
išvysti veneros grožį šokį palei kojas
veidą ilgesio svaiguly

tai politika išpažįsta krišna
tik ne dėl kalbų žmonės ant kelių
puola dėl idėjos apie sielą
nemirtingą dėl magijos dėl pasakojimų
apie dievų šėliones puotas valpurgijos naktis
dėl burtų burtažodžių dėl *amen*
om mani padme hum aleykum asalam
dėl tėve mūsų amžinybės šviesos
inshallah dievo valia *karmapačeno*
dėl *shabbat shalom* šeštadienį po
saulėlydžio svyrant rankoms net rodant kryptį
dėl nepertraukiamo om-m-m-m - - -
įsiūbuojančio vandenynų gėlmes
išjudinančio sniegą alpių viršūnėse
išverčiančio šimtamečius medžius
išpustančio smėlynus po salas
išbudinančio ugnikalnių širdis

dėl *om namah shivaya* dėl krislo vilties
kad ne šiaip sau kad kažkur einam
kažkur nueisim dėl visų gyvų būtybių laisvės
laimės šviesių minčių taurių veiksmų darbų

vien politika sako krišna
jie seka geresnes pasakas niekam
nerūpi socialinė apsauga žmonės tiki
dievas o ne valstybė apsaugos
tas pats dievas pirmą jų nulipdęs iš molio
žemės išmėtytų figos šakelių tas pats dievas
antrąjį sutvėręs iš šonkaulio pagal savo atvaizdą
kodėl gi ne iš uodegikaulio
tiki tuo pačiu beveidžiu dievu
jo garbinti grėžiasi net penkis kartus per dieną
o tas slepiasi po domino niekas net ir nežino
kaip jis atrodo

om gum ganapatayei namah lankstosi minia
sakau *abrah kadabrah namah*
o tiems
jokio skirtumo

olimpas status kaip raudų siena jeruzalėj
kai praeinu neperžengiamą pelkę
atsiduriu užkerėtame miške tamsoje

glaudžiasi pašėlę kentaurai kovingi
vienaragiai dviragiai triragiai
tarp medžių šakų tinklus mezga
vorai nuo ilčių lašindami nuodus
už miško trobelė senolei prižadų ko
dar neturinti priėjus ežerą auksinė
žuvelė jau buvo nugaišusi likau be trijų
norų kone viršūnėje užpuolė varnas
pusryčiams mintantis žalia mėsa
kaip jėzui ant kryžiaus troško iškapoti akis

parpuoliau ant žemės lianos surakino
riešus kulkšnis leisdamos kraujo alkanam
paukščiui man kaip biblijos vagiui išlupti akis

joks mirtingasis nėra regėjęs dievų pokylio

ŽUVIS

širdis dunksi
kaip gilgamešo žingsniai
traukinys puškuojantis bėgiais
jūra per patį siautulį

radijo stotys transliuoja
vandenų raudą daužosi
nesitveria liejasi iš krantų
medžiai malšindami jos sopulį
šukuoja šakomis plaukų šaknis
pušys verkia spyglių sakais
konservuoja skausmą ateities kartoms

per televizijos kanalus nerodo
nieko gero tik jūrą
bijau išsilies iš ekrano
vėjas geležine ranka jau daužo
stiklus sklaido dienos šipulius

per audrą ateina vyras
ilgi guminiai batai išduoda
buvo žvejota įbruka žuvis

sako imk laimikis per didelis
atsisveikinęs nueina

vidury kiemo stoviu vėtrai
draskant plaukus šaltiems lietaus
nagams kimbant į veidą rankose
didelė žuvis jau pamiršusi jūros dugno tylą

bjauru doroti žuvį
bjauriau nei valyti prikepusias sielos
riebalų dėmes pirma nupjaunu galvą
kaip gyvatę bandau ją išrengti iš odos
žvynai išsibarsto po virtuvę lyg deimantai
esu savo lūšnos karalienė

pro tarpus languose kaukia vėjas
mėtosi žvynai ir blizga lyg perlai
pilnatis sniegas paplūdimyje

perskrodžiu žuvį ir atveriu vidurius
kiek kartų bandžiau taip sulįsti
kito galvon sielon susivelti burnoje
su žodžiais nutylėtais kableliais
kiek kartų verčiau save į kitą pusę
viduriais mintimis jausmais į išorę

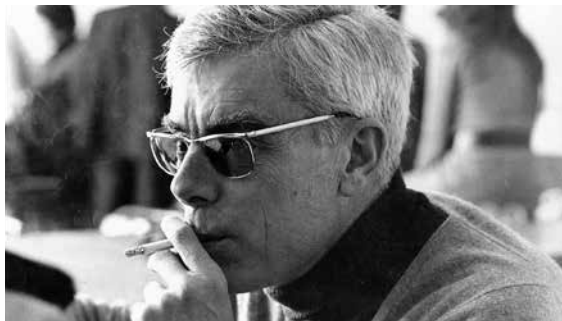
tarp plastmasės randu raktą
tik nepažįstu spynos
negi dabar taip visą gyvenimą
eisiu nuo žmogaus prie žmogaus
nuo durų prie durų ieškosiu ką
galėčiau juo atrakinti

ieškojusi beveik šimtą metų
neradau nei durų nei žmogaus

pasirodo
raktas atrakina mane

KELIONĖ Į PRISIMINIMŲ PAKRAŠTĮ

Užrašai apie Gabrielį Ferraterį

*Tornarem ben segurs que cap record
no ha entrat en nosaltres.*

El secret

*Grišim tikri, kad nė vienas prisiminimas
neįsismelkė į mus.*

Paslaptis

Baigdamas 1956 m. vasario 15 d. laišką, adresuotą *Giacomui* (Jaime Gil de Biedma), Gabrielis Ferrateris pasakoja savo, kaip skaitytojo, išpūdžius ir nurašo kelias eilutes, kurios, pasak jo, anuomet „sujaudino manąjį sveikinimų nervą“,¹ išreiškdamas įtarimą, bet nutylėdamas palaikymą, kokį jautė ir draugui. Manau, laiško siuntėjo poziciją nušviečia Ausiaso Marcho citata: „*Negaliu meilės įvykių palikti užmarštyje / kad ir su kuo juos patyriau ar kur, jie visad mano mintyse.*“ Gabrielis Ferrateris (1922–1972) viešai pasisakydamas iš tikrųjų išreiškė dėmesį savajai egzistencijai: „*Aš esu iš tokių, kurie gyvena, žiūrėdami į praeitį... Man rūpi žinoti, iš kur ateinu ir kaip nuėjau ten, kur esu. O ne į kur einu.*“² Ir vėl pastebimas panašumas su jau minėtu Gilu de Biedma: „...jeigu kas prašytų, kad apibrėžčiau savo poeziją, pasakyčiau, kad vienintelė mano tema yra sunkus ėjimas per laiką ir moterys, kurios perėjo per mane.“³

Ferraterio poezija – tai nuolatinės pastangos, kad nenutiktų būtent tai, kas aprašyta pirmiau, ir kad

būtų galima aiškiai išreikšti „*viejo lemosín*“ (senis iš Limosino regiono, dabar Pietų Prancūzija) savi-jautą. Sakoma, kad poetas Ferrateris labai dažnai buvo varomas jėgos (*Trieb*, pasak Nietzsche's), verčiančios atidžiai įsiklausyti į tai, kas prieštarauja prigimčiai. Daryti būtent tai, kas yra priešinga tam, ko norime, ir tam, ką manome esant teisinga, tarsi darytume bet ką, kad viskas, visiškai viskas (ir *los fets d'amor*), liktų užmarštyje, kad būtų žavimasi egzistencija be atminties.

*

Gabrielio Ferraterio i Solerio biografiją galima apibendrinti keliomis pagrindinėmis datomis. Eiti į mokyklą pradėjo, kai sulaukė dešimties. Pirmąkart su literatūra susidūrė šeimos aplinkoje. 1938–1941 m. lankė vidurinę mokyklą Prancūzijoje – jo tėvas buvo Ispanijos konsulas Bordo mieste. 1941 m. Ferrateriams grįžus į Kataloniją, Gabrielis perėmė šeimos verslą. 1950 m., apimtas aistros algebrai, įstojo į Matematikos fakul-

tetą, tačiau studijų nebaigė. Po dvejų metų susidomėjo meno kritika, kad užsidirbtų pragyvenimui, vertė knygas, rašė recenzijas įvairioms leidykloms. Įpusėjęs 6-ajam dešimtmečiui, leido laiką tarp Barselonos menininkų, susidraugavo su katalonų poetais, ypač Carlesu Riba ir Gilu de Biedma.

7-ojo dešimtmečio pradžioje dienos šviesą išvydo Ferraterio poezijos rinkiniai.

Netrukus Gabrielio gyvenime nutiko keletas lemtingų įvykių. Išstojęs iš Matematikos fakulteto, kad galėtų pereiti į *Filologia romànica*, persikėlė į Hamburgą, pakviestas žinomos leidyklos *Rowohlt*. Tačiau prabėgus vos metams sugrįžo į Barseloną ir įsidarbino leidykloje *Seix Barral*. Gibraltare vedė amerikietę Gil Jarel, bet jau 1969 m. santuoka baigėsi skyrybomis.

Maždaug tuo metu – taigi, palyginti vėlai – Ferrateris labai susidomėjo lingvistika ir tai matyti iš kai kurių jo tuomet paskelbtų straipsnių. Tais pačiais metais pradėjo lingvistinę veiklą. Prade, Šiaurės Katalonijoje (t. y. Prancūzijoje), 1971 m. *Universitat Catalana d'Estiu* skaitė lingvistikos paskaitas; 1971–1972 m. Nepriklausomame Barselonos universitete dėstė katalonų kalbos transformacinės gramatikos kursą ir pristatė tuo metu vykdyto tyrimo rezultatus. 1972 m. pavasarį visas poezijos ir mokslo įkarštis staiga atslūgo – Gabrielis Ferrateris nusizudė savo bute San Kujate del Vachese.

Nedaug liudijimų Ferraterio asmenybę nusako taip ryškiai, kaip šis glaustas ir turiningas *in memoriam*, kurį parašė Mario Vargasas Llosa:⁴ „*Be literatūros, visi kiti įsitikinimai ir aistros jam sužadindavo nuodingą sarkazmą ir kandžias, žiaurias, ciniškas, begalines metaforas. Vieni švaisto pinigus ar laiką, o Gabrielis eikvojo savo talentą, rašydamas skaitytojo pastabas leidėjams, straipsnius enciklopedijoms, kalbėdamasis su draugais ar skandindamasis džino stikle... Kartu su „talentu“ tikriausiai yra ir „perlenkimas“, artimesnis jam žodis. Viskas jo gyvenime neatitiko normų: ir tai, ką skaitė, ir begalinės žinios, ir didžiulės lyg šokėjo rankos... Visad sakydavo, kad gyventi iki penkiasdešimties yra amoralu, atrodo, šia mintimi ir pateisino savo mirtį. Tai įmanoma, nes puikiai dera su keistu jo asmenybei būdingu anar-*

chijos, įžūlumo, disciplinos, švelnumo ir narcisizmo mišiniu.“

*

Visa kūryba, išskyrus poezijos knygas, lingvistinius tyrinėjimus ir keletą enciklopedinių straipsnių, paskelbta po mirties (labiausiai už parengimą reikia dėkoti Joanui Ferraté).

Kaip matyti iš sąrašo, pateikto užrašų pabaigoje, visa Ferraterio poezija (ir ne tik ji) tilpo į kelias knygas.⁵ Išleisti keturi (1960–1966) poezijos rinkiniai, turint omenyje, kad *Les dones i els dies* (Moterys ir dienos, 1968) apima beveik viską, kas jau buvo išspausdinta ankstesniuose rinkiniuose: *Da nuces pueris* „Duokite vaikams riešutų“. Riešutai katalonams reiškia laimę. (1960), *Menja't una cama* (Suvalgyk koją, 1962), *Teoria dels cossos* (Kūnų teorija, 1966).

Išspausdinti keli veikalai apie Katalonijos poetus, kaip antai Carlesą Ribą (1979) ir Josepą V. Foix (1987), literatūros kritika (*Sobre literatura*, 1979), dailės kritika (*Sobre pintura*, 1981) ir kitkas (pavyzdžiui, recenzijų, laiškų, užrašų rinkinys, pavadintas *Papers, cartes, paraules*, 1986), sąrašą papildė šeši svarbūs interviu, atskleidžiantys tuos Ferrateriškos poezijos aspektus, kurie daugeliui sunkiai suprantami.

Ferraterio netektis, ko gero, skaudžiausia lingvistikai.⁶ 1969–1972 m. žurnale *Serra d'Or* jis paskelbė straipsnių seriją, pavadintą *De causis linguae*, nors jie parašyti skirtingomis temomis. Iš jų galima paminėti Pompeo Fabros katalonų kalbos gramatikos tyrimus ir ritmo teorijos, paremtos fonologiniu komponentu iš Noamo Chomsky'o ir Marko Hale's generatyvinės transformacinės gramatikos, gaires.

Dabar visi Ferraterio lingvistiniai darbai sudėti į rinkinį *Sobre el llenguatge*, kuriame yra dvidešimt trys tyrimai konkrečiais generatyvinės, istorinės lingvistikos ir katalonų kalbos klausimais. Jais domėdamasis, Ferrateris atliko svarbių vertimų, kaip antai Noamo Chomsky'o *Cartesian Linguistics* (1970), Leonardo Bloomfieldo *Language* (1978). Parašė maždaug šešiasdešimt straipsnių Didžiajai Katalonijos enciklopedijai,⁷ visi (išskyrus

apžvalginį straipsnį *Lingüística*) baigiasi raide „D“. Jie apima tiek lingvistikos terminologiją (pavyzdžiui, *aglutinant, arbitrari, comparatisme, constituent* ir kt.), tiek žymių lingvistų (*Ascoli, Baudouin de Courtenay, Boas, Bopp, Chomsky* ir kt.) pristatymus.

*

Ferraterio eilėraščiai priskiriami originaliausiems ir giliausiems kūriniams katalonų kalba, tad jau išversiti į beveik visas svarbiausias kalbas. Pasak Josepo M. Castelleto, „*Gabrielio Ferraterio poemos sudaro nuoseklią ir homogenišką visumą su tvirta vidine struktūra. Ji sukuriama, pasitelkiant pasikartojančius vaizdinius, persekiojančias metaforas, išreiškiant didelį lingvistinį susirūpinimą, nes norima pasiekti formos tobulumo, kurio negalima niekinti. Tiksliau tariant, tai tokia meninė kūryba, kuriai lemta ilgą laiką gyvuoti ir augti bet kokiomis, net ir nepalankiomis istorinėmis sąlygomis, priklausant net ir tokiai literatūrai kaip mūsų šioje, varžoma kitų primetamos valios.*“⁸ Casteletas pirmasis ėmė gilintis į feraterišką poeziją ir pirmiausia išskyrė dvi pagrindines temas, kurios laikomos visuotinėmis – tai moralinė patirtis, įvairiomis formomis susijusi su vyrų ir moterų santykiais, bei asmeninio ir istorinio laiko tėkmė, apie kurią kalbėdamas patikslino: „*G. Ferraterio eilėraščiams būtina reikalingi prisiminimai.*“⁹

Kad ir kokios gilios šios Casteletos pastabos, manyčiau, Ferrateris nuo atminties tyrinėjimų ankstyvuosiuose savo kūriniuose (autobiografiniuose ir pasakojamuosiuose) vėliau perėjo prie intensyvių *immemorialumo* paieškų, taigi pasuko visiškai priešingu keliu.

Ferrateris tikrai nesiekė įamžinti savo biografijos. Poezijai atrenkant autobiografinius faktus, jie prarandami kartu su kiekvienu atminties klystkeiliu. Sakyčiau, jo eilėraščiams būdinga kuo greičiau ištrinti prisiminimus, nuolat ieškant erdvės (be abejo, poetinės), slypinčios anapus atminties, kuri įkalinta prisiminimuose. Atrodo, siekiama pabėgti nuo rūpesčiais užtventtos atminties upės, įsilieti į ramų, skaidrų *be-atminties* ežerą ir jame ištirpti.

Pabrėžiama, kad pats ferateriškas poetinis tekstas yra tam palankus ir atskleidžia būtent tą atminties ir prisiminimų aspektą, kuris juos susieja su užmarštimi ir nežinojimu. Prisiminimai yra pasirengę poetiškai transformuotis į visišką savo priešingybę.

Taigi, pavyzdžiui, sakoma: *No el sobtarà / l'atzagaia de llum / de la nostra memòria... / Donem-li temps i oblit* (Jo nenustebins / šviesos ietis – / mūsų atmintis... / Duokime jam laiko užmiršti). Eilėraštis *Il mutilat* (Sužeistasis). Tai atvejis, kai *oblit* (užmarštis) ir *ignorancia* (nežinojimas) yra sugretinami su *record* (prisiminimais) ir *memoria* (atmintimi), bet kartu akivaizdžiai supriešinami, nes laikas reiškia užmarštį, o užmarštis gražina laiką be prisiminimų.

Išreiškiami ir epochos *be-atminties*, buvusios prieš atsirandant prisiminimams, nostalgija: *Aleshores, [...] / no teníem records. Érem / el record que tenim ara* (Tuomet [...] / neturėjom prisiminimų. Buvom / prisiminimas, kurį turim dabar). Eilėraštis *Ídols* (Stabai). Dar kitur išpažįstama: *No sé mentir-me un record més...* (Ir nemoku meluoti sau dėl dar vieno prisiminimo). Eilėraštis *El lector* (Skaitytojas). Čia vėl atskleidžiamas ryšys tarp prisiminimo ir jo nebūties: *Aquest moviment / sense record, ens porta a retrobar-nos, / i som feliços de ser aquí...* (Šis judėjimas / be prisiminimo leidžia mums susitikti, / ir esame laimingi, būdami čia...). Eilėraštis *Temps enrera* (Būtasis laikas). Aprašoma keista esatis be prisiminimų, tačiau leidžiama iš naujo save atrasti, jaustis laimingiems, kad esame čia (*aquí*), tame taške, kurį pasiekėme.

Eilėraštyje *Cambra de la tardor* (Rudens kambarys) galima suprasti kaip *témenos*, iškirptą tam, kad į jo vidų nukreiptume mintis apie laiko tėkmę. Tarp šių sienų žvilgsnis metamas į kitus atsitiktinius ir daugiau ar mažiau įprastus, tačiau laikinus dalykus, siekiant apmąstyti kūno santykį su prisiminimais.

Eilėraštyje *Tres limones* (Trys citrinos) nurodoma, kad atmintis dinga: *Cap surt de la memòria / no abolirà la plàcida / manera de morir-se / que tenen els record* (Joks atminties krūptelėjimas / nesunaikins ramaus / prisiminimų būdo / blėsti). Iš šių eilučių aiškėja, kad kalbama ne apie paprastą *morir*. Taigi suvokiame, kad

prisiminimams greičiau yra būdingas *morir-se*. Veiksmažodžio imperfektyvinė ir sangražinė forma yra labai prasmingas pasirinkimas, nes, kalbant apie prisiminimus, veiksmažodžiui *morir* būdingą baigtinumą, t. y. kryptį pabaigos – mirties – link, sušvelnina intranzityvinė išraiška. Dėl skirtumo tarp laukimo ir suvokimo atsiranda prasmės *surplus* – pabrėžiantis veiksmo (t. y. prisiminimų mirties) savitumą, kuris suvokiamas ir perteikiamas jam vykstant. Veiksmo veikėjai yra prisiminimai (*records*), o veiksmas vyksta pats savyje. Subjektas, prisimenantis tai, ką patyrė, nedalyvauja veiksmo, prisiminimai spontaniškai išnyksta (*es moren*), jam to nežinant, o jų išnykimas yra taikus ir ramus (*plàcid*).

Atrodo, užmarštis pasireiškia „natūraliai“, neįtraukiant paties užmiršančiojo. Taigi prisiminimai dar kartą be papildomo paaiškinimo palieka daug atviros erdvės, kad įsitvirtintų visiškai jų priešingybė. Aiškėja, kad Ferrateris buvo labai jautrus pataikūnas tam, ką, pasitelkdamas žodžių žaismą, norėjo pavadinti arba ką vis dar galima vadinti *decordo* – tai *de-prisiminimas*, toji *be-atminties* dalis, kuri užima „įprastų“ prisiminimų vietą.

Dėl paties gyvenimo, tiksliau tariant, dėl to, kas iš jo lieka – *El munt d'encenalls* (Drožlių krūva) – kovoja dvi aktyvios varomosios jėgos: *la marmanyera / memòria*, *la mentidera* (liežuvautoja / atmintis, melagė) ir *l'oblit*, *el drapaire mut* (užmarštis, ta nebyli skudurininkė). Eilėraštis *Aniversari* (Gimtadienis). Skudurininkas parduoda kitų nebedėvimus drabužius, o užmarštis svaigina, vis įmaišydama žmonėms atminties trupinių, kol visi praranda savuosius prisiminimus. Čia viskas slypi ir nebereikia jokių kitų paaiškinimų.

*

Nebėgama į utopinę ateitį, nemėginama sentimentalai pasukti laiko ratą priešinga kryptimi, veikiausiai pasitraukiama į šalį – tasai pabėgimas yra belaikis ir neatmenamas, nusprendus išsižadėti Mnemosinės sosto.

Tai poetinė Gabrielio Ferraterio – autoriaus, kuris turėtų būti priskirtas užmirštų poetų kategorijai,¹⁰ –

kelionė viena kryptimi, blėstant prisiminimams, kurie atskleidžia gilų troškimą patirti *be-atminties* būseną ir natūraliai išsilaisvinti iš *egzistencijos*.

Jo poezija – vieta, kur vyksta sąveika tarp grimzdimo į atmintį, pasitelkiant žodžius, ir savanoriško prisiminimų ištrynimo, norint pasiekti užmaršties oazę, įtraukiančią patį kalbėtoją. Tokia atvertis leidžia poetiniame tekste atsikratyti paties savęs, tiek pradingstant lingvistinė *šio žodžio* prasme, tiek puoselėjant viltį fiziškai nebeegzistuoti. ■

Iš italų kalbos vertė Aušra KAMANDULYTĖ

¹ Žr. *Correspondència amb Jaime Gil de Biedma (1955–1964)*, iš Joan Ferraté (parengė) 1986, p. 344. Ką Gabrielis Ferrateris veikė 1956 m.? J. Cornudellos parengtoje chronologijoje 1955–1957 m. nėra aprašyti. Tik apie 1958 m. nurodyta: „Pradedama rašyti poeziją“, žr. *Referències cronològiques i bibliogràfiques*, iš J. Cornudella ir J. Ferraté. 1988, p. 186–191. Tuo metu, kai parašė minėtą laišką, Ferrateris buvo ką tik pradėjęs kurti poeziją, pirmasis jo rinkinys *Da nuces pueris* pasirodė 1960 m.

² Federico Campbell, „Gabriel Ferrater o las mujeres“, iš Joan Ferraté (parengė), *Gabriel Ferrater. Papers, cartes, paraules*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, 1986, p. 512.

³ Žr. Federico Campbell, *op. cit.*, 1986, p. 521.

⁴ Mario Vargas Llosa, „El lenguaje de la pasión“, *El País*, 1998 m. gegužės 10 d.

⁵ Žr. Núria Perpinyà Filella, *Gabriel Ferrater: recepció i contradicció*, Barcelona, Les Naus d'Empuries, p. 399–400 [Bibliografia de Gabriel Ferrater].

⁶ G. Ferraterio indėlis į lingvistiką (ne tik katalonų kalbos) vertinamas nevienareikšmiškai, šį aspektą verta detaliai ištirti. Plačiau žr. Joan Mascaró, „Gabriel Ferrater i la tradició lingüística catalana“, *Els Marges*, 31, 1984, p. 21–28; Joan A. Argente, „Comentaris a la seva obra lingüística“, *Serra d'Or*, 14–153, 1972, p. 27–28.

⁷ Žr. Joan Badia, „Gabriel Ferrater i la G.E.C“, *Faig*, 16, 1982, p. 37–40.

⁸ Josep M. Castellet, „Alguns aspectes de la seva poesia“, *Serra d'Or*, 14–153, 1972, p. 23–26.

⁹ Josep M. Castellet, *op. cit.*, p. 25.

¹⁰ Žr. Harald Weinrich, *Lete. Kunst und Kritik des Vergessens*, München, Beck, 1997.

Cambra de la tardor

La persiana, no del tot tancada, com un esglai que es reté de caure a terra, no ens separa de l'aire. Mira, s'obren trenta-set horitzons rectes i prims, però el cor els oblida. Sense enyor se'ns va morint la llum, que era color de mel, i ara és color d'olor de poma. Que lent el món, que lent el món, que lenta la pena per les hores que se'n van de pressa. Diques, te'n recordaràs d'aquesta cambra?

“Me l'estimo molt.

Aquelles veus d'obers – Què son?”

Paletes:

manca una casa a la mançana.

“Canten,

i avui no els sento. Criden, riuen,

i avui que callen em fa estrany.”

Que lentes

les fulles roges de les veus, que incertes

quan vénen a colgar-nos. Adormides,

les fulles dels meus besos van colgant

els recers del teu cos, i mentre oblides

les fulles altes de l'estiu, els diez

oberts i sense besos, ben al fons

el cos recorda: encara

tens la pell mig del sol, mig de la lluna.

Ídols

Aleshores, quan jèiem

abraçats davant la finestra

oberta al pendís d'oliveres (dues

llavors nues dins un fruit que l'estiu

ha badat violent, i que s'omple

Rudens kambarys

Lyg nuo griuvimo žemyn sulaikantis

išgąstis, priverta langinė

skiria mus nuo lauko. Žiūrėk, trisdešimt septyni

staigūs ir liauni horizontai atsiveria,

tačiau širdis juos pamiršta. Nesiilgėdama

pamažu merdi šviesa, anksčiau medaus

spalvos, dabar obuolio kvapo spalvos.

Koks lėtas pasaulis, koks lėtas pasaulis, kokia lėta

kančia dėl greit iškeliaujančių

valandų. Sakyk, ar tu prisiminsi

šį kambarį?

Aš labai jį myliu.

Tie darbininkų balsai. Kas jie?

Statybininkai:

kvartale trūksta vieno namo.

Jie dainuoja,

bet šiandien jų negirdžiu. Rėkauja, prunkščia,

bet šiandien jie tyli ir man dėl to keista.

Kokie lėti

balsų raudoni lapai, dvejoja

kai ateina mūsų pridengti. Miegodami

mano bučinių lapai dengia

tavo kūno linkius ir kol tu užmirši

šiuos tirštus vasarinius lapus, šias dienas,

atviras ir be bučinių, gilumoj

širdis dar prisimins, kad

tavo oda iš saulės ir iš mėnulio.

Stabai

Tuomet, kai gulėjom

apsikabinę priešais atvirą langą

išeinantį į alyvmedžių šlaitą (dvi

plikos sėklos vaisiuje, kurį negailestinga

vasara suskaldė ir kuris pritvinksta

*d'aire) no teníem records. Érem
el record que tenim ara. Érem
aquesta imatge. Els ídols de nosaltres,
per la submissa fe de després.*

El secret

*Vindrà el dia més llarg d'algun llarguíssim
estiu. De bon matí, ans que el telèfon
cridi a platja o bosc, ens n'anirem.
Entre el baf dels carrers regats de fresc
travessarem la ciutat, fins a prendre
el tren més lent que surti. Baixarem
a la tercera estació, en un poble
de terra sense verds. El disc vermell
d'una taverna ens donarà el senyal.
Creurem. Ens assurem, i tot el dia,
sense mirar mentre ens miren, beurem
la tèbia cervesa del silenci.
Tornarem ben segurs que cap record
no ha entrat en nosaltres. Quan trobem
el primer amic, i dins un bar encès
de veus i mans, compreguem que aquell dia
ha estat el del prodigi, que s'han dit
el mot simple dels justos, i que els uns
han sabut creure els altres quan negaven
les hores de tants anys, i tothom riu,
riurem també, i guardarem el secret.
I més que mai, quan vindrà que els turmenti
l'esquinç del vespre pur (quan trepitjaven
cabetes, i la pell al descobert
els deia tot el fàstic de com eren
abans: tal com hauran tornat a ser)
i s'agermanin tots dins l'odi mutu,
callarem. Que no sàpiga ningú
que no vam dir ni sentir res. Que puguin
odiar-nos també, fraternalment.*

Aniversari

*Ja l'any quaranta dels meus anys
jeu fosc a dues carboneres,*

oro) neturèjom prisiminimų. Buvom
prisiminimas, kurį turime dabar. Buvom
tas vaizdas. Savo pačių stabai,
kad paklustume ateities tikėjimui.

Paslaptis

Ateis pati ilgiausia be galo ilgos vasaros
diena. Ankstyvą rytą, prieš telefonui
pakviečiant prie jūros ar į mišką, išeisim.
Garuojant sudrėkusioms nuo gaivos gatvėms,
keliausim per miestą ir įsėsime
į patį lėčiausią išvykstantį traukinį. Išlipsim
trečioje stotelėje, kaimelyje,
kurio dirvoje niekas neauga. Raudonas vienos
užeigos diskas duos mums ženklą.
Patikėsime. Prisėsime ir visą dieną,
nežiūrėdami į tuos, kurie žiūrės į mus, siurbsim
šiltą tylos alų.
Grįšim tikri, kad nė vienas prisiminimas
neįsismelkė į mus. O kai sutiksime
pirmąjį draugą bare, kuriame knibždėte
knibžda balsų bei rankų, suvoksime, kad buvo
stebuklinga diena, kad jie vienas kitam ištarė
paprastą teisiųjų žodį ir kad įstengė
vieni kitais patikėti, išsižadėdami prieš daugelį
metų prabėgusių valandų, ir visi ims kvatotis.
Mes irgi kvatosimės, saugosime tą paslaptį.
Ir labiau negu bet kada ims juos kamuoti
tyro vakaro pleištas (kai trypė
kaukes ir kai nesurambėjusi oda
bylojo, kad jie šlykštisi tuo, kokie buvo anksčiau, –
tokiais, kokiais vėl būtų pavirtę).
Tada tapsim broliais, tvyrant bežodei neapykantai.
Tylėsime. Niekas neturės sužinoti,
kad nieko nepasakėme, nieko negirdėjom. Galės net
broliškai mūsų nekęsti.

Gimtadienis

Jau keturiasdešimt manųjų metų
guli tamsūs dviejose anglių

*ribotat. El munt d'encenalls
se l'han partit la marmanyera
memòria, la mentidera,
i l'oblit, el drapaire mut.
L'una en farà curtes fogueres,
l'altre, caliu d'inquietud.*

Tres llimones

*Gener benigne. Sota
molt d'aire verd, les coses
avui no es fan esquerpes
ni el lloc és àrid. Mira:
tres llimones, posades
a l'aspre de la llosa.
Perquè es mullen de sol
i pots considerar
sense dubte ni pressa
la mètrica senzilla
que les enllaça, et penses
que signifiquen res?
Mira, i ja han estat prou
per tu.
Cor seduït,
renuncia des d'ara,
calla. No faràs teu
el joc de tres llimones
a l'aspre d'una llosa.
Ni sabràs aixecar
protesta abans de perdre'l.
Cap surt de la memòria
no abolirà la plàcida
manera de morir-se
que tenen els records.*

kasyklose nudilinti. Drožlių krūvą
pasidalijo liežuvautoja
atmintis, melagė
ir užmarštis, nebyli skudurinkė.
Viena užkurs kaitrius laužus,
kita žarstys nerimo žarijas.

Trys citrinos

Sausis palankus. Žaliose
oro platybėse daiktai
šiandien nesusikerta,
o vieta neplyna. Pažvelk –
trys citrinos, padėtos
ant šiurkščios plokštės.
Jos kaitinasi saulėje
tad gali patyrinėti,
nedvejodamas ir neskubėdamas,
paprastą jas siejančią eilėtyrą.
Ar tu manai,
kad jos yra bereikšmės?
Pažvelk į jas, jos tau
Gana ilgai pozavo.
Suviliotoji širdie,
pasakyk, kad nuo dabar
tylėsi. Nenugvelbsi
trijų citrinų, gulinčių
ant šiurkščios plokštės.
Neįstengsi prieštarauti
Prieš jų netekdamas.
Joks atminties krūptelėjimas
nesunaikins ramaus
prisiminimų būdo
blėsti.

Iš katalonų kalbos vertė Pietro U. DINI

Vertimas parengtas informaciniais sumetimais,
siekiant supažindinti su poeto kūryba.

NUO DIZAINERIŠKOS TAPYBOS IKI EKOLOGINIŲ INSTALIACIJŲ

Neslėpsiu, pažintis su Agne Kišonaite tapo man profesinių įsitikinimų, požiūrio į meno kūrybą išmėginimu. Nustebinta pirmojo susitikimo, tylomis svarsčiau, ar ji tikrai yra savaime – menininkės – kelyje? Pradėsiu truputį iš toliau. Švarioje, jaukioje dirbtuvėlėje buvo viso labo septynios drobės. Agnė pasidžiaugė, kad 2010-ųjų pavasarį metė darbą, tapo laisva menininke, rengiasi individualiai parodai. Dairiausi, kur stelažai, iš kurių bus traukiami paveikslai. Pasirodo, visus jos kūrinius – tuos septynis – jau pamačiau. Nustebau sužinojusi, kad Agnė visada baigia tai, ką pradėjo, nieko nenumeta pusiaukelėje. Suglumino pirmo jos nutapyto paveikslo pavadinimas „Mano mylimiausi bateliai“. Atrodė pernelyg asmeniškai, net smulkmeniškai. Kodėl moteriškumas perteikiamas ne universaliai, o itin privačiai?

2012 m. žiemą, kai Agnė Kišonaite surengė pirmą personalinę parodą, dar kartą išsižiūrėjau į negau-

sią, bet autentišką jos tapybą, ir abejonės išsisklaidė. Taip, tai dizaineriškai aiškūs, dažnai kone apvedžioti

figūrų, veidų, daiktų kontūrai, švarios lokalinės spalvos. Plakatiškumas, atmieštas popartiškumu. Agnė į tapybą atėjo iš priešingos pusės – VDA Klaipėdos fakultete studijavo grafinį dizainą, interjero dizaino studijas tęsė Vilniaus dailės akademijoje. Todėl tapybos paveikslams būdingas toks netikėtai sąlygiškas, netgi dizaineriškai išmiktintos rankos piešinys, raiški plokštuminė kompozicija vienspalviame fone, kontrastingos spalvos ir griežtoki, tvarkingi potėpiai. Be improvizacijos, be atsitiktinių (ne)suvaldytos saviraiškos gestų, be emocijų pliūpsnių. Tvarkingumas, racionalumas ir pusiausvyros būseną nėra tradicinės lietuvių tapybos bruožai.

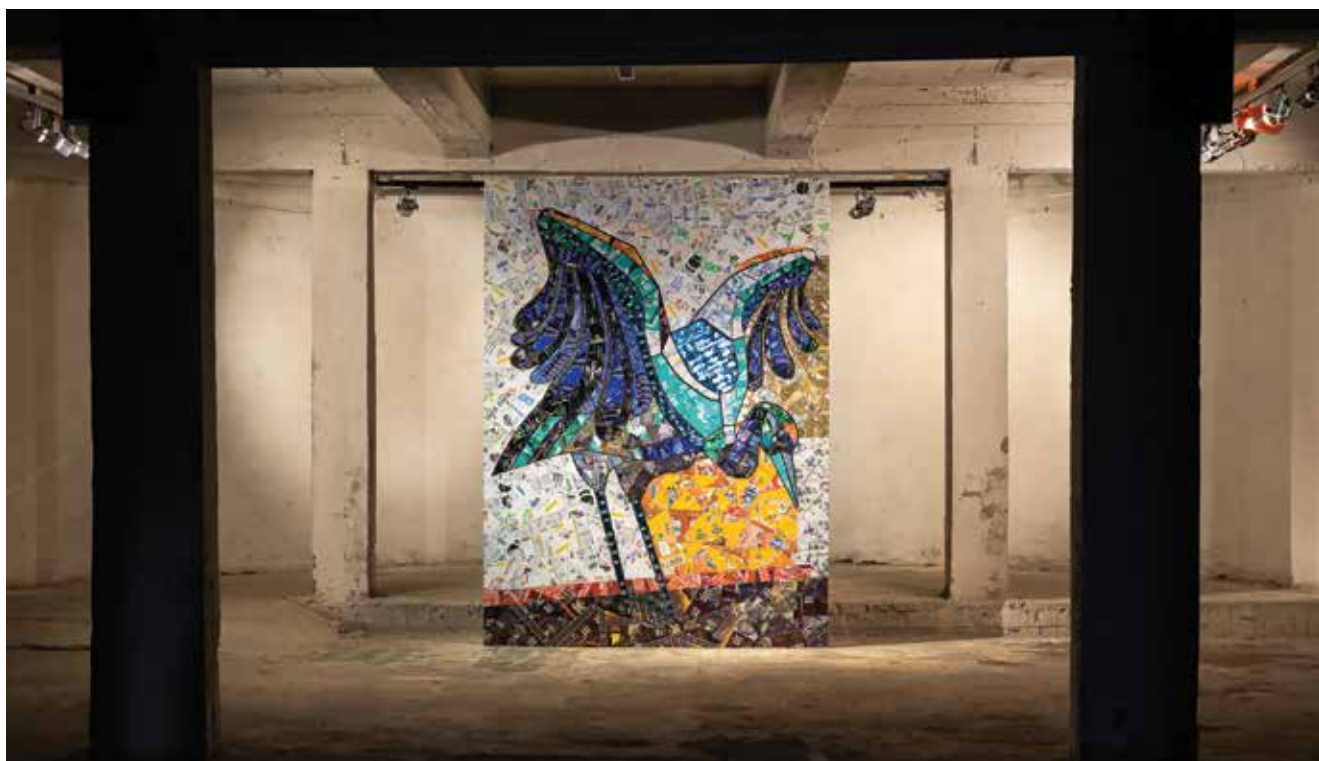
Netikėtai buvo ir Agnės užmojis kurti objektus, instaliacijas. Tuščios lūpdažių tūtelės tapo didžiuliu objektu, o mozaikos akmenukus vitražiniame relje-

Agnė KIŠONAITĖ. Lūpdažis milžinas

Agnė KIŠONAITĖ. Personalinė paroda „Įsikūnijimas“. 2022

Agnė KIŠONAITĖ. Panaudotų aliuminio skardinių instaliacija „Kinetinė gervė“. 180 x 250. 2020

Foto Akelis

Agnė KIŠONAITĖ. Balandis iš senos elektronikos

fe pakeitė nagų lako buteliukai. Prabėgus vos penkeriems kūrybinio darbo metams, jau nemažai pasiekta – Kišonaitė 2015 m. Honkonge sukūrė meno instaliaciją „Lūpdažių bokštas“ (iš 18 399 tūtelių), už meninę veiklą pelnė Lietuvos nacionalinę dizaino premiją. Pradėjo dekoruoti baldus, kurti įvairius interjero ir eksterjero akcentus.

2018 m. surengė lininių kilimų, kuriuose pavaizdavo ypač mylimus

paukščius – sniegenas, nykštukus, zylutes, genius, antis, gerves, kirus, – parodą.

Pastaruoju metu Agnė kūriniais pritaiko išmestus daiktus – insulino švirkštus, gliukozės kiekio kraujyje matavimo juosteles, gėrimų skardines, elektroniką, mobiliuosius telefonus, kavos kapsules, latekso pirštines, įvairias vienkartinės pakuotes ir t. t. 2018 m. paveikslą „Šeima“ sukūrė iš panaudotų gliukozės kiekio kraujyje matuoklių ir padovanojo Kauno klinikinei ligoninei. Vienas didžiausių jos projektų – „Diabetas“ iš panaudotų insulino švirkštų – eksponuotas Abu Dabyje, tarptautiniame diabeto forume.

Atsakingas vartojimas, tvarumas, perdirbtų, kitaip panaudotų arba išmestų medžiagų pritaikymas dekoratyviems kūriniais interjere ir eksterjere svarbūs ne tik meniniu, bet ir socialiniu aspektu, nes į kūrybos procesą įtraukiama daug žmonių – jie prisideda, rinkdami panaudotus švirkštus, gliukozės kiekio kraujyje matuoklius ir t. t. Menininkė kreipėsi į Lietuvos gydytojus, diabeto klubus, kad

Agnė KIŠONAITĖ. Kilimai

padėtų sukaupti panaudotus insulino švirkštus, kuriuos ji pritaikė meno kūriniais.

Pastaruoju metu asmeninius ir kitų išmestus daiktus papildė įdomūs pramoniniai objektai. Iš neberekalingų elektros aukštos įtampos stulpus „puošusių“ stiklinių girliandų-izoliatorių ir naudotų, supjaustytų elektronikos vėsintuvų Agnė sukūrė išpūdingą, prašmatniai atrodančią instaliaciją „Korys“.

Vilniuje, ant siurblinės stogo Olandų gatvėje, Kišonaitė patupdė 3 metrų aukščio zylę – tuščias gėrimų skardines pavertė žvilgančiomis plunksnomis. Nykią siurblinę nudažė ir ji tapo dekoratyvinės skulptūros postamentu.

Agnei Kišonaitėi tapyba ir dabar yra svarbi, bet čia tik viena iš jos kūrybinės veiklos briaunų. Tai gi netikėtumų netrūksta, spėliojau, kuo ši dailininkė netrukus vėl nustebins žiūrovus.

Ką tik baigėsi Agnės Kišonaitės personalinė paroda „Išsikūnijimas“ Trakuose, o nuo balandžio 15-osios iki gegužės 8-osios Klaipėdos kultūrų komunikacijų centre vyksta paroda „Opinija“. ■

NĖRA TIKRESNĖS TRANSCENDENCIJOS UŽ TĄ, KURIAŲ ATVERIA KALBA

Su Raúliu ZURITA kalbasi Ezequielis ZAIDENWERGAS

Į Niujorką Raúlis Zurita atvyko skaityti paskaitos magistrantams, tarp kurių buvau ir aš. Žavėjausi jo kūryba, tačiau niekada nebuvau girdėjęs kalbančio ir skaitančio poeziją. Tą antradienio vakarą Zurita, iš pažiūros atrodantis toks pažeidžiamas, sužavėjo mus, jaunuosius rašytojus, ypač atvykėlius iš Lotynų Amerikos.

Jam prabilus, akimirką sutrikome, nes pirmuosius žodžius jis tarė taip, tarsi liežuvį kaustytų Parkinsono liga. Tačiau jo kalbai atgavus ritmą, kai balsas iš malonaus šnabždesio kartais pereidavo į aistringai pakeltą toną, jautėmės įkvėpti, nustebinti. Kažkuris prisiartinio prie Raúlio, norėdamas *iPhonu* įrašyti bent dalį paskaitos, kurios turinio tiksliai neapibrėžtų nė vienas klausytojas, tačiau jos poveikį dar ilgai atsiminsime visi. Apimti euforijos, vėliau kartu ėjome vakarieniauti. Net ir kolegos, kurie iki tol nebuvo parodę nė lašelio geranoriškumo, bendravo, juokėsi, lyg visą gyvenimą būtume buvę draugai. Atrodė, Zurita, visai to nesiekdamas, suartinio mus pačius.

Kitą dieną man teko garbė plačiau pristatyti svečių studentams. Pasakiau, kad to daryti visai nereikia, nes vakarykštė jo paskaita jau tapo įvykiu. Būdamas išskirtinis poetas, Zurita įkūnija ir seną avangardistų svajonę – meną susieti su gyvenimu ir etika. Tiesa, jis apie tai nekalbėjo. Po paskaitos vėl ėjome į barą. Svaiginami Zuritos gyvybingumo, neblėstančios kūrybinės aistros, visi susibičiuliavome, nesaikingai prisigėrėme. Jei gandai teisingi, kitą rytą kai kurie studentai atsibudo svetimuose kambariuose. Man tokia laimė nenusišypsojo, bet džiaugiausi, kad Zurita pažadėjo duoti interviu. Praėjus dviem dienoms, susitikome Vašingtono aikštėje, viešbučio vestibulyje, ir aš, laimei, nepamiršau įjungti diktofono, pakartojęs banalią frazę: „Raúli Zurita, jūsų pristatyti nereikia.“

Ezequiel Zaidenweg. *Kaip susidomėjote poezija? Ar pamėgote ją iškart, ar „prisijaukinote“ pamažu?*

Raúl Zurita. Padėjo vienas kiemo padauža, kuriam tuomet buvo dešimt, gal dvylika metų. Jis, tikras neklaužada, pešėsi su visais, bet skaitė poeziją ir atmintinai deklamuodavo Rúbeno Darío eiles. Vaikystės draugo nemačiau beveik penkiasdešimt metų, žinau, kad jo likimas susiklostė visai kitaip negu

mano, tačiau iki šiol jaučiu kaltę. Man visada atrodė, kad poetas yra jis, nenustygstantis vietoje, nesuvaldomas, aistringai maištaujantis... Net kai studijavau universitete, pamenu, rašydamas jausdavausi taip, lyg būčiau kažką iš jo pavogęs, atrodė, kad mano vietoje turėtų būti jis, Mauricio Gamboa. Vis prisimenu vieną įvykį. Kilęs iš pietų, tėvams išsiskyrus, devynerių ar dešimties metų su mama atsikraustė į Santjagą.

Apie savo tėvą kalbėdavo nuolatos, tarkim, išdauždamas kitam berniūkščiui dantis ar deklamuodamas eilėraščius. Pasakodavo neįtikėtiniausius dalykus, tvirtino, kad jau kitą savaitgalį tėvas atjos ant arklio ir parsigabens jį namo, į pietus. Juokėmės iš tokios svajonės, tačiau vieną dieną stebuklas įvyko. Mauricio buvo su mumis, kai išvydo savo tėvą. Norėdamas apkabinti sūnų, tas išskėtė rankas, bet nugriuvo. Kai atsistojęs bandė pakartoti tą patį, vožėsi vėl. Buvo girtas kaip pėdas.

Liūdna istorija... Įdomu, kad poeziją pirmiausia patyrėte fiziškai, išgirdę ją deklamuojant. Dabar Jūs irgi deklamuojate atmintinai, tekstą pasidedate po ranka tik dėl viso pikto.

Foucault pasekėjai subanalino „kūną“, o man tai neatrodo moralu. Bet, nepaisydamas šitos nuodėmės, kai ką pasiskolinau iš prancūzų filosofo. Manau, vieša paskaita, be abejonės, irgi yra fizinė dimensija, o parašytas tekstas veikia kaip tam tikra pentagrama, magiškas ženklas, vaizduojamas amuletuose. Skaitymo lygiai būna įvairūs, pavyzdžiui, galima trumpam žvilgtelėti į knygą, perversti keletą puslapių arba į kiekvieną eilutę gilintis jautriai, pasitelkiant visą savo erudiciją. Poezija žiauri, nes reikalauja išskirtinumo, ypač skaitoma balsu. Trisdešimties minučių paskaitoje turi tilpti pasakojimas ne tik apie knygą, nors ją sudarytų beveik aštuoni šimtai puslapių, bet ir apie gyvenimą. Jeigu man, garsiai skaitančiam poeziją, pavyksta perteikti tai, ką galvojau rašydamas, laikau tą sėkme. Tačiau, jeigu kažkas išmuša iš vėžių, pavyzdžiui, laiko trūkumas, tada paskaita tampa kančia – pradedu apsimetinėti, o melas ir apgavystė vis tiek iškyla aikštėn. Jaučiuosi sugniuždytas, norisi prasmegti skradžiai žemės.

Apie kokią apgavystę kalbate?

Gal tai net ne apgavystė ar koks nors menkas melas, veikiau saviapgaulė.

Kitaip tariant, rašydamas poeziją Jūs tarsi kaunatės su (savi)apgaule?

Raúl Zurita

Photo: Mi Santiago. Source: Flickr

Tam tikru atžvilgiu taip. Negaliu pakęsti to dirbtinumo, kuris paprastai vadinamas branda. Keturiasdešimtmečiams atrodo, jeigu ryte šiek tiek pasportuos, pasaulis iškart pasidarys geresnis. Sakoma, kad tokio amžiaus esi pakankamai jaunas imtis naujų projektų, bet pakankamai brandus laikytis visų atsargumo taisyklių. Aš nesu atsargus, neturiu atsarginio išėjimo. Yra tik vienas pasirinkimas: esi arba jaunas, arba senas. Jeigu pasirenkame senatvę, nepamirškime ir visų padarytų klaidų, ir ligų – demencijos, drebulio. Vienintelė sfera, kur leidžiama ištaisyti gyvenimo klaidas, yra menas. Kai 1994 m. išspausdinau „Naują gyvenimą“, buvau keturiasdešimt ketverių, jau seniai nebe jaunuolis, bet supratau, kad ši knyga privers atsiveikinti su jaunyste, liausiuosi bandęs pranokti save, tarkim, veikla universitete ar kitais dalykais – neberašysiu eilėraščių danguje... Turbūt tada ir prasidėjo senatvė. Tačiau tai irgi kūrybinis procesas, jei planuojame jį patys. Perkopęs septintąją dešimtį, vis sunkiau vaikščioju, darau si dar labiau užsispyręs, Parkinsono liga kelia drebulį, sunkina rašymo procesą, kol vieną dieną jį nutrauks. Vis dėlto nusprendžiau nesenti. Tai tikras iššūkis, bet bandysiu iki paskutinio atodūsiu neprarasti jaunatviško polėkio.

Pavydėtinas užmojis. O kokie buvo patys pirmieji Jūsų poezijos skaitiniai?

Pirmiausia išgirdau „Dieviškąją komediją“, kurią močiutė sekdamo lyg pasaką. Man pačiam labiausiai patiko romanai. Jus skaityti pradėjau, susirgęs hepatitu, kai teko tris mėnesius gulėti lovoje. Tuo metu man buvo vienuolika, iš nuobodulio nežinojau, kur dėtis. Skaitydavau komiksus apie beždžiones, per savaitę perskaičiau juos visus net po keletą kartų. Vėliau kažkas atnešė knygų ryšulį, kuriame buvo penki romano „Sudie septintajai linijai“ (1955) tomai apie Čilės ir Peru karą. Pamenu, svarsčiau: „Kaip man visa tai perskaityti, juk čia nėra beždžionių.“ Tačiau, neturėdamas ką veikti, pradėjau. Pirmiausia perskaičiau pusę puslapio, tada – visą, o galiausiai knygą paleidau iš rankų, tik perskaitęs paskutinę paskutinio tomo eilutę ir be proto įsimylėjęs sekėlę čilietę Leonorą. Tada nenučiuokiau, kad šis romanas iš tikrųjų nėra labai geras kūrinys. Tačiau jį perskaitęs, nesilioviau ryti knygas. Mano močiutė, tikra italė, nors neapkentė prancūzų, karštai mylėjo Victorą Hugo. Perskaičiau daugybę jo kūrinių: „Paryžiaus katedrą“ (1831), „Vargdienius“ (1862) ir kt. Tarsi pasinėriau į neaprepiamą vandenyną. „Jūros darbininkai“ (1866) irgi padarė didelį įspūdį, ypač meistriškai ten aprašyta audra. Tuo pat metu pradėjau domėtis Rubėno Darío poezija, tačiau už tai, kaip minėjau, esu dėkingas Mauriciui Gamboa.

Ar nebijojote, kad pradėsite imituoti garsius rašytojus?

Įstojau į universitetą studijuoti inžinerijos, kad įtikčiau savo motinai, bet skaičiau vis daugiau. Studijų metais prarijau turbūt devyniasdešimt procentų visų skaitytų knygų. Troškau kurti poeziją, tačiau išeidavo šnipštas. Jeigu tuo metu skaitydavau Pablą Nerudą, mano eilėse atsispindėdavo jo stilius, jeigu Enrique Lihną, eilėraščiai primindavo jo kūrybą. Taigi poezija darėsi vis svarbesnė, tačiau man stigo prakeiktos savikritikos, kuri kiekvienam užkerta kelią į laimę.

Ar nemanote, kad imitacijai skiriama nepakankamai dėmesio? Dailės akademijose seniau būdavo mo-

koma imituoti, kad studentai perprastų didžiųjų kūrėjų metodus.

Visiškai pritariu. Jeigu mano močiutė italė, kuri penkerius metus Genujoje studijavo tapybą, išgirstų kalbant apie Picasso, turbūt nusispjautų. Kartą man parodė savo perpieštas jo paveikslų kopijas – visos buvo puikios! Supratimas, kad imituodamas mokaisi, neleidžia imitacijoms tapti kliūtimi. O man virto prakeiksmu – jaučiau, kad pats netikiu tuo, ką rašau, na, bet šitaip galvoja turbūt kiekvienas, ieškantis savito stiliaus. Dabar abejoju, ar apskritai egzistuoja toks dalykas kaip individualus stilius. Mes nesame savo individualaus stiliaus kūrėjai ar autoriai. Visą esmę jau seniausiai išdėstė Platonas, Jamesas Joyce’as paskutiniame savo monologe, Mario Moreno Cantinflasas, Williamas Shakespeare’as „Hamlete“, Jorge Luisas Borgesas, Juanas Gelmanas ir kiti didieji.

Kada pradėjote rašyti savo pirmą knygą?

Universitete. Tuo metu susipažinau su Juanu Luisu Martínezu, kuris, nors nebaigęs mokyklos, apie poeziją žinojo daugiau negu bet kas kitas Čilėje. Vedžiau jo seserį, turėjome tris vaikus, deja, mūsų santuoka iširo. Tuo metu šalyje jau siautėjo diktatūra. Savo pirmąsias knygas mudu su Juanu parašėme, galima sakyti, kartu, dalydamiesi ta pačia elektrine spausdinimo mašinėle. Šią prabangią rašymo priemonę pavogėme, tačiau niekas to neišsiaiškino. Gaila, 1993 m. Juanas Luisas mirė.

Ar ta pirmoji buvo „Skaistrykla“ (1979)?

Taip, tačiau tuomet „Skaistrykla“ jos dar nevadinau. 1969 m. parašiau eilėraščių „Kalno pamokslas“, kuris pagaliau man nebepriminė niekieno kito stiliaus. 1971 m. jį išspausdino vienas žurnalas, nors iš to nieko gero neišėjo. Eilėraštyje tikslingai nesudėjau nei taškų, nei kablelių, juos pakeičiau didesniais tarpais tarp žodžių, bet redaktoriai viską apvertė aukštyn kojom – taškus ir kablelius sudėjo ten, kur jiems atrodė reikalinga, prismaigstė kitų skyrybos ženklų. Pirmoji publikacija mane taip nuliūdino, kad į tą eilėraščių dar kartą žvilgtelėjau, tik praėjus trisdešimt devyneriems metams, kai vienas leidėjas pasiūlė „Kalno pamokslą“ išleisti

knygos pavidalu. Šįkart akylai prižiūrėjau spausdinimo procesą. 2010 m. leidinyje neradęs jokių klaidų, pajutau palengvėjimą. Mano eilės 1972 m. pasirodė ir antologijoje, kurią sudarė argentinietis Martínas Michelis Vega, psichiatras ir dainų autorius. Jis atvyko į Čilę, kad iš arti pamatytų „Liaudies vienybės“ [*politinių partijų bloko*, – vert. pastaba] epochą. Martino, turėjusio labai gerą akį, atrinkta ir Buenos Airėse išleista antologija neliko nepastebėta.

Ko ėmėtės, baigęs „Kalno pamokslą“?

1971 m. parašiau „Žaliuosius plotus“, 1973 m. – paskutinę „Skaistyklos“ dalį. Tų metų rugsėjo 11-ąją Čilėje prasidėjo perversmas, iš pat ryto mane suėmė. Asmeninis gyvenimas tuo metu buvo tikras košmaras – jau turėdami du vaikus, mudu su žmona, besilaukiančia trečios atžalos, skyrėmės... Kai mane suėmė, turėjau eilėraščių sąsiuvinį. Išplėšęs iš rankų, vienas kareivis paklausė: „Kas čia?“ Atsakaiu, kad eilėraščiai. „Ar mes panašūs į kvailius?“ – užriko jis, nes manė, kad eilėraščiuose kažkas paslėpta. Nors, gerai pagalvojus, normalu, kad jam taip atrodė. Kaskart, kai pasakydavau, kad čia tik eilėraščiai, papildavo smūgiai, bet vėliau sąsiuvinį gražino. Aptalžę įstūmė į kažkokią valtį. Iki jos mus, suimtuosius, vežė sunkvežimiais, suguldytus ant žemės. Tam kledarui pataikius į duobę, griūdavo me vienas ant kito. Eilėraščių sąsiuvinį laikiau stipriai sukandęs dantyse. Man jis buvo vienintelis įrodymas, kad dar nesu visiškai išprotėjęs, kad gyvenimas prieš tai buvo kitoks, o viskas, ką patiriu, nėra liguista vaizduotė ar haliucinacijos. Apspardytus, apdaužytus šautuvų buožėmis, sugrūdo į valtį, iš kurios išlipau visiškai sugniuždytas. Vienas jūreivis, griebęs mano sąsiuvinį, paklausė: „Kas čia?“ Stovėjome prie pat valtės krašto. „Eilėraščiai“, – atsakaiu. „Kurgi ne, čia šūdas, o ne eilėraščiai“, – nukirto jis ir išmetė sąsiuvinį jūron.

Kad ir kokios beviltiškos buvo aplinkybės, iš visų jėgų bandžiau atsiminti nuskandintus eilėraščius. Kai mane, visiškai nualintą, pagaliau paleido, troškau tik vieno, kad galėčiau pasirūpinti savo vaikais, bet situacija buvo sudėtinga. Niekur negavau darbo. Poezija manęs nebedomino. Net sunku apsaityti, ką reiškia

diktatūra, – gyvenama, kenčiant persekiojimus ir skurdą, slegiant baimei, nes kiekviename žingsnyje esi priklausomas nuo pirmo pasitaikiusio kareivio. Kartą išlaipino mane iš autobuso ir valandų valandas laikė suimtą, vien norėdami pasilinksminti, nes paskui paprasčiausiai paleido... Jaučiausi toks bejėgis, toks pažemintas, kad vos paleistas nuskubėjau į tualetą ir nusisvilinau sau skruostą. To nematė nė vienas žmogus, nefiksavo joks fotografas, nes tai nebuvo performansas.

Gal šitaip elgdamasis prisiminėte garsiąją Kristaus frazę, kad savo priešams reikia atsukti kitą skruostą?

Visiškai teisingai. Supratau, kad šviesesnė diena vis tiek kada nors išauš. 1979 m. paskelbiau nuotrauką, kurioje įamžinta Atakamos dykumos smėlyje išraižyta frazė: „*Nei liūdesio, nei baimės.*“ Šis trijų kilometrų ilgio užrašas matomas tik skrendant lėktuvu.

Tai panašu į raginimą nepasiduoti baimei ir liūdesiui...

Galbūt ir taip. Niekada nepavadinčiau poemos žodžiu „Pragaras“, nes pragare atsiduriama, užvertus knygą. Rojaus irgi neįmanoma apsaityti žodžiais, priešingai negu teigia gramatologai. Yra dalykų, kurie neturi verbalinės išraiškos, pavyzdžiui, kančia, vienvė, baimė, nepakeliamas skausmas... Nerasime žodžių, kurie paguostų tėvus, netekusius vaiko. Kenčiantis žmogus atsiduria tarsi už šio pasaulio ribų, visai arti mirties. Kitiems jo šauksmas ar klyksmas nesuprantamas. Taigi kalba čia bejėgė. O įsimylėjėliams žodžiai „meilė“, „seksas“, „orgazmas“ atrodo tušti, nes neatskleidžia jų jausmų esmės. Įsivaizduokime, susitinka Juanas su Maria arba Juanas su José ir patiria tai, ko nė su vienu kitu žmogumi nebuvo pajutę. Šio jausmo, akimirksniu juos pakeitusio, irgi neįmanoma išreikšti. Mes, žmonės, esame tarsi tarp rojaus ir pragaro. Kitaip tariant, įstrigę žodžių skaistykloje. „*Mano Dieve, mano Dieve, kodėl mane apleidai?*“ – kiekvienas bent kartą gyvenime ištaria šią frazę. Juk nėra žmogaus, kuris kada nors nebūtų jautęsis taip, lyg ištremtas į dykumą. Tikrai poezijos žodžiai įstengia išreikšti viską – jie tokie universalūs, kad ateina tarsi iš Dievo ir vainikuoja Kristų.

Jeigu rašymas leidžia jaustis ne tokiam vienišam, ar galėtume poeziją laikyti tam tikra transcendencija, padedančia susitaikyti su savimi?

Žvelgiant filosofiskai, poezija yra pirmasis susitikimas su mus supančiu pasauliu. Tik vėliau atsiranda teorijos, paaiškinimai, priežastys – visas tas melas, dėl kurio aukojama tiesa. Poezija pirmoji atsako į klausimą apie mirtį ir paguodžia dėl šios neišvengiamybės. Jeigu poezija staiga išnyktų, akimirksniu išnyktų ir žmonija.

Kodėl taip teigiate? Ar manote, kad poezija niekada neišnyks, ar baiminatės, kad žmonija pasmerkta išnykti?

Poezija ankstyvesnė už raštą, todėl gyvuos iki pabaigos, įgaudama vis kitokias formas. Gaila, esame vis dar įstrigę Homero apdainuotoje neapykantos epochoje. Juk daug ką pasako tai, kad pirmasis „Iliados“ žodis yra „pyktis“. Homeras pradeda ne žodžiais „grožį giedoki“ ar „meilę giedoki“, bet aiškiai sako: „pyktį giedoki“. O ką sukelia pyktis, puikiai žinome.

Priminėte „Iliados“ įžangą, bet kalbėdamas apie romaną „Broliai Karamazovai“ teigėte, kad Jums rūpi pykčio sąsaja su gėriu. Ar savo kūryboje juos irgi siejate?

137 psalmėje rašoma: „*Atsimink, VIEŠPATIE, ką darė edomiečiai tą dieną, kai Jeruzalė buvo paimta, jie šaukė: „Griaukite! Išgriaukite ją iki pamatų!“ O tu, dukra Babilone, griovike! Laimingi bus, kurie tau atmokės už mums padarytą pikta!*“ Didžiosios seniausios poemos mane labiausiai stebina absoliučiu jausmų apnuoginimu. Evangelija teigia: „*Pradžioje buvo Žodis.*“ Man gerokai artimesnė Pradžios knygos įžanga: „*Tamsa gaubė bedugnę, ir dvasia iš Dievo dvelkė viršum vandeny.*“ Čia tikra poezija! Žodžiai perteikia apnuogintą filosofinę prasmę.

Dažnai remiatės Dante arba Biblija. Nors tvirtinate esąs nereliginas, atrodo, etimologiniu požiūriu religija Jums artima.

Remiuosi Izaiju, Ozėju, psalmėmis, Giesmių giesme ir Jobo knyga. Man svarbiausia ne Dievas, o jį šlovinančios eilės, pavyzdžiui: „*pavadinsiu nemylimą mylima ir ne savo tautai sakysiu: „Tu esi mano tauta.*“

Jis, kaip rašo Ozėjas, atsakys: „*Tu esi mano Dievas.*“ Jobo knygoje klausiama: „*Kur buvai, kai dėjau žemės pamatus*“ ir „*kai drauge giedojo rytmetinės žvaigždės.*“ Panašūs tekstai arba frazės manęs neskatina tikėti Dievu, priešingai – patvirtina, kad jo nėra. Šias didingas poemas sukūrė žmonės, kad užpildytų prigimtinę tuštumą.

Jūsų stilius išryškėjo jau pirmojoje knygoje „Skaistykla“, nors neigiate pačią individualaus stiliaus egzistavimo galimybę.

Kaskart vis mažiau tikiu autoryste. Įdomu, kas mums diktuoja, kas verčia keisti kalbėjimo stilių, nevartoti šnekamosios kalbos, frazių, kokias ištariame, pavyzdžiui, pirkdami duoną? Graikai teigdavo, kad kūrėjus įkvepia mūzos. Toks atsakymas, įgaudamas vis kitokias formas, skambėjo iki pat Baudelaire'o laikų, kai šis paprašė poetų, teigusių, kad palaiko tiesioginį ryšį su Olimpo dievais, parodyti savo juodraščius. Jis drąsiai paneigė mūzų vaidmenį, poveikį ne tik savo meto, bet ir praeities kūrybai. Vietoj tikėjimo mūzomis atsivėrė tuštuma, taigi klausimų vis tiek iškyla, nes didžiosios poemos nepaklūsta savo autoriams. Pavyzdžiui, Shakespeare'o sonetams tarsi nė motais jo paties nerimas, ambicijos, konfliktai, nenusisekusi santuoka... Jiems rūpėjo tik vienas dalykas – būti Shakespeare'o sonetais.

Vėl apeliuojate į transcendenciją?

Nėra tikresnės transcendencijos už tą, kurią atveria kalba.

Jūs šią tiesą atkakliai įrodinėjate. Išleidęs „Skaistykla“, rašėte poemas, pavienius eilėraščius ir jų ciklus, kiekvieną posmą tobulindamas iki begalybės. Kas apskritai paskatino imtis kūrybos?

To meto įvykių akivaizdoje negalėjau tiesiog lieti nepasitenkinimo, turėjau kurti rimtus, paveikius eilėraščius, kurie atspindėtų daugumos patiriamą skausmą. Nei Pablo Nerudos retorika, nei Nicanoro Parroso humoras istoriniu, politiniu, psichologiniu, sociologiniu ar emociniu požiūriu nepakeitė mūsų kūrybos taip,

kaip Čilės perversmas. Po jo man teko tarsi iš naujo mokytis kalbėti, tarti „e“, tarti „i“, tarti „a“, kad suprasčiau, kas įvyko. Poezija privalo atspindėti gyvenimą, antraip ji nieko verta. Geriau būti tūkstantį kartų sugniuždytam, negu žinoti, kad net nebändei nieko pakeisti.

Kartą danguje lėktuvais išraižėme eilėrašį. Šis kūrinys, pavadintas „Projektas – 137 psalmė“, gyvuos tol, kol būsiu gyvas, nes aš vienintelis suprantu už eilėraščio slypinčią beprotybę. Poezijai lemta aprėpti ne vien gyvenimą, bet ir mirtį, o kartu ji atspindi autoriaus nuostatą: „Kaip aš galiu nieko nedaryti, jeigu niekas nenuveikta?“

Panagrinėkime individualumo temą. Kodėl savo monumentalų kūrinį pavadinote „Zurita“?

Kartą man patarė: „Klausyk, Zurita, išmesk blogas mintis iš galvos.“ Taip atsirado personažas Zurita, nuolat šmėžuojantis mano kūriniuose. Viskas prasidėjo nuo Kafkos. Jis irgi norėjo palikti pėdsaką apie save, gyvą žmogų, o ne tą Franžą Kafką, kurį žinome tik iš knygos viršelių. Skaitau „Pilį“, „Procesą“, ir niekas negalėtų užginčyti, kad pavadinęs savo veikėjus „K“, jis norėjo pateikti svarbiausius faktus apie savo gyvenimą. Matau sužeistą žmogų, prisidengusį kūriniiais, kad paslėptų savo vienatvę ir paguostų sudėtingo gyvenimo kamuojamą *Kitą*, pavyzdžiui, trokštantį parašyti nuoširdų laišką tėvui. Jei atsidūręs dugne žmogus nejaučia jokie gailesčio sau, gali būti, kad jau visa žmonija pasiekė dugną. Žmonės yra savo pačių metaforos. Juk ir Waltas Whitmanas „Žolės lapų“ pabaigoje rašo: „*Skaitytojau, tu skaitai ne knygą, o žmogų.*“ Tai tiesa. Skaitytojas mato vien knygą, tačiau tas, kuris ją parašė, norėjo pasakyti: čia esu aš, o ne eilutės, čia mano kūnas ir kraujas. Menas yra vienintelė veikla, kurios imtis paskatina sukrečianti nelaimė. Kartais nereikia net kurti eilėraščių, tokių kaip „Daina apie save“, ar paveikslų, pavadintų „Paskutinis teismas“, nes pats gyvenimas virsta meno kūriniu. Ar skaitei „2666“ (2004)?

Taip, skaičiau. O kaip vertinate Roberto Bolaño elgesį Jūsų poezijos atžvilgiu?

Sakyčiau, gerai, bet man jo požiūris nesvarbus.

Atrodo, jis tyčiojosi iš Jūsų.

Tyčiojosi? Ar išvis įmanoma tyčiotis iš eilėraščių danguje? Nesutinku. Tu taip sakai ir mane erzini, nes niekas kitas taip nemano. Kūrinyje „Tolima žvaigždė“ (1996) galbūt ir bandė parodijuoti šiuos eilėraščius, tačiau turėjo labiau pasistengti, kad pasiektų savo tikslo. Bolaño nerašė geriau už mane.

Kaip manote, ar rašydami neskoliname kūriniui savo kūno? Ar Parkinsono liga nedaro poveikio Jūsų poezijai?

Savijauta šiek tiek komiška, nes kartais beveik neįstengiu pereiti per vestibulį, įveikti siauras duris, jau nekalbant apie tai, koks „malonumas“ užlipti ar nulipti laiptais. Kartą net pagalvojau, kad esu tarsi vaikų darželis, kurio auklėtiniai visiškai nepaklūsta auklėtojais, – kaklas, rankos, kojos, kiekvienas pirštas juda, kaip jiems patinka. Tačiau aš nekreipiu į tai dėmesio, kur kas svarbiau iš visos šios patirties sukurti gerą kūrinį. Juk net į nelaimę galima žvelgti dvejopai: arba esi vargšas ligonis, arba viską vertini oriai. Kūno drebulys, kreivumas, stingstančios kojos padeda išžvelgti grožį, prilygstantį Michelangelo „Paskutiniam teismui“.

Ką rašote arba rašysite po „Zuritos“?

Kartą, apimtas didžiulio liūdesio, visus savo rankraščius nuo „Skaistyklos“ iki „Naujo gyvenimo“ pardaviau vienam kolekcininkui, vėliau apie juos nebegalvojau. Tačiau prancūzų profesorius, tyrinėjantis mano kūrybą, primygtinai prašė, kad leisčiau jam sudaryti rinktinę knygų kolekcijai *Archivos*. Ten pasirodė „Skaistykla“, „Ne rojus“ (1982), „Tuščias rojus“ (1984) ir „Naujas gyvenimas“.

Norėčiau paskaityti šį rinkinį!

Knyga labai stora, sudėti įvairūs eilėraščių variantai su žemėlapiiais, paveikslėliais, originali „Naujo gyvenimo“ versija. Buvau ją visiškai pamiršęs. Šis leidinys turėjo būti dar dviem šimtais puslapių storesnis, bet prašiau juos išimti, kad vietoj leidyklos siūlomų dviejų

ar trijų tomų būtų vienas leidinys. Gal toks poelgis pakenkė man pačiam, tiesą sakant, net nežinau, kodėl to reikalavau. Pamenu, kai paėmiau į rankas šią rinktinę, kurioje yra ir eilėraščių, parašytų prieš daugiau negu trisdešimt metų, pradėjau viską perrašinėti, gal todėl ir vadinasi „Naujas gyvenimas“. Tai bus galutinė versija, nes laiko dar vienai greičiausiai nebeturėsiu. Ironiška, kad pirmąją versiją kūriau dešimt metų, o dabar nežinau, ar užteks laiko ją patobulinti.

Viename interviu pareiškėte, kad šiuolaikinė poezija greitai pasikeis. Ką turėjote omenyje?

Jeigu į Žemę atvyktų marsietis ir gautų skaityti vien poezijos knygas, jis padarytų išvadą, kad šioje planetoje nieko svarbaus nėra nutikę, nes rašoma daugiau sia apie viena tvę ir egzistencinį nerimą. Tačiau, jeigu dingtų eilėraščiai, prasidėtų kalbos agonija, triumfuojant reklamos triukšmui. Kitaip tariant, įvyktų es-

minis atotrūkis tarp signifikanto ir signifikato, todėl joks žodis ar frazė neįstengtų atskleisti savo tikrosios prasmės. Jeigu paklaustum, kodėl iki šiol stebiuosi fraze apie virš vandens plevenančią Dievo dvasią, atsakyčiau, kad didesnę nuostabą man kelia neblėstanti žodžio dvasia. ■

Sakėte, kad pasaulis be poezijos neištvers. Jeigu ji vis dėlto išnyks, kas tada nutiks? Prasiidės pasaulio pabaiga ar atsiras nauja poezija?

Nauja poezija.

Iš ispanų kalbos vertė Gabija LEONAVIČIŪTĖ

© Raúl Zurita, Ezequiel Zaidenweg

© Letras Libres

© Eurozine

**Prenumeruokite
KULTŪROS BARUS**
ir įsitikinsite, kad su
skaitančiu skaitomasi

Mėnesio prenumerata –
tik **2 Eur.** Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į
užsienį, su pristatymu oro paštu, tai
kainuos **5 eurus į Europos šalis,**
7 eurus į JAV, Kanadą ir kt., 8 eurus į
Australiją (arba kita valiuta pagal esamą
kursą). Norintys už(si)sakyti
Kultūros barus į užsienį turėtų sumą už
tiek mėnesių, kiek žurnalą prenumeruos,
pervesti į sąskaitą
LT56 7044 0600 0114 2623,
AB SEB bankas, Svift kodas CB VILT2X.
Vardiniai čekiai Lietuvoje jau
nebepriimami.

Dėkojame tiems, kas pagal išgales parėmė „Kultūros barus“:

Jurgitai Janukonytei, Romualdui Burneikai, Lidijai Šabajevaitei, Rasai Budnikienei, Astridai Petraitytei

PRISIMINTI ALEKSANDRĄ VOZBINĄ

Puikus tapytojas, įsimintinas žmogus, įdomus pašnekovas, vienas iš paskutinių prof. Augustino Savicko mokinių Aleksandras Vozbinas keturis dešimtmečius intensyviai tapė, dalyvavo parodose Lietuvoje ir užsienyje.

Palyginti nedidelė retrospektyvinė paroda „Aleksandro alfa ir omega“ *Akademijos* galerijoje išskirtinė tuo atžvilgiu, kad eksponuojami ir ankstyvieji kūriniai iš šeimos archyvo, ir paveikslai, sukurti 2011–2021 m.

Dailininko pasaulėvaizdis, leitmotyvais tapusios ikonografinės, heraldinės detalės, istorinių asmenybių vizualinė interpretacija, savitas koloritas, aiški mąstymo kryptis susiformavo anksti. Vozbino kūriniuose gausu metaforikos ir paslėptų minčių, jis dar iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo nevengė gana aštrios socialinės ir politinės kritikos, tapybos drobėse nedviprasmiškai pabrėždavo tautinę savo tapatybę.

Daugiaplanė paveikslų fabula atspindėdavo ne tik politinio ar socialinio „lūžio tašką“, bet ir šaržuotai vaizdavo to meto vietinius ir nevietinius veikėjus, žingsniuojančius „politiniu podiumu“, absurdo teatro vertus personažus. Šalia tų kiek ezopiškai užmaskuotų tipų pirmame, antrame arba net trečiame plane pasakojo gyvenimiškas istorijas – virė aistros,

meilės dramos, stilizuotos istorinės architektūros su antikinėmis kolonomis fone, tarp gėlių vainikų ir kitų išivaizduojamų relikto bei artefaktų. Nevengė interpretuoti ir sovietinio „paveldo“, paveiksluose atsirado „darbininko ir valstietės“, besiveržiančių nežinia kur, stovylos, tiesos pabūgusio biurokrato siluetas, pataikūnai, klojantys raudoną kilimą aukštiesiems svečiams, juo žygiuojanti erotizuota porėlė...

Vozbino paveiksluose netrūksta šmaikščiai interpretuojamų erotinių motyvų, mylimo Vilniaus miesto vaizdinių su įžūlokais portretais.

Brandžiuose, jau XXI a. tapytuose paveiksluose vyrauja tie patys pamėgti motyvai, šiek tiek keičiasi vien koloritas, atsiranda intensyvios raudonos dėmės, dangaus žydrynės atspalviai, nuotaika skaidrėja, vis labiau juntamos *epikūriškos, hedonistinės* gyvenimo geismo natos... Dailininkas tarsi „sufokusuoja žvilgsnį“, pasakotojo talentą sukonzentruoja į motyvą, išgrynintą nuo detalizacijos. Dažnai vaizduoja ir interpretuoja istorinius įvykius, personalijas, tikrai nė kiek neidealizuodamas „dvaro kuluarų“ ar karališkų meilės nuotykių.

Iš savo mokytojo Augustino Savicko išmokęs jautrumo spalvoms, Aleksandras puikiausiai „žaidė“ jų dermėmis, nevengė gana atvirų, tačiau skambių kontrastų, palaipsniui nuskaidrino, išgrynino, nuskaisti-

Aleksandras VOZBINAS. Aukšto svečio sutikimas I. 1990

no koloritą. Tiesa, ne visiems tai buvo suprantama ir priimtina, pripratus prie purvinoko spalvų spektro, būdingo XX a. antrosios pusės, XXI a. pradžios lietuvių tapybai.

Dailininko paveikslų fabula, ikonografija tokia turtinga ir įvairiapusiška, kad įdomu ją tyrinėti ir interpretuoti, išvelgiant vis naujus minties, jausenos ir emocijų klodus.

Dabar, per laiko prizmę, žvelgdama į ankstyvuosius Aleksandro tapinius, matau ne tik talentingą prigimtį, potėpio jutimą, kūrybos aistrą, bet ir progresyvią socialinę, mentalinę pilietišką žmogaus poziciją, vertinant to meto aktualijas, rytinės Blogio imperijos griūtį. „Vidinis demiurgas“ kandžiai

tyčiojosi iš griūvančios sistemos grimasų, bet į tuos pačius siužetus įterpdavo ir „meilės romanus“, iliuzijas, romantiškus fontanus, kolonadas, gundančias moteris... Jo paveiksluose, ypač ankstyvuosiuose, diskutuoja *Erosas* ir *Thanatos*, girdimas sardoniškas juokas ir kandžios pašaipos, bakchantiškas taurių skambesys...

Vėliau vis grįždavo prie ankstyvuosiuose paveiksluose plėtotų temų, bet žvilgsnis buvo daug optimistiškesnis, spalvingesnis, gal net nerūpestingesnis.

Prisiminkime Aleksandrą Vozbiną, jo kūrybos aistrą ir jėgą, nes menininkas gyvas tol, kol viešai matomi jo kūriniai. ■

ŽAIDIMAI BE TAISYKLIŲ

Apie parodos „Žemė kėlė žolę: augalai ir gyvūnai lietuvių liaudies mene“ užmojus bei kontekstą

Pirmiausia kiekvienam skaitytojui užduosiu tris klausimus. Siūlau užsirašyti atsakymus, kad perskaitę tekstą juos vėl susirastų:

- a) koks gyvūnas patinka labiausiai?
- b) kokį gyvūną norėtumėte laikyti namuose?
- c) kokiam gyvūnui (naminiam arba laukiniam) jaučiate palankumą?

Kas atsitinka, kai apsilankome parodoje, kaip ji mus paveikia, o gal nepadarо jokio įspūdžio? Kokių parodų reikia, kokių potyrių ieškome, naujų ar atpažįstamų, su kokiais esame daug kartų susidūrę, – tai lyg įprastas maistas, skanus, bet jau pabodęs. Tokie klausimai kilo, apsilankius Taikomosios dailės ir dizaino muziejuje – ar galima rinkinį „Žemė kėlė žolę: augalai ir gyvūnai lietuvių liaudies mene“ vadinti paroda? Labiau panašu į tautodailės archyvą, suvežtą į muziejų, kuriame trys tuomet pat metu vykstančios parodos tiesiog spengia kaip nesuderinti muzikos instrumentai, neužmezga dialogo ar diskusijos, neatveria konteksto. Sutikau net tokių nusivylusių lankytojų, kurie parodą „Žemė kėlė žolę...“ vadino sovietmečio „reminiscencija“. Įdomu, ar toks ir buvo rengėjų tikslas?

Taigi pasvarstykime, kokios parodos laikytinos geromis ir kokių parodų trūksta. Menininkas, kuratorius Robertas Storras tvirtina, kad parodos kūrėjas tu-

rėtų užimti poziciją, panašią į kino režisieriaus, kuris konceptualiai ir įkvepiančiai bendradarbiauja su visais filmo dalyviais. Aišku, šias kultūros sritis sunkoka lyginti, pavyzdžiui, trukmės aspektu – keletą mėnesių konkrečioje vietoje rodoma ekspozicija ir filmas, kurį galima bet kada pamatyti įvairiuose ekranuose, daro skirtingą poveikį, tačiau abu suteikia tam tikrą patirtį, tad jeigu ji turininga ir stipri, visai nesvarbu, kiek laiko kūrinys prieinamas ir kaip suprantamas. Lankydamasis Taikomosios dailės ir dizaino muziejuje svarsčiau, kokios kitos parodos, knygos, tyrimai, tendencijos, reiškiniai būtų galėję inspiruoti parodą „Žemė kėlė žolę...“ ir teigiamai ją paveikti. Kaip visaverčio kultūros produkto atitikmenį prisiminiau graikų kilmės režisieriaus Yorgoso Lathimoso filmą „Lobsteris“ (2015) ir bendrais bruožais palyginau jo kūrybinius užmojus, socialinius siekius su parodos „Žemė kėlė žolę...“ intencijomis. Abu turi bendrą teminį pagrindą – tai gamta, gyvūnai, ritualai, žmonės, santykiai, taisyklės ir pan. Bet, giliau pažvelgus, abiejų poveikis visiškai skirtingas. Pradėkime nuo to, kad „Lobsteris“ žaismingas, komiškas, stulbinantis, aktualus, meniškasis, profesionalus ir originalus. Pasakojama apie vienišus žmones, kurie per 45 dienas turi susirasti tikrąją meilę, o jeigu ne – juos pavers gyvūnais (pagal kiekvieno

Parodos „Žemė kėlė žolę: augalai ir gyvūnai lietuvių liaudies mene“ fragmentas

pasirinkimą) ir paleis į mišką. Lathimosas, kurdamas šį filmą, inspiracijų sėmėsi ne iš artimo žanro kūrinių, bet iš kitų sričių, praplėsdamas „horizontą“, kad patrauktų platesnę žiūrovų auditoriją. O „Žemė kėlė žolę...“ stebina nebent tuo atžvilgiu, kad vartoja naktalinius vizualinius sprendimus, būdingus 8-ojo dešimtmečio Vilniui, nugrimzdusiam į kultūros skurdą. Įspūdi sustiprina šalia esanti niūroka paroda „Kasdienybės architektės...“ apie lietuves, retų baldų kūrėjas. Visa ta daiktų sanauja žadina smalsumą nebent tuo, kad kažkas kažkada yra tokį baldą turėjęs ar matęs kitų namuose. Šios ekspozicijos architektūra – *idėjų turgus už pusę kainos*. Baldai kažkodėl uždangstyti plastikinėmis „plėvėmis“, jeigu nepraskleisi ranka plastiko, nepamatysi eksponato, – tai tikras absurdas, ypač pandeminiiais laikais, kai patartina neliesti daugelio „aptapšnotų“ paviršių... Pasitvirtino sena tiesa – prastos parodos sugadina nuotaiką ir sumenkina jose pristatomus kūrinius, geros parodos priešingai – sudomina, padidindamos kūrinių vertę.

2021-uosius apskritai galima vadinti *užuolaidų metais*, pradedant 14-ąja Baltijos bienale, Antanui Mončiui skirta ekspozicija „Vartų“ galerijoje, vaikų kurta paroda Nacionalinėje dailės galerijoje... Kam reikėjo šitiek užuolaidinės medžiagos? Gal ji, nuleista nuo lubų iki grindų, inscenizuoja kažkokį „pakylėjimo“ aktą? Parodos „Žemė kėlė žolę...“ architektas Saulius Valius aiški-

no, kad čia užuolaidos atskiria tris erdves – žemę, dangų ir pragarą. Deja, parodoje tai neatsispindi. Abi ekspozicijas („Žemė kėlė žolę...“ ir „Kasdienybės architektės“) lydintys tekstai pateikia idėjų, kurios įdomios, tačiau nerealizuotos.

Kuratorius Ralphas Rugoffas siūlo paprastesnį kelią – parodų nereikėtų sieti su jokia ezoterika, grupinė ekspozicija visai neturi prilygti *romano* kompleksiskumui, kokio siekia, pavyzdžiui, kuratorius Okwui Enwezoras, ji laikytina tiesiog *produkto pakuote*. Tyrinėjant vartotojų visuomenės elgseną, paaiškėjo, kad pirmiausia atsižvelgiama į tai, kokia yra daikto ar objekto iš-

vaizda, kaip jis pateikiamas. Tas pats produktas kitokioje pakuotėje vertinamas kitaip (to paties gėrimo, supilstyto į kitokius butelius, skonis atrodo visiškai kitoks). Meno „produktų“ vertinimas irgi labai priklauso nuo „įpakavimo“ – parodos išvaizda lemia, kaip apžiūrime eksponatus, kaip juos suprantame, kokios patirties pasisemiame.

Įdomu, kaip minėtoje liaudies meno relikvų parodoje jaučiasi vaikai, neskaitantys tekstukų, nesiklausantys, ką videoekrane pasakoja tie *senoliai* (nėra nurodoma nei kalbėtojo asmenybė, nei profesija). Įsigalėjusi praktika tokia: vaikams skiriamas kambarys ar kampas, kur jie galėtų kažką veikti, kol suaugusieji apžiūrinės parodą. Vilniaus muziejus neturi atskiro kambario, todėl parodoje „Neįgyvendinti XX amžiaus Vilniaus projektai“ (2021) įrengė edukacinį kampą. Bet vis tiek tai atskirtis, nes vaikai nėra nuteikiami domėtis eksponatais, atvirksčiai – jie kontroliuojami, kad, gink Dieve, nebakstelėtų į kurį nors pirštą. Stebintų, jei būtų kuriamos parodos be atskirų kampų, be formalų edukacinių užsiėmimų, įtraukiančios vaikus ne vien per interaktyvumą ar liečiamus ekranus, o pačią ekspoziciją darant prieinamesnę vaikams, parenkant patrauklius temų pateikimo būdus, tiesiog kuriant visiems kartu, orientuojantis ne vien į tuos, kurie „supranta“. Net Nacionalinės dailės galerijos surengtoje Jono Meko parodoje (2021) vaikai mieliau rinkosi erdvę, kurioje... nieko nebuvo (nemanau, kad tai tikslin-

ga parodos kūrėjų intencija). Ten jie galėjo lakstyti ir mėgautis nors menka laisve parodoje, skirtoje kūrėjui, labiausiai už viską vertinusiame laisvę...

Šiometinė Venecijos bienalė pagrindinės parodos pavadinimą „Svajonių pienas“ (*The Milk of Dreams*) pasiūkino iš surrealistinio tapytojos Leonoros Carrington fantastinių tekstų ir piešinių knygos vaikams – tai viena iš grupinės parodos, atspindinčios naujausias tendencijas, atramų. Arba, pavyzdžiui, Viktorijos ir Alberto meno ir dizaino muziejuje Londone vykstanti paroda „Gamtos trauka“ (*Drawn to Nature*), priskiriama vadinamiesiems šeimai draugiškiems (*family friendly*) renginiams, pristato Beatrix Potter, vienos skaitomiausių XX a. rašytojų vaikams, mokslininkės ir gamtosaugininkės, gyvenimą, supažindina su vietomis ir gyvūnais, inspiravusiais mėgstamiausius jos personažus. Vilniškis MO muziejus pernai pakvietė vaikus į parodą „Ežeras pilnas žvaigždžių“ – pavadinimas poetiškas, intencija pagirtina, bet buvo sukonstruota ne tiek ekspozicija, kiek žaidimų aikštelė. Jaunieji žiūrovai ir vėl atskirti nuo suaugusiųjų. Kodėl? Kad dar labiau jaustųsi vaikais? O gal vertėtų kurti ekspozicijas, galinčias sudominti ir vienus, ir kitus, padedančias tėvams ir vaikams *kartu* pažinti pasaulį, kurio dalis esame?

Grįžtant į Taikomosios dailės ir dizaino muziejų, reikia pripažinti, kad minėtų parodų tekstai gana įdomiai pasakoja apie eksponuojamus objektus, tačiau tai niekaip neatsispindi jų pristatyme. Temiška (paukščiai, gyvūnai, rožė ir lelėja, kryždirbystė, požemis) išdėliota didžioji tautodailės fondų dalis (gal tokiu atveju produktyviau tiesiog pakviesti lankytojus į archyvą?), apžvelgiama ornamentika, simbolika, ir tai viskas. Vitrinos senos, lėšų trūksta, bet ir tokiomis sąlygomis buvo galima išsisukti kūrybiškiau. Esmė ta, kad nėra jokios vizijos, įkvepiančios idėjos.

Kodėl tokia paroda rengiama dabar, šiandien? Kaip ji atliepia šiuolaikinį parodų kontekstą? Atrodytų, praeitis čia pristatoma praeičiai. Nepaisoma dabarties poreikių, neužmezgamas dialogas su lankytojais. Apsiribojama savąja smėlio dėže, o žaisti įdomu tik tiems, kurie sugalvojo žaidimą.

Kitoje Vilnelės pusėje, muziejuje *Istorijų namai* vyksta paroda, skirta Marijai Gimbutienei. 1993 m.

lankydamasi Lietuvoje, tyrinėtoja minėjo, kad džiaugiasi giliai pažinusi lietuvių papročius, folklorą, religiją ir mitologiją, nes tai padėjo iššifruoti dievybių kalbą, atskleisti Senosios Europos kultūrų paslaptis. Bet šioje parodoje tokia esmiškai svarbi informacija nepateikiama, apie išskirtinę asmenybę pasakojama banaliai, paviršutiniškai. Teatrališkose, LED lempomis apšviestose erdvėse pristatomi archeologiniai radiniai, giganetiškas veidrodis (su nekorektiškais užrašais apie staimą priešais jį ir grožėjimąsi savimi), mėtosi žalias šuns mėgtas teniso kamuoliukas... Ar tai viskas, ką galima pasakyti apie mokslininkę, kuri revoliucingai pakeitė supratimą apie dievo-vyro dominavimą, o archeologiją siejo su folkloru per meno prizmę?

Kaune, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje, jau kurį laiką veikia paroda „Archaika: lietuvių liaudies menas XVIII–XXa.“ – nedidelė ekspozicija, su-

Parodos „Archaika: lietuvių liaudies menas XVIII–XXa.“ fragmentas

daryta pagal muziejininkės Janinos Savickienės pasakojimus. Ji norėjo perkelti žiūrovus į tų laikų gryčią, kurioje archajinius, subtiliai grubius daiktus gaubia šviesa, iš lauko sklindanti per visai mažą langelį, – praeitis vizualiai priartinama prie dabarties. Parodos architektas Saulius Valius įgyvendino gal ir ne visus Savickienės sumanymus, kaip atkurti archajinę aplinką, bet paroda vis tiek profesionali ir šiuolaikiška, nes yra aiški vizija. Gal todėl keletą mėnesių veikusi paroda tapo nuolatine ekspozicija, dabar šalia jos – Williama Kentridge'o, Pietų Afrikos menininko, kuris pats atlieka performansus, tampa filmų personažu, režisuoja operas, kuria jų scenografijas, tyrinėja mikropasaulius, gerai žinomi jo spaudiniai, piešiniai, animaciniai filmai. Kitas svarbus niuansas – kauniškiai nesistengė į vieną parodą sugrūsti didžiosios saugomų relikto dalies, lankytojams pasakojama apie tautodailę po truputį, pradėta nuo archaikos, tada seks atskiros ekspozicijos apie gyvūnus, gamtą, kosmosą ir kitomis temomis. Pasak Janinos Savickienės, parodoms reikia laiko, tyrimų, analizės, tik išgryninus temą, galima imtis ekspozicijos.

Kokią atsakomybę jaučia parodų rengėjai? Atrodo, tokia visai neegzistuoja, kaip išėjo, taip gerai. Apmądžiausia, kad atsainus požiūris ir į mirusius menininkus – antai Vytauto Kasiulio muziejuje tarpukario moterų tapytojų paveikslai buvo labai „inovatyviai“ iškabinti ant pigiausių baslių, o Antano Mončio skulptūros išdėliotos ant gofruotų kartonų, apšviestos spalvotomis lempučių.

Iš muziejinių parodų dingsta paprastumas ir kokybė. Sako, dabar madinga daryti „įspūdingas“ ekspozicijas, tačiau siekiant įspūdžio, dažnai prarandamas saikas ir skonis. Pavojinga akiai sekti madomis ar madingais dizaineriais / architektais. Pirmiausia reikia išmanyti muziejines tradicijas ir parodų istoriją. Pasaulinių šedevrų mūsų kolekcijose nėra, tačiau turime keletą talentingų kūrėjų ir galime juos pristatyti profesionaliai, originaliai. Paulius Galaunė, pirmasis M. K. Čiurlionio muziejaus vedėjas, XX a. pradžioje lietuvių liaudies meną vežė į pasaulines dizaino, kurio Lietuva neturėjo, parodas, ir visi žavėjosi. Tai buvo originalu. Deja, nuo tada muziejinė veikla ėmė „buksuoti“. Žino-

ma, sąstingį lėmė ideologinė cenzūra sovietmečiu, vis dėlto didelių stebuklų nematyti ir šiais laikais.

Nustebino parodos „Žemė kėlė žolę...“ kuratorių teiginys, esą liaudies menas retai pristatomas visuomenei, tad šiuo atžvilgiu ekspozicija ypač vertinga. Kažin, ar tai pateisina paviršutinišką rengėjų požiūrį. Juo labiau kad Nacionalinės dailės galerijos Didžiojoje salėje 2021 m. vyko paroda „Čiabuvių pasakojimai“, kurioje matėme nemažai eksponatų iš tautodailės archyvo. Kiek kontroversiška, anapus muziejaus sienų išeinanti paroda bent jau sukėlė diskusijas. Kuratorė Margarita Matulytė pasikvietė kraštovaizdžio architektę Sigitą S. Paplauskaite, kuri ne tik suprojektavo parodos erdvę NDG, bet ir apšvietė aplink galeriją besidriekiančius ne itin derlingus plotus. Beje, panašus metodas taikytas ir parodoje „Galva su daug minčių“ (2020) – kitas kraštovaizdžio architektas Povilas Marozas profesine savo patirtimi rėmėsi, projektuodamas erdves kūriniams Šiuolaikinio meno centre.

Dar vienas išbandytas parodų kūrimo būdas – į praeitį žvelgti iš dabarties perspektyvos. LNDM Pamario galerijoje įvyko paroda „Laikrodininkas“ (2020) – muziejaus darbuotoja Rasa Antanavičiūtė pakvietė menininkus Žilviną Landzbergą ir Mariją Repšytę, kad peržiūrėtų liaudies meno rinkinį ir jį interpretuotų, įtraukdami šiuolaikinius menininkus bei dizainerius. Atrodė, paroda, sulaukusi šiai sezoninei vasaros galerijai nematyto lankytojų skaičiaus bei susidomėjimo, kaip ir „Čiabuvių pasakojimai“ ėmė gaivaus idėjinio vėjo gūsį, paskatins muziejinės veiklos pokyčius, kad būtų sparčiau judama pirmyn... Bet pora kregždžių dar ne pavasaris. Taikomosios dailės ir dizaino muziejus, kuris lyg ir siekia persitvarkyti po daugybės Aleksandro Vasiljevo idėjiškai ir net fiziškai nusidėvėjusių kolekcijų demonstravimo, kaip rodo „Žemė kėlė žolę...“ kategoriškai priešinasi kaitai ir paieškoms.

Esminės problemos, manyčiau, yra ne vien kuratorių idėjinis sąstingis, bet ir pastangų kūrybiškai vykdyti parodinę veiklą stoka. Kas svarbiau, turėti atseit šiuolaikiškai patrauklų vestibulį ar gerai parengtas, ilgiau veikiančias parodas, nors iš dalies atitinkančias europinį lygį? Deja, po tuštybės ir paviršutiniškumo „užuolaidomis“ slepiasi dar tuštesnis kultūrinis turi-

nys. Dizaino kūriniai, daiktų dizainas – tai artimiausia žmonėms, juk visi naudojamės daiktais, nuo to reiktų ir pradėti, jeigu norime, kad dabarties visuomenė būtų atidesnė menui, kultūrai. Bet mūsiškis dizaino muziejus kol kas kuria parodas tik sau ir apie save...

Svarstant panašius klausimus, susidaro įspūdis, kad tokius apgailėtinus rezultatus lemia visuotinės parodų istorijos neišmanymas ir bendrojo dabarties konteksto nesuvokimas. Kokių parodų reikia šiandien? Yra keletas pagrindinių scenarijų: sutelkti dėmesį vien į dabartį, analizuoti praeitį iš šiaurinės perspektyvos arba sukti į visai kitą pusę, apmąstant utopines situacijas, alternatyvią realybę. Venecijoje netrukus atsidarysianti paroda „Svajonių pienas“ kelia klausimus, kaip keičiasi žmogaus apibrėžimas, kas lemia gyvybę, kas atskiria augalus nuo gyvūnų, žmones – nuo ne-žmonių? Kokia mūsų atsakomybė už planetą, kurioje gyvename, prieš kitus žmones ir kitas gyvybės formas? Kaip gyvenimas Žemėje atrodytų be žmonijos? Šiurpiai futuristinė spėlionė, ypač karo fone...

Dvi pernykštės parodos Utrechte (Olandija) – „Botanikos revoliucija“ (*Botanical revolution*), „Ar įmanoma būti revoliucionieriumi ir mėgti gėles?“ (*Is it possible to be a revolutionary and like flowers?*) – irgi nagrinėjo gamtos temas. Pirmoji kalbėjo apie meną ir sodininkystę, apie sodus kaip vaizduotės įkvėpėjus.

Maria Thereza ALVES. Pokyčių sėklos. Parodos „Botanikos revoliucija“ fragmentas

Antroji aptarė feminizmo problematiką, *queer* socialinio sluoksnio savijautą, ekologinį solidarumą. Latvijos nacionalinis istorijos muziejus parodoje „Mozė, irklai ir radijas. Mediena Latvijos istorijoje“ (2021), be kita ko, klausė: ar žinojote, kad medžiai ir žmonės į Latvijos teritoriją pateko beveik tuo pat metu, prieš 12 tūkstantmečių? Aptarė medienos svarbą Viduramžių prekybai, medines sodybas, Rygos parkus ir sodus; pristatė seniausius medinius objektus, sukurtus Latvijoje. Analizavo fundamentalius pokyčius visose gyvenimo srityse, svarstė, kaip užtikrinti tvarią žmonių koegzistenciją su gamta; savo šalies ir visuomenės istoriją siūlė perskaityti santykių su miškais kontekste.

Grįžtu prie minties, kad užėmę poziciją *praeitis praeičiai*, neišvengiamai nosisukame nuo dabarties. Tą rodo tiek ekspoziciniai sprendimai, tiek parodų temos ir tikslai. Nebūtina vaikytis pasaulinių madų, svarbių temų pakanka ir pas mus, pradedant nevaldomais medžių kirtimais, gamtos alinimu, žiauriu elgesiu su gyvūnais, nematerialiojo paveldo nuvertinimu, nykstančiais kaimais ir tradicijomis. Paroda gali būti ne itin originali, šiek tiek nuobodoka, svarbiausia, kad nebūtų primygtinai didaktiška, vienpusiška, nes tai jau visiškai nepriimtina. Parodos turi stebinti, kelti ne vien patogius klausimus, būti atviros skirtingoms interpretacijoms, o kuriamos pasitelkiant įvairius šiuolaikinius įrankius ir būdus, nes jos yra komunikacijos ir patirties kaupimo vieta (Ralph Rugoff). Anne D'Harnoncourt, 1982–2008 m. vadovavusi Filadelfijos meno muziejui, kai vienos parodos žiūrovas paklausė, apie ką turėtų mąstyti, atsakė: nereikia nieko konkretaus mąstyti, tiesiog mąstykite apie tai ir taip, apie ką ir kaip norite mąstyti. Paroda gera, jeigu lankytojai pasijunta jos dalimi ir toliau ją kuria.

Dabar prisiminkime klausimus, pateiktus teksto pradžioje.

Pirmas atsakymas – tai gyvūnas, su koku jus (jūsų manymu) sieja kiti žmonės.

Antras – tai gyvūnas, koku pats laikote save.

Trečias – tai gyvūnas, koks jūs iš tikrųjų esate. ■

VILNIAUS STOTIES *DOMINORĖ* „ARKOS“ GALERIJOJE

Andriaus Makarevičiaus (g. 1982) paveikslų nebuvau mačiusi, kiek nustebinta jo skambučio, spontaniškai nutariau be jokių išipareigojimų susitikti su dailininku jo namuose. Tokie nauji daugiabučiai Vilniuje dabar išspraudžiami ne tik miegamuosiuose kvartaluose, bet ir tarp vilų, kotedžų, žaliuose gatvelėse arba miesto pakraščiuose. Šis namas čia, sandėlių, dirbtuvių apsuptyje, tikras svetimkūnis. Pro jaukaus buto langą matau traukinius, bildančius geležinkelio bėgiais.

Vieną iš trijų nedidelių kambarių tapytojas pavertė dirbtuve, iš jos didesnes drobes tenka pernešti į svetainę, kad geriau apžiūrėčiau. Makarevičius, iš Pabradės atvykęs į Vilnių, studijavo ne Dailės akademijoje, bet Pedagoginiame universitete, tad mudu susitinkame pirmą kartą. Bendrauti lengva, nes jis nuoširdus, atviras, be jokių dirbtinės bravūros pozų. Jauno dailininko parodų sąrašas maloniai nustebino – Andrius aktyviai išnau-doja kiekvieną galimybę eksponuoti savo paveikslus. Po studijų baigimo jau dalyvavo trisdešimt aštuoniuose grupinėse parodose, surengė net keturiasdešimt devynias personalines ekspozicijas pripažintose ir improvizuotose erdvėse visoje Lietuvoje. Jausdamas poreikį su bendraamžiais keistis idėjomis ir veikti kartu, 2019 m. su Inga Mrazauskaite įkūrė grupę *SinThesis Gang*.

Tapyti ankštokoje dirbtuvėje nelengva, bet viską atperka entuziazmas, savitas raiškos būdas, autentiški siužetai, sarkastiškai interpretuojantys socialinę tikrovę. Dėmesys buitiniam žanrui tapytoją sieja su tradicija, kurios ištakos siekia XVII a. – olandai Janas Steenas, Adriaenas Brouweris, Adrianas van Ostade kruopščiai tapė smuklių kasdienybę. Vėmario respublikos dailininkai XX a. 3-iajame dešimtmetyje vaizdavo didmiesčių gatves, kavines, kaba-

reto scenas. Lenkijos tapytojai neoekspresionistai, XX a. 9-ajame dešimtmetyje pasivadinę *Gruppa*, istorines gijas groteskiškai supindavo su aktualijomis.

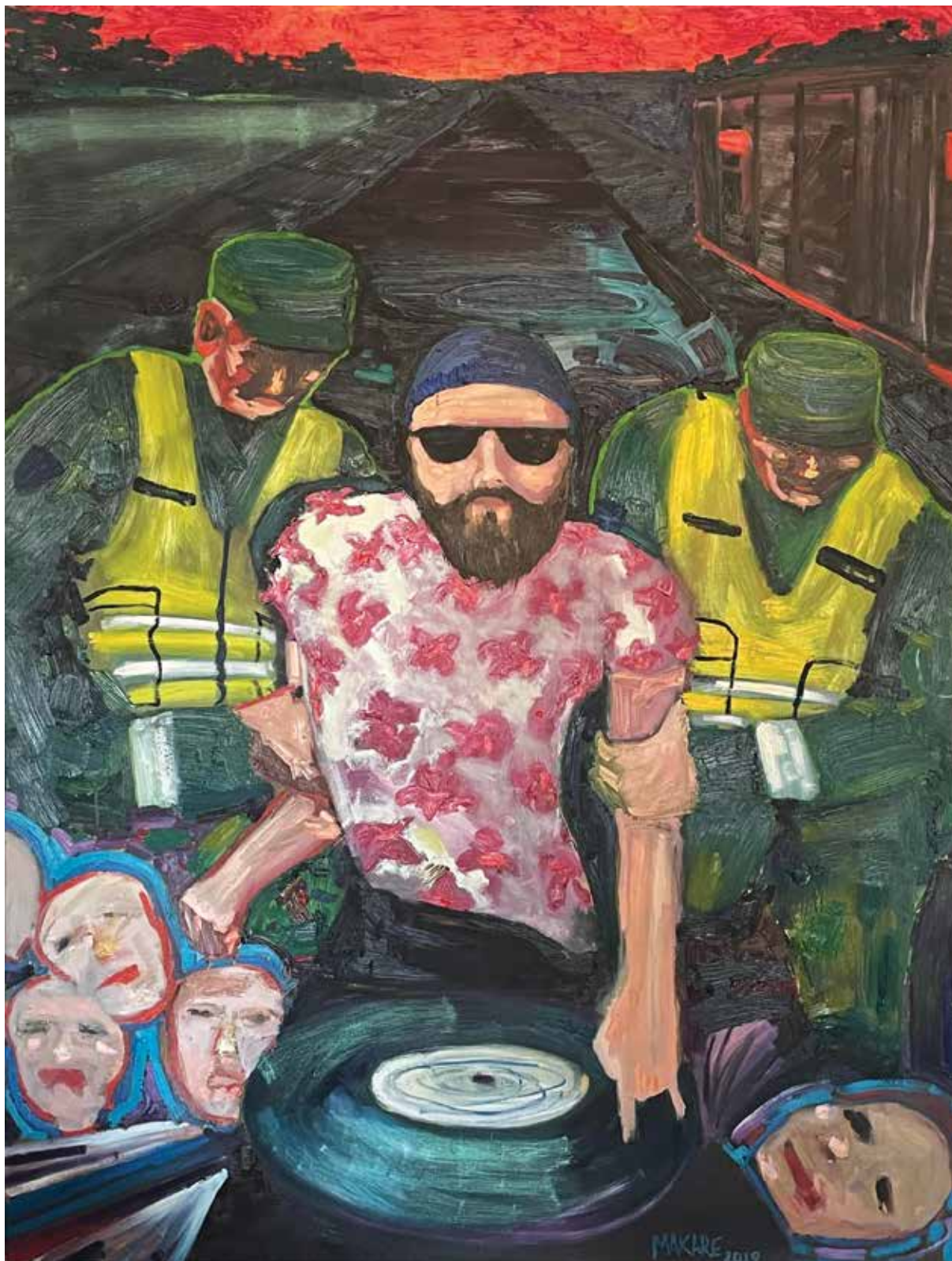
Lietuvių ekspresionistinio neorealizmo tradicijas Makarevičius pirmiausia perėmė iš savo profesorių – Ričardo Bartkevičiaus ir Lino Liandzbergio. Paveikslus su šmaikščiomis ironiškais scenomis kuria iš sutirštintų spalvų, deformuotų kontūrinių linijų kaip ir Bartkevičius. Tiesa, mokytojas remiasi kasdieninės buities daiktais, o mokinys eina į miestą ir įsižiūri į žmones. Liandzbergio poveikis atsiskleidžia ne taip tiesiogiai, bet ryšys atsekamas – tą rodo ryškūs, net aštrūs spalvų deriniai, koliažinis motyvų komponavimas. Vis dėlto Makarevičiui pavyko rasti savitą raiškos būdą, originalius siužetus.

Jo tema – Vilniaus geležinkelio stoties ir jos prieigų kasdienybė. Tapytojas smalsiai stebi ir komentuoja nepertraukiamai kunkuliuojančią maišatį stotyje, aikštėje priešais ją, aplinkinėse gatvelėse, tarpuvartėse, kiemuose, palei sandėlių virtines, troleibusų, autobusų stotelėse, parkinguose. Užsuka į būrimo salonus, užėigas, krautuvėles. Atidžiai fiksuoja statinių fasadus, iškabas, grafičius ant sienų, charakteringas interjerų detales. Dėmesingai įsižiūri į žmones, bet ne tiek atsitiktinius praeivius ar keleivius, kiek šio kvartalo gyventojus ir nuolatinius lankytojus.

Makarevičiui labai svarbus aplinkos ir įvykių, veikėjų laikysenos autentiškumas. Savo siužetams suteikia emocinį atspalvį – realybė atspindima, pasitelkiant jausmus. Ekspresionistinį neorealizmą praturtina šaržas, groteskas, siurrealistiniai akcentai, išradingos kompozicijos, netikėti rakursai, sugestyvi tapymo maniera, ryškios spalvos. Daiktai ir figūros tapomi plokščiai, beveik nemodeliuojami, dažnai apvedami juoda kontūriniu linija.

Andrius MAKAREVIČIUS-MAKARE. Karantininis autoportretas. 2021. Drobė, aliejus; 120 x 100

Andrius MAKAREVIČIUS-MAKARE. Įvykiai. Platforma-Baltarusija. 2019–2020, Drobė, aliejus; 200 x 150

Andrius MAKAREVIČIUS-MAKARE. *Rajone vestuvės*. 2019. Drobė, aliejus; 120 x 100

Stoties rajono kronika atspindi, kas vyksta diskotekose, sporto klubuose, prekyvietėse, prie užkandinių, vagonėliuose, apima ir išskirtinius įvykius – policijos reidus, vestuves. Makarevičius vaizduoja tiek pavienius žmones, tiek masines scenas. Labiausiai domisi marginaliais, mėgaujasi, stebėdamas jų gyvenimo būdą – pusiau nelegalią prekybą ant „skraidančių kilimų“ prekystalių, raumenų puoselėjimą, švenčių ritualus... Atskleidžia charakteringus personažų bruožus, gestus, laikyseną, kūno kalbą, spalvingą nerafinuotą išėiginės ir kasdieninės aprangos stilių.

Dailininkas neišskiria savęs iš kitų ir nė kiek neromantizuoja. Apnuogintas jo kūnas už dažais apkrauto staliuko atrodo tvirtas, šiurkštus, o veido bruožai tiesiog ištrinami („Karantininis autoportretas“).

Naujausia Makarevičiaus paroda „Stoties DOMINORĖ“ kaip ir ankstesni „Stoties rajono pasakojimai“ perteikia šios vietos gyvą, kiek vulgaroką atmosferą su ypatingais ritmais ir kvapais. Vaizdai emocionalūs, linksmi, visiems suprantami, todėl dailininko drobės neabejotinai sulauks pasisekimo. ■

NOSTRATINĖS KALBOS – BRASTA PER LAIKO UPĘ

*Su Allanu R. BOMHARDU
kalbasi Mindaugas PELECKIS*

Nostratinės kalbos – hipotetinė makrošeima, apimanti daugelį Eurazijos kalbų: indoeuropiečių, kartvelų, Uralo (anksčiau vadinta finougrų), Altajaus (tiurkų, tungusų ir mongolų), Afroazijos, elamitų ir dravidų kalbas. Kontroversiškai vertinami nostratikai – nostratinės kalbų šeimos teorijos propaguotojai – mano, kad galima rekonstruoti, kaip kalbėta prieš 14–17 tūkstančių metų, paleolite.

Hipotezę apie nostratines kalbas 1903 m. iškėlė danų kalbininkas Holgeris Pedersenas, 7-ajame dešimtmetyje plėtojo vadinamoji Maskvos mokykla – Vladislavas Iljičius-Svityčius, Aronas Dolgopolskis, 10-ajame dešimtmetyje šia hipoteze susidomėjo anglakalbiai mokslininkai, iš kurių garsiausias – Allan R. Bomhardas. Šio interviu apie nostratinę (lotyniškai – „mūsiškį“) pasaulį, atrodo, laukiau visą gyvenimą – nostratinės kalbos mane suintrigavo dar ikiinternetiniais laikais, kai vienoje Vilniaus bibliotekų radau Iljičiaus-Svityčiaus knygelę. Nuo tada svajoju pasikalbėti su kuo nors, kas išmano nostratinius reikalus. Profesorius Bomhardas iš JAV nostratines kalbas rekonstruoja jau beveik 50 metų, nuolat atnaujindamas savo tyrimus, skelbiamus *academia.edu* svetainėje. Po Iljičiaus-Svityčiaus ankstyvos mirties 1966 m. liko daug neatsakytų klausimų. Bomhardui pavyko bendrų nostratinių žodžių aptikti daug daugiau nei tikėjosi, ypač kartvelų (gruzinų, mingrelų, svanų ir lazų) bei Afroazijos (semitų, egiptiečių, berberų, etiopų) kalbose. Pavyzdžiui, buvo rekonstruotas nostratinių kalbų prokalbės žodis *pʼayngV (V čia reiškia balsę, kurios tiksliai nustatyti

nepavyko), įvairiose indoeuropiečių, Uralo ir Altajaus kalbose reiškiantis „penki, pirštas, kumštis“. Manoma, kad su nostratinėmis kalbomis gali būti susijusios ir jukagirų, eskimų, aleutų, čiukčių, kamčiadalų kalbos.

Rusų kalbininkas Sergejus Starostinas, rekonstravęs senąją kinų kalbą, tvirtino, kad huritų ir urartų kalbos priklauso Šiaurės Rytų Kaukazo lingvistinei grupei, o japonų kalbą priskyrė Altajaus kalboms (vėliau, įtraukus ir korėjiečių kalbą, jos pavadintos Transeurazijos kalbų šeima). Nostratines kalbas Starostinas siejo su indėnų dene, Kaukazo ir austronezinėmis kalbomis, visas jas vadindamas Borėjos (Šiaurės) kalbomis.

Naujas nostratinių tyrimų puslapis buvo atverstas 2008 m. – išleistas Arono Dolgopolskio sudarytas žodynas, Bomhardo programinis veikalas „Rekonstruojant nostratinių kalbų prokalbę“, atsidarė interneto svetainė *Nostratica*. 2014 m. Bomhardas savo tyrimus sudėjo į monografiją „Išsamus įvadas į lyginamąją nostratinę kalbotyrą“. Profesoriaus bibliografija gana įspūdinga, visą ją galima rasti *academia.edu* svetainėje, kur savo tyrimus Bomhardas nuolat atnaujina ir publikuoja nemokamus tekstus *pdf* formatu.

Mindaugas Peleckis. *Nostratinių kalbų makrošeima dažnai kritikuojama, esą tai nemoksliškas požiūris. Kodėl?*

Alan R. Bomhard. Dažniausiai kritikuojami Vladislavo Iljičiaus-Svityčiaus ir Arono Dolgopolskio veikalai. Esu juos aptaręs, *academia.edu* svetainėje galima rasti šias recenzijas. Kai mane kritikuoja, aš reaguuju

į kritiką, tobulindamas savo tyrimus. Jei kritika nelogiška, paprastai ją ignoruojau, tačiau kartais su kritikais reikia pabendrauti, ypač jeigu jie klaidingai supranta pateiktus argumentus.

Nostratinių kalbų koncepcija tradicinei kalbotyrai neprieštarauja, tiesiog tyrinėjame savo šaknis iki paleolito, bandome jas rekonstruoti. Lyginamoji metodologija gyvuoja jau 200 metų. „Išsamiam įvade į lyginamąją kalbotyrą“ aptariau taikomas metodologijas, nuo jų nenukrypstu. Kai kas vertina mano tyrimus, kai kas kritikuoja. Nemėgstu ginčytis ar veltis į beprasmes diskusijas. Tačiau pagrįsta kritika yra naudinga, dėl jos mano veikla per 50 metų gerokai patobulėjo.

Kaip susidomėjote hipoteze apie nostratines kalbas, kodėl nusprendėte jas tyrinėti?

Sunku atsakyti. Kiek pamenu, susidomėjau Iljičiaus-Svityčiaus raštais, tačiau iš pradžių jo knygų buvo neįmanoma gauti, tad tiesiog skaičiau apie jas. 1983 m. rugpjūčio 22 d., lankydamasis Dolgopolskio namuose Bostone, gavau dovanų nostratinių kalbų žodyną. Tuomet jau buvau sukūręs ir paskelbęs alternatyvią nostratinių kalbų teoriją.

Vėliau išleidote nemažai knygų apie nostratines kalbas, taip pat redagavote lingvistinius žurnalus Diachronica, Mother Tongue. Kokius savo atradimus laikote svarbiausiais?

Du svarbiausi mano darbai – tai didelis lyginamasis nostratinių kalbų žodynas bei nostratinės lyginamosios morfologijos analizė.

Ar daug kalbininkų palaiko nostratinę teoriją?

Kai pradėjau ją tyrinėti, palaikančiųjų buvo mažai. Nuo to laiko skaičius išaugo. Mano knygas leidžia žymiausios lingvistikos veikalų leidyklos: *John Benjamins*, *De Gruyter* ir *Brill*. Visus mano tyrimus, straipsnius kruopščiai recenzuoja kiti mokslininkai. Be to, rengiamos tarptautinės konferencijos, skirtos nostratinėms kalboms, esu į jas kviečiamas.

Kokiomis kalbomis kalbate?

Anglų kalba – gimtoji. Tarnaudamas JAV armijoje Vietname (1964-1966), dirbau vertėju iš prancūzų ir ispanų kalbų. Skaitau vokiškai, pakankamai gerai kalbu kinų mandarinų kalba (nors negaliu nei skaityti, nei rašyti), dabar mokausi hindi kalbos.

Parašėte pali kalbos gramatiką, knygą „Budos gyvenimas ir mokymas“. Ar esate budistas?

Taip, beveik 40 metų esu praktikuojantis budistas teravadinas.

Ką rekomenduotumėte susidomėjusiems nostratine teorija?

Žinoma, pasiūlyčiau didžiąją savo knygą „Išsamus įvadas į nostratinę lyginamąją kalbotyrą“ (2801 puslapis).

Kokie naujausi nostratinių kalbų atradimai?

Pripažinimas, kad kai kurios nostratinių kalbų atšakos (pavyzdžiui, Uralo ir indoeuropiečių kalbos) pasikeitė, įvykus priešistoriniam kalbiniam kontaktui.

Kol kas neatsakyta į klausimą, kas dar galėtų priklaustyti nostratinėms kalboms. Be abejo, buvo gausu nostratinių dukterinių kalbų, kurios išnyko be pėdsakų. Ateities uždavinys – ieškoti dar gilesnių sąsajų.

Perspektyvus dalykas atrodo kompiuterinė filogenetika, galinti papildyti metodologijų sąrašą.

Ačiū už pokalbį.

Pabaigai pateikiu eilėrašį, parašytą rekonstruota nostratine prokalbe:

*KelHä wetei aKun kähla
kalai palhA-kA na wetä
ša da a-kA eja älä
ja-ko pele tuba wete*

Kalba yra laiko upės brasta,
Vedanti į einančių priekyje būstą,
Tačiau ten nenuvyks tie,
Kurie bijo gilaus vandens. ■

KINTANTI TEATRO FUNKCIJA BALTIJOS ŠALYSE: TAUTOKŪRĄ KEIČIA RINKODARA

Lietuvoje teatras ilgai buvo laikomas vieta, kur puoselėjama ir stiprinama tautos dvasia, bet XXI a. ši misija prarado aktualumą. Greta jau įsitvirtinusių funkcijų imtasi naujo, izoliuotame krašte neįprasto (nors netiesiogiai aktyviai praktikuoto) vaidmens – teatras tapo jį kuriančios šalies reprezentantu užsienyje. Nacionalinės valstybės dažnai pasitelkia kultūrą užsienio politikos tikslams įgyvendinti. Čia reikšmingos sąvokos yra *kultūrinė diplomatija* ir *švelnioji galia*, neretai vartojamos sinonimiškai.¹ Taigi tiek kultūrinė diplomatija, tiek „švelnioji“ galia padeda siekti įvairių tikslų tarptautiniu mastu, remiantis kultūriniu potencialu, pabrėžiant ideologinį šalies patrauklumą, o ne griebiantis fizinės, karinės jėgos.

Lietuvos Užsienio reikalų ministerija 2019 m. pabrėžė, kad kultūrinė diplomatija – tai „*įrankis valstybės žinomumui užsienyje stiprinti ir teigiamam valstybės įvaizdžiui formuoti, diplomatiniams santykiams plėtoti, sukuriantis palankią terpę santykių su kitomis šalimis plėtojimui, užsienio lietuvių įsitraukimui. Kultūrinė diplomatija stiprinamos valstybės „švelniosios“ galios, kuriamas pagrindas palankiam dvišaliam ir daugiašaliam bendradarbiavimui. Kultūrinė diplomatija yra novatoriškų ir veiksmingų sprendimų šaltinis, kuriant šalių pasitikėjimą viena kita*“.²

Baltijos šalys su kultūrine diplomatija susidūrė XX a. pabaigoje, kai šiame regione pradėta steigti įvairių šalių kultūros institutus, centrus, fondus, tarybas.³ Dabar kultūrinę diplomatiją sistemškai vykdo Lietuvos vyriausybė (ypač Kultūros ir Užsienio reikalų ministerijos), biudžetinės įstaigos šalies viduje, ambasados ir kultūros atašė

užsienio valstybėse, nebūtinai taip ir įvardydamos savo veiksmus. Kultūrinės diplomatijos kryptys gali būti skirtingos, bet ji beveik visada skiriama tai pačiai specifinei auditorijai – politikams, diplomatams, akademiniams ir verslo sluoksniams.⁴ Kitaip tariant, tiems, kurie priima reikšmingus sprendimus ir gali daryti didžiausią poveikį visuomenei. O nacionalinė valstybė, kreipdamasi į kitų šalių bendruomenes, kaip kultūrinės diplomatijos įrankį dažniausiai naudoja simbolinį tautos prekės ženklą, nors tokia praktika vertinama gana kontroversiškai.⁵

Baltijos šalys nacionalinius įvaizdžius kuria, pasitelkdamos meną. Vis dėlto nėra lengva apsispręsti, kurie menininkai ir kokie jų kūriniai galėtų geriausiai atstovauti šalies interesams, išreikšdami jos unikalumą ir suverenumą, priklausymą Europai. Viena vertus, kultūrinės diplomatijos tikslas yra sukurti išskirtinai pozityvų nacionalinį įvaizdį, pasitelkiant aukščiausio lygio meną. Antra vertus, įdomiausi, unikaliausi kūriniai atskleidžia nebūtinai geriausius tautos bruožus, tad yra sunkiai pritaikomi, siekiant reprezentuoti valstybę tarptautiniu mastu. Žodžiu, kyla įtampa tarp valstybės interesų ir menininko autonomijos, stereotipiniai tautos vaizdiniai kertasi su inovacijomis ir savikritika.

Iniciatyvų susikurti tautos prekės ženklą imtasi Šaltojo karo pabaigoje, kai nacionalinės valstybės pajuto poreikį pačios apibrėžti tiek save, tiek savo santykį su kitomis pasaulio šalimis ir tautomis.⁶ Valdžios institucijos siekia sukurti kuo patrauklesnį ir visapusiškesnį nacionalinės valstybės įvaizdį, paremtą tautos kultūrinėmis tradicijomis, kad šalis išsiskirtų ir taptų svarbi, reikšminga įvairioms tikslinėms auditorijoms.⁷

Šis procesas apima reklamą, kultūros renginius, pramonės projektus, logotipo kūrimą ir kt. Tautos prekės ženklas išsiskiria dar ir tuo, kad, priešingai negu kultūrinė diplomatija, jis naudojamas megzti ryšiams ir bendrauti ne tik su politikos, verslo, kultūros elitu, bet ir su plačiąja visuomene.⁸ Jį sukurti dažniausiai patikima užsienio konsultantams, bet ne vien todėl, kad iš toliau geriau matyti, o pragmatiniais sumetimais, siekiant parodyti, esą ši kampanija nėra politiškai motyvuota, nors kviestiniai specialistai glaudžiai bendradarbiauja su valstybinėmis institucijomis, o kultūrinės diplomatijos strategiją modeliuoja patys diplomatai.⁹

Šiaip ar taip, kyla nemažai abejonių ne tik dėl to, ar ženklas bus pakankamai efektyvus, bet ir dėl etinės motyvacijos. Visų pirma, kad brangiai kainuojanti savireklamos kampanija atsipirktų, duotų apčiuopiamą naudą, ją reikia vykdyti ilgą laiką. Tačiau net ir ilgalaikės pastangos ne visada duoda norimą rezultatą, nes jokie prekės ženklų ekspertai negali neklystamai nuspėti, kaip jų sukurtas įvaizdis, parinkta komunikacijos strategija paveiks tikslines auditorijas. Prekės ženklas įgauna vertę ne valdžios kabinetuose – asociacijos su juo atsiranda, kai tiesiogiai susiduriama su vartotojais.¹⁰ Tad kuriant prekės ženklą, simbolizuojantį konkrečią valstybę, svarbu ne tik gerai išsiaiškinti, kaip ir su kuo ji tapatinasi (ar norėtų tapatin-tis), bet ir gerai pažinti tas bendruomenes, kurioms siekiama prisistatyti. Kad komunikacijos strategijas kuriančios agentūros tą sudėtingą darbą ne visada atlieka sėkmingai, rodo dauguma turizmo reklamos kampanijų. Kurortus, kitas potencialiai patrauklias vietas dažniausiai pristato šabloniškai, beveik identiškai – turistus vilioja pažadais, kad jie pamatys išskirtinius gamtovaizdžius, ilsėsis švaresniuose paplūdimiuose, bendraus su ypač svetingais vietiniais. Beveik visos šalys apibūdinamos skambiais bendro pobūdžio, mažai ką konkrečiau apie jas pasakančiais epitetais (pavyzdžiui, *Incredible India* ar *Amazing Azerbaijan*). Be to, reklaminės publikacijos dažnai dar ir skelbiamos tuose pačiuose šaltiniuose.¹¹

Taigi prekės ženklas ne visada sėkmingai atskleidžia tautos unikalumą, pasiūlo įvaizdį, padedantį naciona-

linei valstybei išsiskirti iš kitų, o kartais net sukelia trintį šalies viduje.¹² Pavyzdžiui, pernelyg pasikliaujant politikais, akcentuojančiais tik vieną iš nacionalinės valstybės istorijos ir dabarties aspektų, nesunku pasiduoti retorikai, kuri niveliuoja arba nutyli daugybę mažųjų pasakojimų apie šalį ir jos kultūrą. Tendencingai kuriamas homogeniškos nacionalinės valstybės įvaizdis¹³ didina atskirtį tarp etninių grupių, nes valstybės prekės ženklas ir viešinimo strategija vienoms iš jų atstovauja, o kitas ignoruoja, atstumia.

Kuriant prekės ženklus, pristatančius valstybę užsienyje, kyla ir etinių problemų. Pavyzdžiui, ne visada lengva gerai apmąstytą strategiją atskirti nuo paslėptos propagandos, net dezinformacijos, bet kokia kaina siekiant išimtinai pozityvių asociacijų. Savai-me suprantama, kuriant šalies įvaizdį bandoma prisistatyti iš geriausios pusės, tačiau ar tai nėra pernelyg paviršutiniška, ar tikrai pasiekiami tikslo, jei nutylima viskas, kuo „nepasididžiuosi“? Štai Rimaldo Vikšraičio fotografijos, fiksuojančios neromantišką, net brutalų kaimo gyvenimą, jau pelnė tarptautinės bendruomenės susidomėjimą, tačiau Lietuvos pristatymui užsienyje beveik nenaudojamos, nes vengiama bet kokio provokatyvumo.¹⁴

Kitokio pobūdžio etinė problema kyla, jei tarptautinės agentūros, kurioms patikima sukurti prekės ženklą, pristatantį nacionalinę valstybę, su tautos tapatybe ir vertybėmis elgiasi kaip su preke. Be to, nevengia manipuluoti tarptautiniu tautos įvaizdžiu, nors nėra įgalios tos daryti, o sukurtą prekės ženklą paverčia objektu, kurį saugo autorių teisės, taigi tas kūrinys tautai nepriklauso. Pagrįstai abejojama, ar toks prekės ženklo kūrimas apskritai suderinamas su demokratijos principais.¹⁵

Abejotinas ir tokių iniciatyvų efektyvumas. Kaip ir kiekviena reklamos kampanija, tautos prekės ženklas tikrai efektyvus tampa tik turėdamas ilgalaikę perspektyvą, kai tos pačios idėjos nuolat skleidžiamos, komunikuojant su ta pačia auditorija. Tačiau po kiekvienų rinkimų pasikeičia šalies politiniai lyderiai, o kartu ir vertybiniai prioritetai, įsivaizdavimas, koks valstybės ar jos sostinės įvaizdis galėtų būti patrau-

kliausias užsienio investuotojams, turistams. Taigi net sėkmingai įgyvendinama savireklamos kampanija vos per metus ar dvejus nespėja duoti norimų rezultatų, o pasikeitus valdančiajai daugumai, iškart praranda aktualumą, ankstesni logotipai, šūkliai, plakatai tampa nebereikalingi, taip ir neįgiję simbolinės vertės.

Vis dėlto net ir susiduriant su įvairiais iššūkiais, abejojant nacionalinių prekės ženklų efektyvumu, neatsisakoma jų kurti. Siekiama ne tik prisistatyti tarptautinėje arenoje, bet ir vienyti vietinę bendruomenę, išryškinant konkrečius nacionalinės valstybės istorijos aspektus, kultūros, tapatybės bruožus. O toks vienijimas visada remiasi kultūriniu, civilizaciniu, ideologiniu išsiskyrimu iš kitų. Būtent šiuo atžvilgiu prekės ženklo kūrimas yra artimas tautokūros procesui, tačiau nacionalinės valstybės viduje kuriamas ir perkuriamas tautos bendrumo jausmas grindžiamas istorija, kultūra ir kalba, o prekės ženklas remiasi ne tik jomis, bet ir vidaus bei užsienio politika, juo siekiama ne tik simbolinės, bet ir finansinės naudos.¹⁶ Pirmuoju atveju tauta steigiasi kaip suverenas, siekdama valstybingumo ar nepriklausomybės, vienydama tautiečius, o antruoju – savo suverenumą ir saviatumą pristato tarptautinei bendruomenei.¹⁷

Baltijos šalių pastangos įtvirtinti savo įvaizdį pasaulyje susijusios ir su vyriausybės veiksmais tarpukariu, ir su diplomatine veikla, kurią Estijos, Latvijos, Lietuvos išeiviai vykdė po Antrojo pasaulinio karo, ir su siekiu grįžti į tarptautinę bendruomenę XX a. pabaigoje, nelikus Geležinės uždangos. Nepriklausomybę vėl atgavusių šalių vyriausybės stengėsi atsikratyti sovietinės praeities, išsklaidyti abejones dėl savo kaip Europos civilizacijai nuo seno priklausančių tautų statuso. Todėl Estija, Latvija ir Lietuva, kai pradėjo siekti narystės tarptautinėse organizacijose, kurdamos simbolinius prekės ženklus pabrėžė ne tiek savo išskirtinumą, kiek normalumą, panašumą į kitas demokratines valstybes.¹⁸

Bandydamos formuoti savo įvaizdį užsienyje, Lietuva ir Estija nuo 1994 m., Latvija nuo 2000 m. dalyvauja Eurovizijos dainų konkurse, kad savo kultūrinę tapatybę atskleistų masinei europiečių auditorijai.

Debiutuoti prieš Europos televizijos žiūrovus buvo ne tik kultūrinis, bet ir politinis naujų nepriklausomų valstybių sprendimas. Šią savireklamos akciją finansuoja vyriausybė, vykdo nacionalinis transliuotojas. Eurovizija, nors apibūdinama kaip apolitiškas renginys, buvo tapusi net Šaltojo karo „ginklu“ – kūrė vieningos Vakarų Europos įvaizdį.¹⁹ Šis dainų konkursas, vienijantis įvairias tautas, vertybes, muzikinius stilius, skirtingai reaguoja į politines aktualijas. Pavyzdžiui, kai Eurovizijos konkursas vyko Rusijoje, scenoje buvo ir tankai, ir karinis orkestras, bet niekas tuo nesipiktino. O islandai už tai, kad parodė Palestinos vėliavą, gavo baudą, neva politika nėra toleruojama. Tiesa, šiomet Eurovizijos rengėjai užtrenkė duris Rusijai dėl karo prieš Ukrainą.

Baltijos šalių pirmieji bandymai susikurti tautinį prekės ženklą irgi susiję su Eurovizija. Estija, konkursą laimėjusi 2001 m., rengdamasi po metų priimti Euroviziją savo šalyje, ėmė reklamuotis kaip Europos valstybė, patraukli turistams ir investuotojams. Estijos prekės ženklą sukūrė tarptautinė firma *Interbrand*,²⁰ šešis mėnesius vykdžiusi parengiamąjį tyrimą. Buvo sukurtas šūklis „Pozityviai besikeičianti“ (*Positively transforming*) ir logotipas „Sveiki atvykę į Estiją“ (*Welcome to Estonia*). Nors šis prekės ženklas plačiai pasisklido po užsienio valstybes, estai pasigedo brangaus tyrimo rezultatų realaus pritaikymo ir tęstinumo.²¹

Įdomu, kad Estijos, Latvijos ir Lietuvos prekės ženklai, nors buvo kuriami skirtingu laiku ir skirtingų komandų, akcentavo dvi tokias pačias vertybes – tai gebėjimas įveikti sudėtingas sociopolitines aplinkybes ir išskirtinė gamta.

Latvija, irgi laimėjusi Eurovizijos konkursą (2002), plačiau žinomo tautinio prekės ženklo nesukūrė. Nors 2003 m. buvo atlikta studija, koks galėtų būti Latvijos prekės ženklas,²² o artėjant nepriklausomybės šimtmečiui apie tai ypač daug kalbėta, tačiau konkretus šūklis, vizualinė komunikacija už šalies ribų plito vangiai. O Lietuva, dar tik svajojanti apie Eurovizijos laurus, yra susikūrusi jau ne vieną tautinį prekės ženklą. Pavyzdžiui, 2007 m. intensyviai reklamuotas įvaizdis „Drąši šalis“, teigta, kad nuo šiol lietuviai už-

sienyje bus laikomi „veikliais, ryžtingai priimančiais sprendimus ir kūrybingais žmonėmis“, tikėtasi, kad „konceptijos įgyvendinimas taip pat skatins Lietuvos žmonių patriotiškumą ir veiklumą“.²³

Tačiau „Drąsios šalies“ įvaizdis netapo populiarus. Kiek labiau pasisekė *Go Vilnius* reklaminei kampanijai „Vilnius – the G Spot of Europe“, sulaukta susidomėjimo užsienyje ir Lietuvoje, pelnyta keletas tarptautinių apdovanojimų. Sostinės prekės ženklas Vilnių, mažai kam pasaulyje žinomą miestą, prilygino sunkiai randamai erogeninei zonai. Po pasaulį pasklido šios akcijos plakatas, susukta keletas reklaminių filmukų, atsirado tinklalapis, siūlantis atlikti testą ir sužinoti, ką šiame mieste vertėtų aplankyti, sukurtas žaidimas-spėlionė, kurioje pasaulio vietoje yra Vilnius. Šis prekės ženklas iš daugumos kitų išsiskiria ir tuo, kad jį kūrė vietinė komanda, ieškojusi būdo provokatyviai pristatyti sostinę, taigi ir visą šalį užsienyje. Pasirodo, net ir turint nedidelį biudžetą galima pelnyti tarptautinį susidomėjimą, jei pasirenkama intriguojanti forma, pristatomi mažesni ir konkretesni vietinių gyventojų vertinami objektai, užuotėjus užsienio kompanijų išmintais takais, ir pabrėžiant vien gamtos unikalumą.

Kalbant apie scenos menus, simbolinėmis institucijomis, skirtomis tautai burti (tiek fiziniu, tiek idėjinu ir vertybiniu atžvilgiu), jos savitumui atskleisti, tradiciškai laikomi nacionaliniai teatrai. Tačiau jų spektakliai retokai patenka tarp renginių, reprezentuojančių šalį užsienyje. Pavyzdžiui, Estijos dramų teatro spektakliai į estų teatro vitrinas beveik neįtraukiami, o Latvijos ir Lietuvos nacionaliniai teatrai užsienio žiūrovams dažniausiai pristato garsių kviestinių arba svetur jau populiarių vietinių režisierių kūrinius. Tad už valstybės skiriamą išlaikymą dideli teatrai atsilygina ne tiek reklamuodami šalies įvaizdį užsienyje, kiek kurdami aukštąją kultūrą nacionaline kalba.

Tačiau kartais ir nacionaliniai teatrai sukuria spektaklius, tinkamus pozityviam šalies pristatymui užsienyje. Martynas Budraitis, 2011 m. ėmęs vadovauti Lietuvos nacionaliniam dramų teatrui, pradėjo rodyti Oskaro Koršunovo spektaklius, pastatytus OKT Vilniaus miesto teatre su užsienio partneriais ir skirtus

garsiams tarptautiniams festivaliams. Viena ryškiausių Europos teatro „žvaigždžių“, dirbusių šiame teatre, yra lenkų režisierius Krystianus Lupa, kurio sukurtas spektaklis pagal Thomaso Bernharde pjesę plačiai gastroliavo (2015–2018) užsienyje – „Didvyrių aikštės“ sėkmė svetur didina Lietuvos žinomumą užsienyje, kuria teigiamą šalies įvaizdį, gerina santykius su kaimynine Lenkija, rodo, kad lietuvių teatras geba talentingai pasakoti didžiulias istorijas. Lietuvos kaip teatro valstybės įvaizdį Europoje, ypač Lenkijoje ir Italijoje, įtvirtino režisierius Eimuntas Nekrošius.

Kita vertus, nacionaliniai teatrai, buvę tautinės valstybės simboliai, XX a. pabaigoje prarado „*emancipuojančią galią* [...] *taip pat kultūrinės įstaigos, kurioje formuojamos vertybės ar kuri funkcionuotų kaip bendruomenės savikūra, potencialą*“.²⁴ Taigi šie teatrai, nors išsiskiria teisiniu ir finansiniu atžvilgiu, visai arba beveik nebeturi išskirtinės galios telkti tautą, kurti jos įvaizdį, reprezentuoti nacionalinę savimonę. Toks pokytis kitur Europoje įvyko pamažu, aukštosios kultūros ir teatro kaip susitelkimo vietos vaidmenį perėmus kitoms komunikacijos ir kultūros sklaidos priemonėms – televizijai, radijui, interneto platformoms, socialiniams tinklams. Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje teatras, iki XX a. 10-ojo dešimtmečio puoselėjęs viltį atgauti prarastą valstybingumą, buvęs išskirtinai svarbi tautokūros atrama, palaikęs tautinę dvasią, primindavęs didžiulius praeities pasakojimus, istorinius ar mitinius herojus, šio statuso neteko taip staiga, kad patyrė gilią krizę, o persiorientuoti, kad rastų naują vietą ir funkciją nacionalinėse valstybėse, turėjo labai greitai.

Teatro dalyvavimas tautokūros procese tapo nebesvarbus ne tik Baltijos šalių visuomenėms, bet ir patiems teatrams, tiek nacionaliniams, tiek valstybiniais, tiek naujai besisteigiantiems privatiems. Nors XX a. susiklosčiusi tradicija analizuoti istorinius įvykius, perteikti nacionalinius mitus su tautiniais herojais neišnyko, tačiau repertuariniai teatrai ją pasitelkia vis rečiau, dažniausiai proginiam pastatymams, kai minimos nacionalinės šventės, ar, pavyzdžiui, vasaros vaidinimams, kurie ypač populiarūs Estijoje. Didžioji spektaklių dalis aktualizuoja arba lokalumą, etnines tradicijas,

„Estų baladės“. Režisierius Peeteris JALAKAS. Von Krahl teatras.

arba priklausymą Europos, pasaulio kultūrai, o tautos telkimas, bendrumo palaikymas dabar atrodo kur kas mažiau aktualus.²⁵

Šiuolaikiniams kūrėjams nuolat mąstant, apie ką ir kaip kalbėti su nacionaline ir kitų šalių publika, teatro raida natūraliai susipina su kultūrine diplomatija – atsiranda kūrinių, galinčių reprezentuoti nacionalinę valstybę užsienyje. Toks teatras dažnai tyrinėja temas, atskleidžiančias, kaip Baltijos šalių kultūrinės tradicijos ir menas siejasi su didžiais Europos ir pasaulio istorijos naratyvais, interpretuoja nacionalinę istoriją, pasitelkdamas naujas estetines kryptis, šiuolaikines technologijas. Taigi spektakliai deklaruoja priklausymą europietiška

kultūros tradicijai ir dalyvavimą šiuolaikinės Europos kūrime. O konkretūs reikalavimai kūriniams, pristatantiems šalį užsienyje, priklauso nuo kultūros tradicijų, nuo galiojančių įstatymų, nuo kultūrinės diplomatijos subtilybių ir net nuo kultūros atašė skonio. Vienas ryškesnių pavyzdžių, kaip valstybės politika lemia prisistatančiosios šalies meno kūrinių parinkimą, yra XXI a. antrajame dešimtmetyje vykdytos intensyvios teatrų gastrolės į Kiniją. Ir patys kūrėjai, ir gastroles organizuoti padėjusio Lietuvos kultūros instituto darbuotojai, ir buvusi kultūros atašė Kinijoje Agnė Biliūnaitė pasakojo apie reikalavimus keisti pjesių pavadinimus, spektaklių tekstą, mizanscenas taip, kad nekiltų įtampų, bendraujant su autoritariniu Kinijos režimu.

Vienas iš įdomesnių pavyzdžių, kaip tinkamai skleisti nacionalinės valstybės simbolinį prekės ženklą, yra estų *Von Krahl* teatro trilogija „Estiškos baladės“ (2004), „Esčių moterų dainos“ (2006) ir „Estų vyrų dainos“ (2008), sukurta bendradarbiaujant su *Nargen* opera ir *Nargen* festivaliu. Režisierius Peeteris Jalakas estų liaudies kultūrą ir humanistinę pasaulėžiūrą aktualizavo pagal vieno garsiausių Estijos XX a. kompozitorių Valjo Tormiso, susidūrusio su sovietine cenzūra, kūrinius scenai. Spektakliuose folkloras, pagonių papročiai derinami su *Butoh* (baladės) stilistika, madų šou primenančiais kostiumais (moterų dainos), technologinės pažangos atšvaitais (vyrų dainos), išpūdingais vizualiniais efektais. Visa tai pristatoma ne kaip praeities reliktai, o kaip neatsiejamas Estijos šiuolaikinės kultūros sandas. Sukurtas pozityvus pasakojimas apie senovinius papročius ir juos puoselėjančią tautą, atskleistas ryšys su humanistinėmis Europos tradicijomis. Trilogija, sulaukusi daugybės pozityvių vertinimų²⁶ ir apdovanojimų, tapo Estijos reprezentante užsienyje.

Baltijos šalių teatras į nacionalinio valstybės prekės ženklo kūrimą ir sklaidą įsitraukia sporadiškai, nekoordinuotai, temas renkasi savarankiškai, nėra jokios prievolės įgyvendinti valstybinius užsakymus. Lokalų turinį dažniausiai derina su Vakarų Europoje suprantama, populiaria estetika.

Nacionalinių prekės ženklų kūrime dalyvaujantis teatras atskleidžia ir tapatybės virsmus. Viena vertus, pats teatras, pradęs tautokūros funkciją, patyrė tapatybės krizę – senoji bendruomenės telkimo misija jau nebeegzistuoja, o naujoji dar neišgryninta, neįtvirtinta. Daugiau ar mažiau sėkmingai ieškoma savo vietos socialiniame gyvenime. Panašiai teatras atskleidžia ir pačios visuomenės dviprasmišką savivoką, nes nacionalines vertybes ir įvaizdį mėginama derinti visų pirma su ekonominiais interesais. Šiaip ar taip, vien pozityvūs pasakojimai apie save, nors ir kelia pasididžiavimą, tačiau supaprastinta tautinės tapatybės kompleksiskumą. Savęs idealizavimas maskuoja traumas, veda nutylėjimų keliu, net provokuoja skepsį kitų kultūrų atžvilgiu. ■

„Estų vyrų dainos“. Spektaklio scena

Peeter Paasmae nuotr.

- ¹ Aušrinė Žilinskienė. (2019). Kultūriniai ryšiai ir / ar kultūros diplomatija. Pranešimas skaitytas 2019-ųjų Europos kultūros sostinės forume „Žmogiškasis faktorius“.
- ² Dėl Kultūros politikos pagrindų įstatymo projekto derinimo (2019). Lietuvos Respublikos Užsienio reikalų ministerija.
- ³ Aušrinė Žilinskienė. Op. cit.
- ⁴ Rytis Paulauskas. (2019). Ar tai ir yra kultūrinė diplomatija. Pranešimas skaitytas konferencijoje „Diplomatinis menas muziejuje“.
- ⁵ Gyorgy Szondi. (2008). Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences. *Discussion Papers in Diplomacy*.
- ⁶ Paul Jordan. (2014). The Modern Fairy Tale: Nation Branding, National Identity and the Eurovision Song Contest. *University of Tartu Press*, p. 16
- ⁷ Paul Jordan. Op. cit., p. 16 . Keith Dinnie. (2008). Nation Branding. Concepts, Issues, Practices. *Routledge*, p. 15
- ⁸ Paul Jordan. Op. cit., p. 23. Dinnie K. Op. cit., p. 41–42.
- ⁹ Paul Jordan. Op. cit., p. 23.
- ¹⁰ Keith Dinnie. Op. cit., p. 15.
- ¹¹ Keith Dinnie. Op. cit., p. 19. Jordan P. Op. cit., p. 24, 35.

¹² Paul Jordan., Op. cit. 24, 36, 39–40 p.

¹³ Paul Jordan. Op. cit., 24 p.

¹⁴ Aušrinė Žilinskienė. Op. cit. Rytis Paulauskas. Op. cit.

¹⁵ Keith Dinnie. Op. cit., p. 15, 26. Louis Clerc, Nikolas Glover. (2015). Histories of Public Diplomacy and Nation Branding in the Nordic and Baltic Countries. Representing the Periphery. *Brill Nijhoff*, p. 20.

¹⁶ Louis Clerc, Nikolas Glover. Op. cit., p. 19.

¹⁷ Louis Clerc, Nikolas Glover. Op. cit., p. 15–16.

¹⁸ Louis Clerc, Nikolas Glover. Op. cit., p. 12.

¹⁹ Paul Jordan. Op. cit., p. 49–50.

²⁰ Paul Jordan. Op. cit., p. 34, 36.

²¹ Paul Jordan. Op. cit., p. 43–44.

²² Spencer et al. (2003). A Brand for the Nation of Latvia. *University of Oxford, Saïd Business School*.

²³ Drąsi šalis – įvaizdžio tikslas, o ne šūkis ar pavadinimo keitimas (2008). *Lietuvos Respublikos vyriausybė*.

²⁴ Edgaras Klivis. (2014). Nacionalinis teatras postsovietinėje Lietuvoje: legitimacijos problema. *Postsovietinis Lietuvos teatras: istorija, tapatybė, atmintis. Vilniaus dailės akademijos leidykla*, p. 237.

²⁵ Edgaras Klivis. Op. cit., p. 235.

²⁶ „Estų baladės“ vadinamos įspūdingiausiu antrosios nepriklausomybės muzikiniu pastatymu. Rähesoo, J. (2008). Estonian Theatre. *Estonian theatre Union*, p. 250.

HIPNOTIZUOJANČIOS WILLIAMO KENTRIDGE'O VAIZDŲ ISTORIJS KAUNE

Ypač išpūdingą programos „Kaunas – Europos kultūros sostinė 2022“ dalį, kuriojamą Virginijos Vitkienės, sudaro dailės parodos. Į Lietuvą pirmą kartą pakviestos net trys pasaulinio garso „žvaigždės“: Marina Abramovič, Williamas Kentridge'as ir Yoko Ono.

Sudėtingiausia pagal koncepciją, apimtį, logistiką, tradicijų dermę su naujomis medijomis ir emociškai įtaigiausia iš šių trijų projektų yra Williamo Kentridge'o ekspozicija „Tai, ko neprisimename“ Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje. Paroda sudaryta iš svarbių ankstyvesnių ir specialiai šia proga, šio muziejaus erdvėms sukurtų ar pritaikytų kūrinių. Bendradarbiaudama tiek su menininku ir jo sutelkta tarptautine įvairių sričių profesionalų komanda, tiek su Kauno muziejininkais, parodos kuratorė Virginija Vitkienė sėkmingai išsprendė gana sudėtingą uždavinį. Skulptūriniai objektai, filmų projekcijos, piešiniai, medžio raižiniai pasklido po visą muziejaus pastatų kompleksą, instaliacijos užvaldė vieną iš didžiųjų salių ir auditoriją, freskos – vidinį kiemelį. Dideli piešiniai, medžio raižiniai, ekranai su videoprojekcijomis į pereinamas galerijas ar

net nuolatinės ekspozicijas įterpiami fragmentiškai, tarsi „salelės“ ar kontrastingi „inkliuzai“. Net kavinė paversta ekspozicijos dalimi. Čia demonstruojami projektų maketai, dailininko knygos ir katalogai. Žiūrovams, judantiems trūkčiojančia trajektorija, pasukantiems atgal ir vėl grįžtantiems, kūriniai atsiskleidžia vis kitame kontekste. Tokį neįprastą individualios parodos sprendimą lėmė didesnių salių stoka, tačiau šis trūkumas paverstas privalumu – ekspozicijos topografija netikėtai tapo intriguojamai įtraukiančia.

Williamas Kentridge'as 1953 m. gimė Johannesburge, ten gyvena ir dirba. Projektus, parodas rengia visame pasaulyje, bet visad sugrįžta namo. Užaugęs žydų advokato, gynusio apartheido aukas, šeimoje, jis yra politiškai angažuotas. Temos ir jų išraiška remiasi pirmiausia Pietų Afrikos istorija, dabarties sociopolitiniais įvykiais ir šalies kultūra, bet inspiracijų semiamasi ir iš Vakarų dailininkų, mokslininkų, filosofų, rašytojų, kino, teatro. Kūrinius, neatsiejamus nuo konkrečios vietos ir asmeninės biografijos, Kentridge'ui pavyksta paversti universaliais. Visiškai savitu, atpažįstamu stiliumi jis vaiz-

dingai ir jausmingai pasakoja žiūrovams istorijas apie slegiančius dalykus. Pietų Afrikos epas, kaip ir dabar Kaune pristatomas pasakojimas apie litvakiškas menininko šaknis, sklidas melancholijos ir dramatiškumo. Daugelis kūrinių atskleidžia ir menininkui būdingą paradoksalų humoro jausmą. O Jėlio universitete skaitytų paskaitų pagrindu sukurtuose videofilmuose „Šešios piešimo pamokos“ jaučiama didelė autoironijos dozė.

Kentridge'o kūriniai ir didžiulėse parodose, ir bienalėse virsta magišku traukos centru. Pavyzdžiui, į *documenta 10* atvykę meno mylėtojai net kelias valandas kantariai laukė, kol galės pamatyti jo videoinstaliaciją po atviru dangumi. Kaune parodos lankytojų irgi gausu.

Prieš pasukdamas į meną, Kentridge'as studijavo politiką ir afrikanistiką Pietų Afrikos Witwatersrando universitete. Po to Paryžiuje pasinėrė į teatro ir aktorystės studijas, domėjosi pantomima. Parodinę veiklą pradėjo 1979 m. Tarptautinio pripažinimo sulaukė, sukūręs animacinių filmų ciklą pagal savo piešinius anglimi (1989–2003), pasakojančius apie du fiktyvius asmenis, tikras priešingybes – tai tapytojas Feliksas Teitelbaumas, kurio baimė, anot autoriaus, užtvindė pusę namo, ir archetipinis verslininkas Sohas Ekšteinas, identifikuojamas pagal kostiumą su dryželiais.

Kentridge'o filmuose dažniausiai susipina keletas pasakojimo gijų. Anot autoriaus, kiekviename jo filme išnyrantys paveikslai juda laike ne tik pirmyn, bet ir atgal – melancholiškas, keistas herojų istorijas persmelkia prisiminimai apie apartheido ir Holokausto traumas, naujosios Pietų Afrikos brutalias ir chaotiškas realijas. Susimaišo keršto troškimas, išpažintys ir atleidimas. Pirmame filme „Johanesburgas – puikiausias miestas po Paryžiaus“ Feliksas

William KENTRIDGE. Laiko atmetimas

Martyno Plepio nuotr.

ir Sohas varžosi dėl ponios Ekšteino palankumo. Antrasis „Kasykla“ atskleidžia Ekšteino, kasyklų savininko, vaidmenį, industrializuojant šalį, keičiant visuomenę ir aplinką. Trečiajame filme „Paminklas“ jis parodomas kaip geradarys – pastato paminklą juodaodžiams kalnakasiams. Statula vaizduoja darbininką su sunkia našta ant pečių. Kentridge'as rašė: „Filmas „Feliksas egzilyje“, sukurtas prieš pirmuosius laisvus rinkimus Pietų Afrikoje, kėlė klausimą, kaip bus prisimenami žmonės, kurie mirė, taip ir nesulaukė naujos teisingesnės sistemos. Peizažas tapo atminties ir užmaršties metafora. Didelę įtaką dėl gamtos peizažų vaizdavimo man padarė Claude'o Lanzmano filmas.“

„Svarbiausio skundo istorija“ papasakota, praėjus aštuoniolikai mėnesių po to, kai buvo įkurta „Tiesos ir susitaikymo komisija“. Ore tvyrojo klausimas apie kolektyvinę ir individualią atsakomybę už praetis blogį. Vieno aiškaus atsakymo apie filmo atsiradimo kelius nėra, bet greičiausiai tiesa, kad Sohas galės būti pažadintas iš komos tik tada, kai pripažins savo kaltę ir prisiims atsakomybę už autoavariją, kurioje žuvo žmogus. Atvejais, kai galbūt nėra kaltės, bet yra atsakomybė... Filme Sohas ir Feliksas suartėja – au-

tomobilį vairuoja Sohas, bet akys užpakaliniame veidrodėlyje – Felikso.“¹

Vėliau sukurti filmai „Stereoskopas“, „Potvynių grafikas“, „Kiti vaizdai“, „Giliai mieste“ atskleidžia tolesnę Soho evoliuciją.

Pats Kentridge'as vadina save piešėju, tuo paremta ir savita filmų kūrimo maniera, kurią autorius apibūdina kaip akmens amžiaus techniką. Jis dirba improvizuodamas, be jokio scenarijaus. Pirmiausia nupiešia sceną anglimi ant popieriaus, tada ją nufilmuoja. Po to piešinį ištrina, koreguoja, vėl piešia iš naujo, kol pasakojimas baigiasi. Rankų darbas toks kruopštus, kad per savaitę sukuria tik apie 40 filmo sekundžių. Vienas piešinys gali būti panaudotas iki penkių šimtų kartų. *„Toku būdu piešinys slepia prieš tai buvusiojo pėdsakus ir suteikia poveikį tam tikrą šiurkščią kokybę, kuri asocijuojasi su daugiasluoksne Pietų Afrikos istorija.“*² Stephenas Tresche rašė: *„Matome, kaip atsiranda slegiantys, tačiau hipnotizuojantys animaciniai sulėtinto ritmo filmai, sklidinai metamorfozių. Šis tekantis tapsmas ir keitimasis panašus į trūkinėjančių prisiminimų ir sapnų rekonstrukciją. Juose skambanti muzika, su-*

*kurta ir žinomų kompozitorių, ir gatvės muzikantų, trumpiems filmukams suteikia poetinio žavesio, jų daromas poveikis neįtikėtinais stiprus.“*³

Kaune kas savaitę rodomas vis kitas animacinis Kentridge'o filmas, taigi galima susipažinti su šios jo kūrybos dalies retrospektyva. Pasak Lilian Tone, tie kūriniai asocijuojasi su vėlyvaisiais Rusijos ir Vokietijos nebyliojo ekspresionizmo filmais, labiausiai todėl, kad jie nespaltoti, nėra dialogų, nenaudojami subtitrai.⁴ Prie šitų ypatybių priskirtinas ir muzikinis akompanimentas.

Parodoje gausu piešinių, skirtų filmams, medžio raižinių pagal 500 metrų frizą „Triumfas ir aimanos“ Romoje, Tibro krantinėje.

Bėgant metams, Kentridge'as plečia teminį spektrą, analizuoja laiko santykį su moderniąja epocha. Gilinasi, kaip industrializacijos įvestas laiko matavimas paveikė visuomenę. Tam pasitelkia mechaninius ir pneumatinius laikrodžius, metronomus, laiko matavimas pagal Newtono sistemą gretinamas su Einsteino reliatyvumo teorija. Išraiškos priemonių ir technikų arsenalas didžiulis. Piešinius papildo skulptūriniai objektai, šešėlių teatras, performansai, net oratorijos ir operos...

Filme „Šešėlių procesija“ (1999) Kentridge'as plėšė į gabalus juodą kartoną ir modeliuo figūras. Vėliau panašiu principu animavo figūras, sukurtas iš popieriaus skiaučių degėsių, – jos atsirasdavo ir subyrėdavo.

Hibridinių šešėlinių redukuotų figūrų statusas neaiškus – jos išnyra iš nežinia kur ir tuoj pat išnyksta, tarsi pabrėždamos būties neužtikrintumą.⁵

Parodos epicentre – videoinstaliacija „Laiko atmetimas“ (2012). Keliasluoksniis įgarsinimas,

William KENTRIDGE. Laiko atmetimas

Ahoylt nuotr.

pulsuojantis apšvietimas ir kinetinės skulptūros – plieniniai megafonai, metronomai ir didžiulė kvėpuojanti mašina „dramblys“ – sukuria dvidešimt aštuonių minučių trukmės spektaklį. Šiai instaliacijai Kentridge’as pritaikė visus savo gebėjimus – čia jis pasireiškia kaip piešėjas, aktorius, režisierius, scenografas, kino operatorius...

Vaizdų, šviesų ir garsų spektaklį pradeda judantys metronomai. Po to ekrane pasirodo pats menininkas – šokinėja per kėdę, sunėša įvairius simbolinio pobūdžio daiktus. Kai kada šmėsteli tik jo ranka, teptuku braukianti linijas.

Aktorių-šokėjų vaidinamos mizanscenos susipina su animaciniais piešinių vaizdais. Baltos linijos tirštų sutemų fone primena dangaus šviesulius, kurie užsidega, nušvinta ir vėl grimzta į tamsą.

Laiko tema perteikiama įvairių matavimo prietaisų piešiniais, o geografinis laikas – gaublio ir žemėlapių motyvais. Kitas leitmotyvas – šešėlių teatras.

Kentridge’as vis grįžta prie procesijos temos – tai gali būti šventinė arba laidotuvių procesija, liūdnos pabėgėlių, niūrios kalinių kolonos.... Kai kurie dalyviai kar-tojasi – muzikantai, šaukliai su megafonais, šokančios moterys, vyrai, nešantys sunkius krovinius, keistos būtybės ant ratų, prie telegrafo stulpų, žmogus surištomis rankomis, neįgalieji, pusiau vyro, pusiau medžio figūra...

Procesijos motyvas – viena iš instaliacijos „Laiko atmetimas“ gijų, pasitelkiant sieninę tapybą, pritaikytą muziejaus vidiniam kie-

William KENTRIDGE. *Laiko atmetimas*

Ahojlt nuotr.

meliui. Ji matoma stikliniu liftu kylant į kitus aukštus arba leidžiantis žemyn.

Specialiai šiai parodai menininkas sukūrė visiškai naują didelės apimties biografinį kūrinį: „Priskiriu save litvakams, daliai Pietų Afrikos žydų bendruomenės, atvykėliams iš Lietuvos...“, – rašo Kentridge’as Kauno parodos kataloge.⁶

William KENTRIDGE. *Parodos „Tai, ko neprisimename“ fragmentas*

Martyno Plepio nuotr.

Specialiai M. K. Čiurlionio muziejaus amfiteatru sukurta ir instaliacija „Tu, kuris niekada neatvykai“. Kūrinio pavadinimas, vizualiniai, muzikiniai jo motyvai gali būti interpretuojami kaip paties menininko savijauta ir būseną tų, kurie Lietuvoje nesijautė savi, o vėliau Pietų Afrikoje irgi buvo svetimi... Ne mažiau svarbios paralelės tarp Holokausto ir apartheido – parodoma, kaip blėsta prisiminimai apie šiuos nusikaltimus. Čia kaip ir filmuose visuotinės amnezijos metafora tampa peizažas. Kentridge'as rašė: „*Aš domiuosi, kaip mano vaikystė tolsta laiko peizaže, kaip vietovė slepia savo pačios istoriją, tai susiję ir su tapyba, ir su atminties funkcionavimu. Peizažas slepia savo istoriją labai dramatišku būdu. Vietose, kur kažkas atsitiko, vyko žudynės, mūšiai ar šventės, likę tik neryškūs praeities pėdsakai... Vyksta natūralus procesas – erozija ir nykimas, ištrinantis prisiminimus. Įsigali užmarštis, todėl praeitį būtina išsaugoti aprašymais, auklėjimu, muziejais, dainomis...*“⁷

M. K. Čiurlionio muziejaus amfiteatras puikiai tiko tokiam peizažo metaforos įkūnijimui. Pakopomis kylanti puslankio erdvė su griežto dizaino tamais baldais funkcionuoja kaip dinamiška, bet kartu uždara scenos aikštelė.

Iš balto kartono formuojami scenovaizdžio siluetai, ant kurių juodais dažais ištapoma kraštovaizdžio panorama, jos detalės. Senųjų Kauno žydų kapinių kalva su virstančiais, yrančiais antkapiais nuo pirmųjų amfiteatro eilių kyla iki pat viršaus, kur apjuosiamą dideliais Pietų Afrikos kraštovaizdžiui būdingais medžiais.

Abu peizažo motyvai pasiskolinti iš realybės, bet vaizduojami sąlygiškai. Dokumentas ir vaizduotė čia susilydo į vieną. Įspūdį dar labiau sustiprina muzika, kompozitoriaus Philipo Millerio specialiai sukurta šiai instaliacijai kaip ir „Laiko atmetimui“. Iš plieninių garsiakalbių sklinda dviejų dainininkų – afrikančio ir litvako – balsai, paeiliui atliekantys kūrinį. Tarp jų neužsimezga dialogas, bet ši aplinkybė tik dar labiau sustiprina jaudinančią nuotaiką. Uždaroje amfiteatro erdvėje žiūrovus tolygiai užvaldo vaizdai ir garsai.

Kentridge'o kūryboje atsiskleidžia ryšys su didžiais meno meistras – Mantegna, Düreriu, Goya, – kūrusiais dramatiškų sociopolitinių lūžių laikais.

Miuncheno muziejuje 2015 m. buvo surengta paroda „Dviguba vizija. Albrechtas Düreris / Williamas Kentridge'as“. Kuratoriai Elke Anna Werner ir Andreasas Schalhorns rašė: „*Dėmesio centre atsiduria abiejų menininkų intensyvu domėjimasis nespaltotu paveikslo mediumu. Vokiečių Renesanso menininkas ir šiuolaikinis menininkas iš Pietų Afrikos yra artimos dvasios – pasitelkdami įtampą tarp balto popieriaus ir juodų spausdintų linijų abu kuria kompleksiskus paveikslius ir veiksmo erdves.*“⁸

Žmonija iš karų, žudynių sukeliama skausmo niekada nepasimoko. Vis dėlto nėra kitų būdų kovoti su blogiu kaip atmintis. Todėl Williamo Kentridge'o paroda „Tai, ko nepamenama“ Kaune šiandien dar svarbesnė, negu prieš metus, kai buvo sumanyta.

Ekspozicija M. K. Čiurlionio muziejuje veiks iki metų pabaigos, joje apsilankyti verta net ne vieną kartą. ■

¹ “William Kentridge. Felix in Exile. Geografie der Erinnerung (245–246).

² Martin, Jean-Hubert, et al. Afrika remix: zeitgenössische Kunst eines Kontinents. Hatje Cantz Verlag, 2004, p. 308.

³ Trescher, Stephan. Schnellkurs Kunst der Gegenwart. Köln, DuMont Verlag, 2003.

⁴ Tone, Lilian. “William Kentridge.” La Biennale di Venezia: 48a Esposizione internazionale d'arte, Marsilio, 1999, p. 104.

⁵ Krüger, Klaus, et al., editors. Double vision: Albrecht Dürer, William Kentridge. Sieveking Verlag, 2015, p. 59.

⁶ Bernotienė, Sandra. „Nematomi klausimai. Negirdimi atsakymai“. Sandros Bernotienės interviu su Williamu Kentridge'u. Kaunas – Europos kultūros sostinė 2022. Tai, ko nepamenama. Parodos katalogas.

⁷ Kentridge, William. “Amnesty / Amnesia.” Politics poetics ; [das Buch zur Documenta X], Cantz Verlag, 1997, p. 606.

⁸ Schalhorn, Andreas, and Elke Anna Werner. Double vision: Albrecht Dürer / William Kentridge, Sieveking Verlag, 2015, p. 9.

KĄ NUTYLI MUZIKA

Ryčio Mažulio figūrinės partitūros

Muzikos kūryba – įdomi ir paslaptinga sritis, procesas, atspindintis pasaulėžiūrą, pažindami jį, geriau suprantame kompozitorių kūrybą. Bendravimas su šiandienos kūrėjais atskleidžia netikėtas kūrybinių atsiradimo aplinkybes, paprastai nežvelgiamas partitūrose.

Figūrinių muzikos kompozicijų idėja

Ryčio Mažulio šešios partitūros, greta įprastai „iš kairės į dešinę“ užrašytų kūrinių, stebina netradiciniu penklinių išdėstymu: „S“ raidės formos „Sybilla“ (1996), „V“ – „Miegas“ (1988), „Pujos“ (2004) rotuojantys trikampiai, „Čiauškančios mašinos“ (1986) ir „Dragmos“ (1995) rombai, „Apstulbusi akis prarado amą“ (1985) aštuoniukė. Tai figūrinės kompozicijos, kurių principai, atrasti prieš daugiau nei 500 metų, iki šiol stulbina tyrėjus išmone ir originalumu. Jau XV–XVI a. kompozitoriai

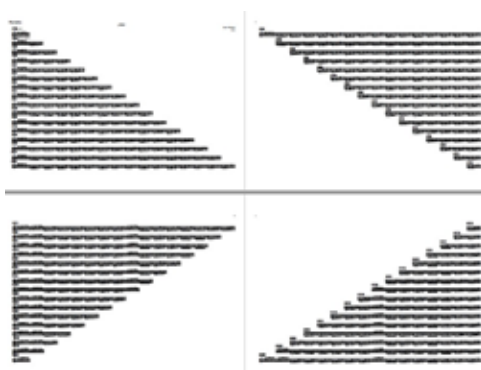
kurdamo enigmatines apskritimo, trikampio, šachmatų lentos ir kitokių formų partitūras, tyčia komplikuodami muzikinį tekstą, o atlikėjai su intelektualiniu entuziazmu bandydavo iš užuominų suprasti partitūros perskaitymo būdą (Schiltz, 2015). „Menzūrinės notacijos tikslas buvo ne kuo tiksliau apibrėžti muziką kaip garsą, bet abstrakčiai reprezentuoti tikrąją, kaip manyta, jos prigimtį“ (Wegman, 1991). Ši glūdėjo porcijų darneje, būdingoje daugeliui sferų: dangaus kūnams, mokslams ir menams, žmogaus kūno ir sielos harmonijai, taigi ir muzikai (Eco, 1997). XX a.

Sybilla 1996

Miegas 1988

Puja 2004. Marimbos partija

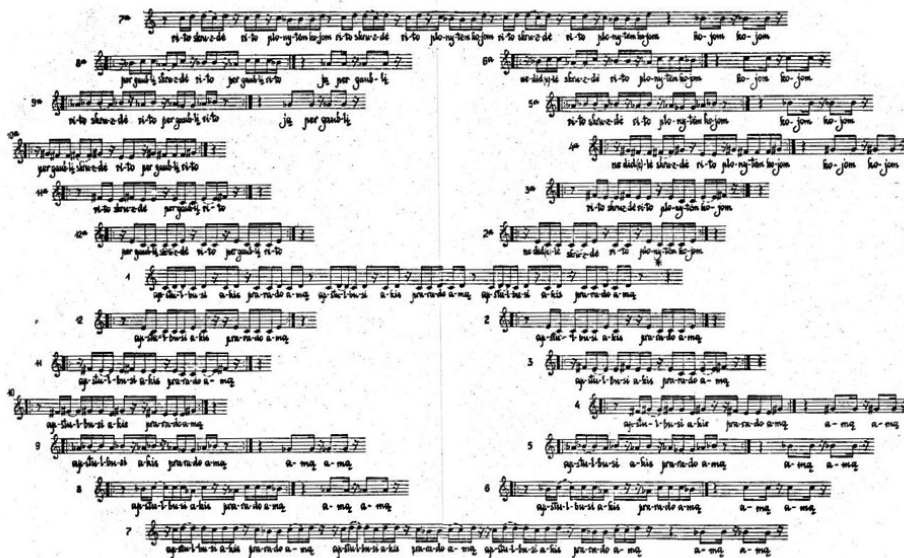
viduryje, po kelių šimtmečių užmaršties, kompozitoriai (George'as Crumbas, Karlheinzas Stockhausenas, Lietuvoje – Bronius Kutavičius, vėliau Ričardas Kabelis, Rytis Mažulis) iš naujo susidomėjo galimybėmis muzikines struktūras derinti su geometriniais principais. Juos varžė „vienoda“ lineari partitūra ir abstrakčius dailės kūrinius primenantį grafinę notaciją, neleidžianti valdyti atlikimo proceso.

Kas slypi po manieristiniu figūrinių partitūrų paviršiumi? Ar penklines išdėstyti įmantria forma skatina vien dekoratyvumo siekis? Jei būtų taip, patektume į gerai žinomą „muzikos akims“ (*Augenmusik*) sferą, kai vizualiaisiais sprendimais siekiama pagyvinti notaciją, suteikti jai papildomų simbolinių prasmų, nesiejant jų su muzikos struktūromis. Kitaip nei *Augenmusik* atveju, figūrinės muzikos notacijos tyrinėjimai atskleidžia savitą kompozicinę ideologiją, vizualiuosius kūrinių parametrus siejančią su muzikiniais. Figūrinė notacija užrašyti kūriniai dažniausiai grindžiami algoritminėmis komponavimo technikomis, kurių matematinė prigimtis leidžia jas redukuoti iki pamatinių struktūrinių vienetų. Figūrinės partitūros,

paremtos geometriniais dėsningumais, vizualiai perteikia *kūrinio sąrangos principus*: formos logiką, padalų eilės tvarką, smulkiuosius muzikinius parametrus. Notacija tampa komponavimo įrankiu arba prototipu, neatsiejama kompozicijos dalimi, o figūrinės muzikos kompozicijos samprata apima abi *šio reiškinių puses* – specifinį komponavimą ir užrašymą.

„Apstulbusiakis prarado amą“

Mažulio figūrinio komponavimo ištakos – begalinis spiralinis kanonas keturiems lygiems balsams „Apstulbusiakis prarado amą“ (1985), užrašytas aštuoneto formos partitūroje. Sutapimas ar dėsningumas, bet *čia* ne tik pirmoji figūrinė kompozitoriaus partitūra, o ir vienas pirmųjų kūrinių, leidusių pajusti, kad „pavyko apčiuopti kažką savito, originalaus. [...] pirmas mano bandymas „išrasti“ geometrinės notacijos principą. [...] pasijutau išsilaisvinęs nuo „privalomo“ medžiagos plėtojimo, grindžiamo man nepriimtinais kontrastais ir konfliktais, nuo „šostakovičiškos“ dramaturgijos, kuri buvo nepamainomas tuometinių kompozicijų studijų leitmotyvas“ (Ma-

„Apstulbusiakis prarado amą“, 1985

Maurits Cornelis Escher. Möbius strip II (red ants). John D. Merriam Collection (171300040)

žulis, interviu, 2021). Stilistinių posūkių reduktyvių, algoritminių sprendimų link lėmė kelios ryškios aplinkybės, viena svarbiausių – įprastą gyvenimo tėkmę sudrumstusi privalomoji karinė tarnyba. Psichologiškai sudėtingomis tarnybos sąlygomis ieškojo vidinės atramos, nepriimtinas ideologinis spaudimas vertė siekti tokios muzikinės raiškos, kuri būtų atspari laiko ženklams. Paskutiniaisiais tarnybos metais kompozitorius, aranžuodamas estradines dainas pulko instrumentiniam ansambliui, pajuto itin stiprų priešišumą pramoginei, politizuotai, neprofesionaliai muzikai. Laisvalaikiu „pasinerdavo į apmąstymus“, kurie padėjo „rasti tam tikrą harmoniją tarp kareiviškos rutinos, būties absurdo ir prasmingos kūrybos vizijos, puoselėti savotišką idealizmą“ (ibid).

Kompozitorių įkvėpė Stanislawo Grochowiako (1934–1976) haiku, išverstas Sigitos Gedos:

*apstulbusi akis prarado amą
nedidelė skruzdė plonytėm kojom
rito ją per gaublį*

Grochowiako skruzdė kompozitoriaus apmąstymuose susitiko su skruzdėmis iš Mauritso Cornelio Escherio (1898–1972) paveikslu raudonom skruzdėm (1963), ropančiomis uždaru Mėbijaus lapo formos ratu (6 pav.). Mėbijaus lapo projekcija – aštuoneto figūra – tapo geometrinio muzikinės formos pirmavaizdžiu, po dvejų metų sugrįžusiu, kai komponavo „Mėbijaus lapo kanoną“. Escherio ir Grochowiako kūriniams artima kompozitoriaus estetika atskleidžia, kad jau kūrybinio kelio pradžioje jam imponavo simbolinės prasmės, alegorijos, paradoksai, tačiau ne jų atskleidimas, bet atvirkščiai – paslaptį, daugiaprasmiškumas, loginių grandžių laužymas. Mažulis nelinkęs analizuoti savo muzikos simbolių, reikšmių, visai kaip Escheris ir Čiurlionis, kuris atsisakė „aiškinti“ savo kūrinius: „Kodėl žmonės nežiūri? Kodėl neįtempia savo dvasios – juk kiekvienas kitaip prieina, kitaip priima meno kūrinių“ (Kymantaitė-Čiurlionienė, 1960: 323).

Atsisakyti konvencionalios notacijos Mažulį paskatino ne paviršutiniško efekto ar „muzikos akims“ lūkes-

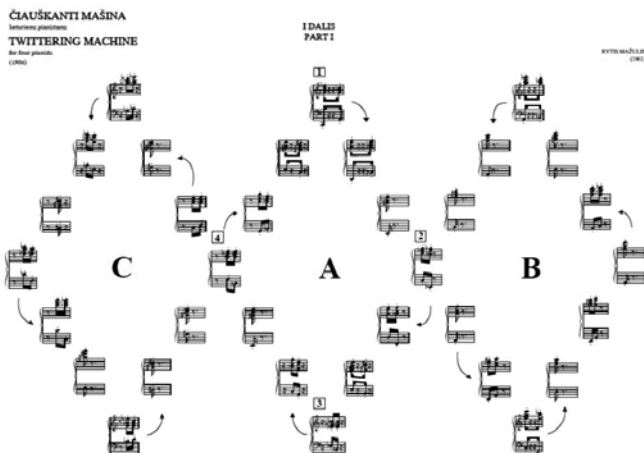
Ryčio Mažulio „Apstulbusi akis prarado amą“ (1985) motyvų atlikimo eilės tvarka. Straipsnio autorės schema

		7a
	8a	6a
9a		5a
10a		4a
	11a	3a
	12a	2a
		1
	12	2
	11	3
10		4
	9	5
	8	6
		7

tis. Dekoratyvus, struktūriškai nepagrįstas erdvinis muzikinių elementų išdėstymas kompozitoriui niekada nebuvo priimtinas: jam atrodė „kiek dirbtina post factum ieškoti geometrinės notacijos galimybių“ (Mažulis, 2021). Tad kokie principai lėmė aštuoniukės kontūrą?

Pažvelgus į partitūrą aki-vaizdu, kad kompozicijos „Apstulbusi akis prarado amą“ forma – tai du ciklai po 12 motyvų (viršutinė ir apatinė aštuoneto kilpos). Partitūroje užrašytas tik vienas balsas, kiti kanono principu įstoja vienas paskui kitą ties vieta, kuri pažymėta žvaigždute. Atlikus 1–12 motyvus (apatinė aštuoneto kilpa pagal laikrodžio rodyklę), grįžtama į centrą ir prieš laikrodžio rodyklę dainuojami viršutinės aštuoneto kilpos 2a–12a motyvai. „Kanonas baigiamas, visiems balsams vėl grįžus prie 1 segmento ir jį sudainavus“ (Mažulis, 1992). Motyvų tarpusavio padėtį lemia ir gilesnės priežastys: dar studijuodamas konservatorijoje Mažulis susipažino su horizontaliai kaičiojo kontrapunkto (Sergejaus Tanejevo terminas) technika, kuri, pasak kompozitoriaus, yra „ko gero, universalus, amžinas dalykas“ (Mažulis, 2021). Jos esmė – kanonu atliekami motyvai rašomi vienas po kitu pagal principą, kad susidariusi vertikalė atspindėtų balsų santykį laike. Motyvus ilginant arba trumpinant, šio santykio pokyčiai lemia horizontalius penklinių poslinkius partitūroje. Mėgaudamasis „atrasta balsų horizontalaus pasislinkimo (vėlavimo) galimybė“, Mažulis ją savitai pritaikė kanonui „Apstulbusi akis prarado amą“, o vėliau grįžo prie jos, rašydamas „Miegą“ (1988) ir „Sybillą“ (1996).

Horizontaliai kaičiojo kontrapunkto taikymas ir si-

„Čiauškanti mašina“, 1 dalis, 1986.

Vilnius: Lietuvos muzikos informacijos centras, 2018

metriška vizuali aštuoneto struktūra išvadavo autorių nuo neapibrėžtumo, plėtojant muzikinę mintį. Pasak Mažulio, ankstyvuju kūrybos laikotarpiu muzikinius motyvus komponavo „apgraibom mėgindamas eiti pirmyn, intuityviai ieškodamas [...] judėjimo principo“ (*ibid*). Atrastasis figūrinis komponavimas teikė naujų, objektyvių struktūravimo resursų – aiškią figūrinę struktūrą autorius vadina „nušvitimu“, nes „pati notacijos forma padiktuoja kūrinio sprendimą, suteikia objektyvumo muzikinei struktūrai. [...] tada jau nustodavau abejoti ir realizuodavau kūrinį iki galo“ (*ibid*). Figūrinio komponavimo teikiama galimybė suformuoti integralią vizualinę ir garsinę struktūrą lėmė, kad kompozitoriaus santykis su notacija kardinaliai pasikeitė: „Pradžioje notacija man buvo toks savaimė egzistuojantis dalykas, be kurio negalima išsiversti ir apie kurį, tiesą sakant, net nereikia galvoti. Bet vėliau, atradus geometrinių vieno puslapio apimties partitūrų principus, notacija man tapo vienu svarbiausių parametru, dažnai nulemiančiu kūrinio struktūrą, formą ir judėjimo procesą“ (*ibid*).

Nuo detalių grįžtant prie visumos išpūdžio, Mažulio vieno lapo partitūros primena figūrinės XV–XVI a. meistrų Baudo Cordier (1380–1440), Ghiselino Dancertso (1510–1567), Ulricho Brätelio (1495–1544/45) ir kitų kompozicijas, tad natūraliai kyla klausimas, ar Renesanso partitūrų išmanymas darė jam tiesioginę

įtaką. Paradoksalu, tačiau komponuodamas šį kanoną kompozitorius dar nebuvo susipažinęs su Viduramžių, Renesanso enigmatinėmis partitūromis, kurias nuodugniai išstudijavo vėliau. Išmėginti nelinearų notacijos elementų išdėstymą jį inspiravo Broniaus Kutavičiaus, M. K. Čiurlionio menų mokykloje dėsciusio kompoziciją, kūriniai, tarp jų ir „Paskutinės pagonių apeigos“ (1978), kurių partitūra figūrinė, įkvėpė Mažulį modeliuoti savitus erdvinis struktūrinius sprendimus (*ibid*).

„Apstulbusi akis prarado amą“ – notacijos kaip komponavimo priemonės įsitvirtinimas Mažulio kūryboje. Figūrinis komponavimas, apibrėžtas geometrinių dėsnų ir leidžiantis suteikti kūriniiui glausčiausią struktūrinį pavidalą, organiškai papildė kompozitoriaus kūrybos priemonių arsenalą, skatindamas įvaldyti vis naujas vizualinių struktūrų pritaikymo muzikai galimybes.

„Mėbijaus lapo kanonas“

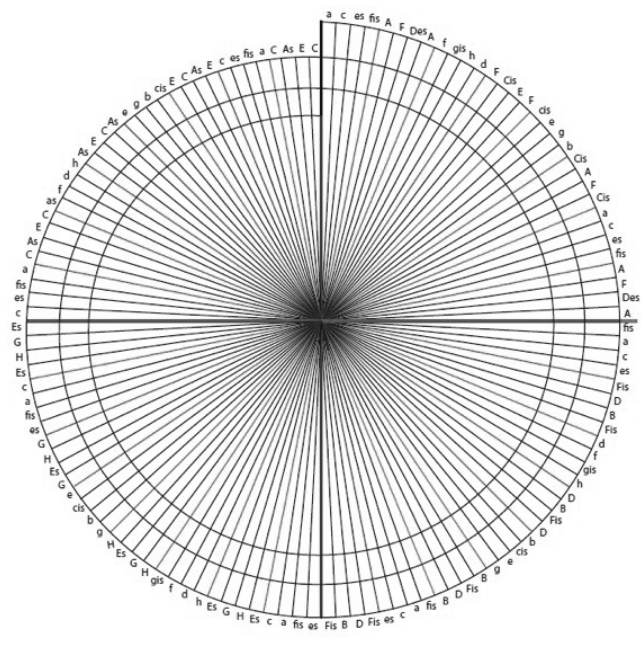
Po aptartos „Apstulbusios akies...“ ir garsiosios kompozicijos „Čiauškanti mašina“ (1986), Mažulis parašė „Mėbijaus lapo kanoną“ smuikui ir fortepijonui (1987). Atrodytų, kūrinys nutolęs nuo figūrinio komponavimo – partitūra užrašyta konvencionalių lineariu būdu. Tačiau kūrinio pavadinimas, apeliuojantis į jau išmėgintą Mėbijaus juostos struktūrą, skatina išsamiau patyrinėti šios geometrinės figūros ir kūrinio kompozicinių principų sąsajas. Mėbijaus (Möbius) juosta – tai geometrinis objektas, gaunamas vieną stačiakampio formos juostos galą pasukus 180 laipsnių kampu ir juos abu sujungus. Gautoji figūra ypatinga tuo, kad turi tik vieną briauną ir vieną paviršių. Mėbijaus spiralė – šios figūros išplėstinis variantas, kai paskutinė apvija susijungia su pirmąja. Autoriaus pjesė sumanė kaip tam tikrą šio geometrinio objekto muzikinį modelį, siekė sukurti uždarą, begalinę kompozicinę struktūrą, kurios „paskutinė apvija skritulio viduje netikėtai susijungia su pradžia, esančia skritulio išorėje. Tai sąlygoja balsų judėjimą uždarame rate, tarsi begaliniame kanone, tačiau su nuolatiniu balsų persislinkimu“ (*ibid*). Kaip buvo rea-

lizuota ši abstrakti geometrinė vizija?

Kompozitoriaus 1987 m. eskizai nėra išlikę, prekompozicinę kūrinio schemą atkūriau, remdamasi minėtu interviu ir partitūros analize. Kiekviena apvija atitinka atskirą melodinę liniją, jos pakaitomis atliekamos smuiku, fortepijonu – viena dešine, kita kaire ranka. Ši universali sistema galėtų funkcionuoti, pasirinkus ir didesnę apvijų skaičių, tačiau riboja kompozicijos trukmė. Trijų apvijų struktūra – tai 3 dalys po 32 taktus, pirmoji dalis pakartojama pabaigoje (*da capo*).

Kuo paremtas harmoninis kanono planas? Ciklo taktų skaičių lėmė harmoninė struktūra. Vadovaudamasis cikliškumo principu autorius suformavo tonacinę struktūrą, kurios principas – keturi mažųjų tercijų žingsniai aukštyn (minorinės tonacijos), keturi didžiųjų tercijų žingsniai žemyn (mažorinės tonacijos), ketvirtinės trukmei priskiriant vieną tonaciją. Visas tonacijų ciklas įvyksta per 24 žingsnius (6 taktus), tuomet pakartojamos dviejų pirmųjų taktų tonacijos, perkeltiant formos makroplaną į harmonijos parametą ir užpildant vieną spiralės ketvirtį. „*Tai ir viskas, ką kūrinyje „užprogramuoja“ ši prekompozicija“ (ibid)*. Ritmo parametras bei melodinių linijų kryptys struktūriškai neapibrėžtos: „*Toliau reikia daug dirbti, kuriant melodines linijas ir derinant jų harmoninius santykius iš dalies griežtai, iš dalies laisvai, intuityviai“ (ibid)*. Tai „atitinka „klasikinę“ prekompozicijos supratimą: pirmame etape „meno nekuriame“, tačiau dirbame prie struktūrų; tuo tarpu antroje fazėje vyksta tradicinė kūryba, kuomet kuriamos išraiškingos, muzikalios melodijos, daug fantazuojama ritmikos srityje, ieškoma gražių derinių vertikalėje“ (*ibid*). „Mėbijaus lapo kanonas“ įkvėpė Mažulį tolesniems prekompozicinių schemų tyrinėjimams, atskleidžiantiems komponavimo ypatybes, neregimas galutinėse partitūrose.

Vėlesniuose kūriniuose prekompozicijos ir kompozicijos fazes atskirti sunku, kartais net neįmanoma, nes „*struktūra yra tapusi centrine kūrinio problema, taip pat ir estetinė. Tokiuose kūriniuose prekompozicija tampa lygi kompozicijai“ (ibid)*. Vienas iš tokių

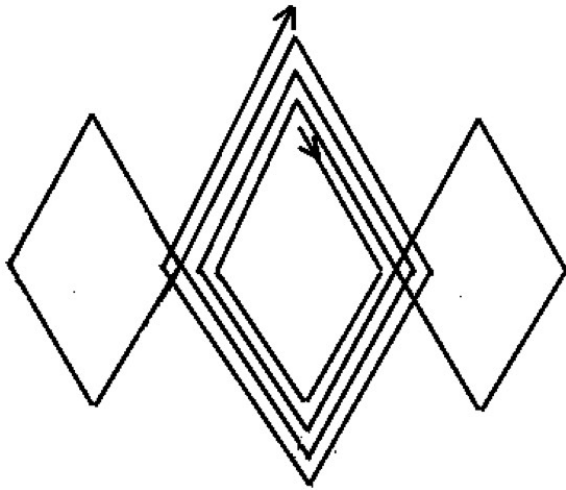

„Mėbijaus lapo kanono“ (1987) prekompozicinė struktūra. Straipsnio autorės schema

radikalių kūrinių – „Schizma“ violončelei ir elektronikai (2007), sukurtas Muzikos technologijų centre (*Le Centre Henri Poussieur*) Lježe (Belgija). Pasak autoriaus, po dviejų savaičių nesėkmingų mėginimų sugalvoti struktūrinius kūrinio principus, vieną rytą jis „aiškiai pamatė galvoje visus parametrus“, o nuvykęs į Centrą, surašė juos „*ant didelės baltos lentos juodu rašikliu [...] viskas buvo tobulai išspręsta pagal sugalvotus parametrus, ir kūryba jau įvyko drauge su prekompozicija“ (ibid)*.

Figūrinė mikrointervalinė „Dragma“

Mikrointervalus, vieną iš skiriamųjų savo estetikos bruožų, Mažulis pirmąkart pasitelkė 1992 m. rašydamas kompoziciją keturiems lygiems balsams „Ramybė“. Po trejų metų pertraukos sugrįžo prie mikrointervalinių eksperimentų – komponuodamas „Dragmą“ dviem styginiams ir vienam klavišiniam instrumentui, parinko ne vien griežtą harmoninę struktūrą, bet ir integralią figūrinę partitūrą. Rašyti mikrointervalinę muziką ir prekompozicinėje sta-

„Dragma“ (1995) partitūros atlikimo trajektorija.
Straipsnio autorės schema

dijoje išgirsti kūrybos rezultatus galėjo, bendradarbiaudamas su kompozitoriumi Šarūnu Naku, įsigijusiu sintetizatorių *Yamaha SY-99*: „jame esantis sekvenceris leido surinkinėti natų parametrus ir sukurti elektroninius garso failus [...]. Įdomi galimybė buvo įvairių derinių biblioteka – vienu mygtuko paspaudimu galima klaviatūrą paversti aštuntatonine, ketvirtatonine, pita-gorietiška, temperuota, Indonezijos ir t. t.“ (ibid). Įkvėptas naujų technologinių galimybių ir netikėtų garsinių rezultatų, Mažulis „Dragmoje“ panaudojo trijų dydžių intervalus: aštuntatonių (pirmajame cikle), ketvirtatonių (antrajame) ir pustonių (trečiajame). Smulkių intervalų pasirinkimas atsispindi ir kūrinio pavadinime, kuris „pasiskolintas iš *Ars subtilior epochos* ritminės sis-

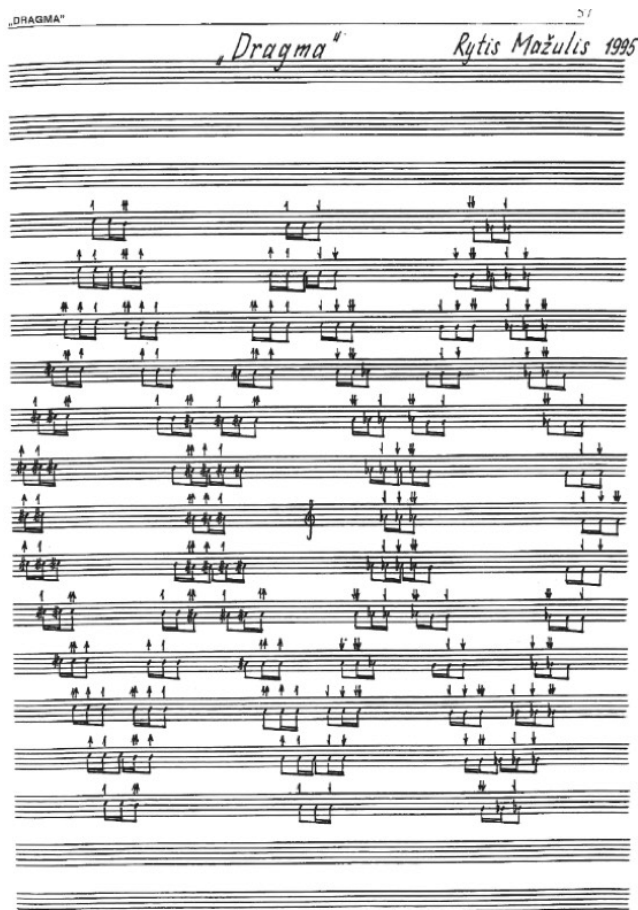
temos: tuomet kompozitoriai eksperimentavo, išradinėdami smulčiausias ritmines vertes (*Machault* laikais tai buvo minima). *Dragma* – sulotynintas graikiškas žodis *drachma*, reiškiantis smulkų pinigą, skatiką“ (ibid).

Kūrinį sudaro trys analogiškos formos ciklai po tris sujungtus rombus (visa partitūra – tai 9 rombai). Visų trijų ciklų muzikinės medžiagos atlikimo tvarka tokia pati: pradedama centrinio rombo kairėje pagal laikrodžio rodyklę, vėliau pereinama į dešininį rombą prieš laikrodžio rodyklę, grįžtama į vidurinį (10 pav.). Atlikimo kryptis primena šios figūros piešimą, neatitraukiant rankos, nuosekliai pereinant nuo vieno rombo prie kito, vis grįžtant prie centrinio. „*Geometriniai rombų pavidalai susidaro balsams „vėluojant“, pasislenkant į dešinę, ir vėl grįžtant“* (ibid). Ši technika jau pažįstama iš „*Apstulbusi akis prarado amą*“ analizės, tačiau „*Dragmos*“ partitūroje pasislinkimai nepažymėti (juos turėjo lemti papildomų pauzių atsiradimas, autoriaus iliustruotas paaiškinimuose. Kompozitorius patvirtina, kad partitūra skirta struktūros principui perteikti, o ne praktiniam atlikimui, tad koncerte „*atlikėjai grojo iš tradiciškai išrašytų partijų*“ (ibid). Vis dėlto partitūra nepraranda taikomosios funkcijos – ji yra raktas kūrinio struktūrai suvokti.

„*Dragmoje*“ jau nepalikta vietos „laisvai kūrybai“, motyvus valdo griežtas algoritmas – pirmajame cikle aštuntatoniais išdėstyti trijų garsų motyvas transponuojamas aštuntatonio žingsniu, antrajame aštuntatoniai keičiami ketvirtatoniais, o trečiajame – pustoniais. Muzikologė Daiva Parulskienė dar prieš kūrinio premjerą sakė, kad netipiniai „*Dragmos*“ derinimai „*gali tapti atlikėjams dar viena nelengvai sprendžiama problema*“

Įstojimų tvarka (ritminė schema):

„Dragma“ (1995) balsų įstojimų ir motyvų retrogrado principo schema. Krantai. 1995 nr. 3 p. 60

„Dragma“. 1995. Pirmoji partitūros dalis

(Mažulis, 1996: 56). Kompozitorius patvirtina, kad „atlikėjams teko nemažai paplušėti, įveikiant aštuntatonių bei ketvirtatonių intonavimo uždavinius“, iš repetacijų jis prisimena „atrastą“ „pirštų slydimo techniką (nes nebuvo pakankamai vietos įprastinei pirštuotei) ir raudonus siūlus [mikrointervaliniams garsams žymėti – A. M.], pradžioje užvyniotus tam tikrose vietose“ (Mažulis, 2021). Vis dėlto nepaisant sudėtingumo, „koncertinis atlikimas buvo žymiai įdomesnis už kompiuterinį, gyvas įvykis, su gera atlikėjų energija, o atlikimo klausęs įžymus lenkų kompozitorius profesorius Włodzimierz Kotoński's patvirtino, kad greta „mechaniškos muzikos“ buvo „juntamas ir meninis rezultatas“ (ibid).

Mažulio figūrinių kompozicijų atsiradimas susijęs su keletu įdomių faktų: 1985 m. pakito notacijos reikšmė

kompozitoriaus kūrybai, atsirado figūrinės prekompozicijos, neregimos galutinėje partitūroje, anksti atrasta mikrointervalinės ir figūrinės kompozicijos sąveika. Mažulio kompozicijų visuminę struktūrą ir estetinę autoriaus poziciją taikliai nusako Parulskienės įžvalga: „Jam priimtina kultūrinė, grynojo garso estetika, maksimaliai koncentruota, visais parametrais matematiškai sustyguota kompozicija“ (Mažulis, 1996: 56). Šie bruožai būdingi ir vėlesniems Mažulio kūriniams: „Sans pause“ (2001), „Puja“ (2004), „Teleskopas“ (2011) ir kitiems. Nors figūrinė raiška užleido vietą lineariam užrašymui, geometrinės „vizijas“ pakeitus įvairioms multiplikacijos sistemoms ir deriniams eksperimentams, tiek Mažulio muzikos akustinis patyrimas, tiek žvilgsnis į jo partitūras visuomet sužadina jausmą, kad už garsų slypi bekompromisė, skaičių ir proporcijų nulėmta tvarka. ■

¹ Autoriaus citatų šaltinis: Agnė Mažulienė. *Ex uno segmento. Interviu su Rychiu Mažuliu*. 2021. *Figūrinės muzikos kompozicijos samprata ir kūrybiniai aspektai*. Meno doktorantūros tiriamasis darbas. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija. 2022.

² „Głaz z osłupienia zaniemówił. Niewielka mrówka. Toczyła go po globie niciannymi łapkami.“ Šaltinis: <http://www.edition-s.dk/music/rytis-mazulis/the-dazzled-eye-lost-its-speech-0> Originalus šaltinis neberandamas. Įdomu, kad po kurio laiko paaikėjo, jog „głaz“ paraidžiui reiškia ne „akį“, bet „uolą“, tačiau keisti pavadinimo autorius jau neketino.

Šaltiniai:

Valerija Čiurlionytė-Karužienė. *M. K. Čiurlionis. Apie muziką ir dailę*. Vilnius: Valsybinė grožinės literatūros leidykla. 1960.

Agnė Mažulienė. *Ex uno segmento. Interviu su Rychiu Mažuliu*. 2021. *Figūrinės muzikos kompozicijos teoriniai ir kūrybiniai aspektai*. Meno doktorantūros tiriamasis darbas. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija. 2022.

Rytis Mažulis. „Apstulbusi akis prarado amą“. Partitūra ir paaiškinimai atlikėjams. Vilnius: Muzika. 1992.

Ryčio Mažulio „Dragma“ trims instrumentams. Krantai. 1995. 3: 56–60. Prieiga per internetą: <https://kranturedakcija.lt/3d-flip-book/krantai-1996-nr-2/> (žiūrėta 2020-04-02).

SKOLA, arba PASTABOS APIE LAIKO PRIGIMTĮ

„Filosofijoje definicija, kaip atseikėtas aiškus,
darbą veikia turi užbaigti, o ne jį pradėti.“

Immanuel Kant

Visos istorijos turi savo istoriją. O buvo taip. Maždaug prieš dvidešimt metų (keista rašyti tokius žodžius!), kai buvau pirmakursė Filosofijos katedros doktorantė Vytauto Didžiojo universitete, profesorius (tada – visų mylimas docentas) Tomas Sodeika skaitė kursą, skirtą Edmundui Husserliui ir jo laiko fenomenologijai. Tas semestras man buvo ypač sunkus, nes gretutiniu dalyku pasirinkau Viktorijos laikų literatūros studijas, reikėjo itin daug skaityti anglų kalba. Man, ne specialistei, tai sekėsi nelengvai. Tačiau literatūra traukė labiau negu filosofija, taigi grožinius tekstus perskaičiau, o Husserlio – ne. Atėjus lemiamai akimirkai, sukaupusi visą drąsą docentui pasakiau: „Dabar man belieka apeliuoti į Jūsų geraširdiškumą.“ Sodeika jam būdinga maniera atsakė: „Apeliuokit.“ Taigi aš apeliavau, viskas baigėsi ne taip jau blogai, sutarėme, kad už pažymį atsiskaitysiu vėliau. Tačiau ilgainiui viskas pasimiršo. Antra vertus, kaip matyti iš to, ką dabar rašau, „rona neužgijo“, skolininkai dėl savo skolų turbūt kamuojasi labiau negu skolintojai. (Profesorius tos istorijos, manau, išvis neprisimena.) Taigi nusprendžiau skolą grąžinti dabar.

Tačiau įvyko keistas dalykas! Galvodama apie senas sąskaitas, ketinau parašyti referatą, parengti teksto komentarą, bet vos ėmiausi darbo, mane ištiko Viktorijos

laikų šokas. Turiu omenyje garsiąsias Lewiso Carrollio istorijas „Alisa stebuklų šalyje“. Vikšras liepė Alisai padeklamuoti eilėrašį „Tėveli brangus“, bet rezultatas nebuvo džiuginantis:

„– Ne taip padeklamavai, – tarė Vikšras.

– Ir man atrodo, kad nelabai gerai, – nedrąsiai pritarė Alisa. – Kai kuriuos žodžius sukeičiau.

– Negerai nuo pradžios iki galo, – pabrėžė Vikšras ir kurį laiką abu tylėjo.“¹

Mane ištiko dvejobas negerumas. Viena vertus, man kaip tam Vikšrui atrodė, kad Husserlis viską sako „ne taip“, antra vertus, aš lyg Alisa jaučiausi dėl to truputį kalta. Tačiau neturiu kitos išeities, skolą reikia grąžinti, todėl nutariau atsiskaityti kita valiuta – pastabomis. Skaitytojai, jeigu norės, teįžvelgia jose Wittgensteino įtaką, bet nebūtinai – daugelio įtakų apskritai neįmanoma įžvelgti.

Pagrindinis mano tyrimo objektas – Sodeikos seminare nagrinėtas Husserlio tekstas „Vidinio laiko suvokimo fenomenologija“ (*Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins*).² Toliau vartosiu santrumpą *PIZ*, nurodydama puslapio numerį.

1. Fenomenologijos kūrėjas jau įvade nurodo: „*Suprantama, kas yra laikas, žinome visi – tai labiausiai žinomas dalykas (Allerbekannteste)*“ (*PIZ*, p. 80). Ar aš

galėčiau tą pasakyti apie *save*? Ar žinau, kas yra laikas? Suprantu, ką reiškia „neturiu laiko“; „laikas iškeliauti“; „mano laikas baigėsi“. Jeigu nuolat vartoju žodį „laikas“, ar tai reiškia, kad žinau, kas jis *yra*? Galbūt kas nors (veikiausiai fenomenologinės ar hermeneutinės mokyklos atstovas) tvirtintų, kad žinau, tik „neaiškiai“. Tačiau taip sakyti galima apie bet ką. Sąžiningiausia būtų pripažinti, kad *nežinau*, kas yra „laikas“. Tuo keisčiau, kad vartoju šį žodį!

Apibendrinama pasakyčiau: žinau žodžio „laikas“ reikšmę, bet nežinau, kaip apibrėžti jo sąvoką. Tačiau ir vieną, ir kitą iliustruočiau, parodydama į laikrodį. Taigi žinau ne sąvokos apibrėžimą, o tik apybraižas.

2. Kas nors gal tartų: jeigu supranti, kad ir laikrodis, ir tavo vartojama laiko sąvoka susiję su dangaus kūnų judėjimu, vadinasi, jau kažką apie tai išmanai. Atsakyčiau: žinau, kad egzistuoja sąsaja, bet aš asmeniškai negaliu ja operuoti, nes ji labai sudėtinga. Neturiu nė menkiausio supratimo, kaip visi tie besisukantys žvaigždynai pateko į mechanizmą ant mano rankos. Mano žinojimas nėra nei „aiškus“, nei „neaiškus“ – tiesiog pripažįstu faktą. Tačiau ar dėl to jaučiuosi žinanti, kas yra „laikas“? Ne. Nors kai ką nutuokiu.

3. Husserlis čia turi ką pasakyti ir pažada: „*Mes ketiname fenomenologiškai išanalizuoti laiko sąmonę (Zeitbewußtsein)*“ (PIZ, p. 80). Kitaip tariant, pabrėžia – ir tai visas jo įdomumas, koncepcijos šerdis, – kad atsisako „bet kokių prielaidų, nuostatų, įsitikinimų, susijusių su objektyviu laiku“, jam rūpi „*i m a n e n t i n i s sąmonės eigos l a i k a s*“ (išretinta E. H., PIZ, p. 81). Tai fenomenologinė laiko sąvoka, kurios autorystė priklauso Husserliui. Jis tarytum sako: „*Laikas – tai ne besisukančios žvaigždės, o vidinė žmogaus sąmonės tikrovė.*“ Vadinasi, visa tai, ką aš išvardijau kaip žodžio „laikas“ vartojimo aplinkybes, yra „objektyvi“, o ne „fenomenologinė“ laiko samprata. Tačiau kas yra tas „*imanentinis sąmonės eigos laikas*“? Kaip čia vartojamas žodis „laikas“? Ar tai nėra dar vienas nežinomasis? Arba taip: žinome, kas yra „laikas“, o tada tą savo žinojimą pritaikome vidinei sąmonės eigai analizuoti. Bet iš kur žinome?)

4. Galėčiau būti apkaltinta, kad elgiuosi lyg priekabi ginčininke. Toks personažas filosofinėse diskusijose išties dažnas. Vis dėlto Husserlio modeliavimas panašus į tokį: mes žinome, kas yra laikas, o tada pradėdame jį ieškoti savo viduje. Jeigu neturėčiau laiko sąvokos, taikomos objektyviam pasauliui, niekaip neatspėčiau, koks yra Husserlio tyrimų tikslas.

5. Tačiau dabar kuriam laikui priimsiu fenomenologo nustatytas žaidimo taisykles. Pasak jo, kad pamatytume, koks yra vidinis sąmonės laikas, turime „išjungti“ (*ausschalten*) objektyvų laiką. „Objektyvus laikas“ neatsiejamas nuo išorės objektų. Nesuklysiu sakydama, kad tai „laikrodžių laikas“ – matuojamas laikas, susijęs su žvaigždžių judėjimu. Kitaip tariant, tikrąją laiko esmę sužinosime, jo tėkmę pajusime, jį patirsime, tik atsiriboję nuo išorinio pasaulio, susitelkę į savo sąmonę ir ją stebėdami.

6. Jeigu dabar, pasitelkdama vitgenšteinišką argumentacijos būdą, paklausčiau, kaip mokome vaikus operuoti laiko sąvoka, niekas tikrai nesakytų, kad verčia juos susitelkti į savo sąmonę. Toks reikalavimas būtų visiškai nesuprantamas dar ir todėl, kad sąvoka *sąmonė* labai slidi, buvo metas, kai jos nevartojo net suaugusieji.

7. Kita vertus, negalima nepripažinti, kad sąmonė, kai tą sąvoką jau žinome, iš tikrųjų egzistuoja. Tada matomi du laiko sąvokos poliai – išorinis (objektyvusis) ir vidinis (subjektyvusis). Objektyvųjį, kuriuo remiasi fizikos mokslas, apibrėžė Aristotelis. Subjektyvųjį, pakerėjusį menus, – šv. Augustinas. Visai kitokia yra kantiškoji laiko, bet irgi vidinio, samprata. Bene garsiausia augustiniškojo požiūrio tąsa – Husserlio laiko fenomenologija. Supaprastinus galima sakyti, kad išorinė laiko samprata yra kiekybinė, o vidinė – kokybinė. Pirmasis yra matuojamas, antrasis – išgyvenamas. Negalima jų suglausti į vieną, panašiai kaip fizikos mokslas negali bendrosios reliatyvumo teorijos sulieti su kvantine mechanika. Stephenas Hawkingas rašė: „*Deja, žinome, kad šios dvi teorijos nedera: negali būti, kad jos abi teisingos.*“³ Čia aptariamam atveju yra priešingai – vidinio ir išorinio laiko sampratų negalima suglausti panašiai, kaip negalima išsyk matyti

abiejų Mėnulio pusių. Mąstymas čia priklauso nuo matymo krypties.

8. Vis dėlto šios žvilgsnio kryptys nėra simetriškos ir lygiavertės. Žvelgiant į vidų, tarytum žvairuojama. Antai Husserlis rašo: „*Kad proceso, melodijos, kurią girdžiu, suvokimas* (Bewußtsein eines Tonvorgangs) *pagrįstas ėjimu vienam po kito* (Nacheinander), *patvirtina evidencija, bet kokią abejonę ir neigimą parodanti kaip beprasmius*“ (PIZ, p. 81). Sekos („vienas po kito“) sąvoka išties yra pamatinė laiko aprašymui, akivaizdu, kad ji pirmesnė už savo atspindį sąmonėje. Taikyti šią sąvoką yra išmokstama, juk tai, ką ji apibrėžia, funkcionuoja objektyvioje tikrovėje. Taigi žvelgiant į vidų, „žvairuojama“ į išorę.

9. Patyrimo provaizdis remiasi tuo, kas objektyviai egzistuoja. Neatsitiktinai šv. Augustinas, kurį Husserlis vadina „iš pagrindų studijuotinu“ (PIZ, p. 79), analizuodamas vidinio laiko suvokimą pasitelkė tokį „išorinį“ dalyką kaip daina.⁴ Taigi vidiniam suvokimui būtinas išorės modelis.

10. Vadinasi, netgi toks subtilus dalykas kaip „fenomenai“ yra antrinis, jiems reikia tvirto pagrindo, turinčio „objektyvią prasmę“: „*Fenomenologiniai duomenys yra laiko suvokiniai, išgyvenimai, laikiškumas čia pasireiškia objektyvia prasme*“ (PIZ, p. 82). Tačiau kyla keblumas – kad pamatytume tai, kas objektyvu, mes, skatinami Husserlio, nukreipiame žvilgsnį gilyn į savo sąmonę, bet ji yra subjektyvi, todėl pati viena negali suteikti objektyvumo garantijų. Antra vertus, „objektyvi prasmė“, laikoma „laiko suvokinių, išgyvenimų“ filtru, yra pirmesnė už subjektyvią sąmonę. Iš to kylanti painiava rodo, kad sąmone grindžiami tyrinėjimai yra labai slidus dalykas.

11. „Objektyvi prasmė“ – ne duotybė, o duotybės sąlyga, ne fenomenas, o fenomeno pagrindas. Taigi Husserliui, manyčiau, nuo pat tyrinėjimo pradžios sunku pasirinkti teisingą modeliavimo būdą vidiniam laikui suvokti, kadangi sąmonė – labai subtili medžiaga. Jis norėtų sąmone grįsti ir mokslą, tačiau neįmanoma iš jos išvesti (ar joje aptikti) objektyvios tikrovės. Galiausiai prabyla net apie „objektyvumo konstituciją“, tardamas, kad objektyvumą sudaro „ne „pirminiai“ turiniai, o

suvokimo pobūdžiai ir to pobūdžių esmę lemiantys dėsningumai“ (PIZ, p. 85). Kad ir ką tai reikštų, problema dingsta, kai įžvelgiama, kad objektyvumo apskritai neįmanoma konstituoti.

12. Kad fenomenologams kelia problemų tai, kas „iš tikrųjų yra“, rodo ir šis Husserlio sakinytis: „*Su tikrove turime bendro tik tiek, kiek ji yra turima omenyje* (gemeinte), *įsivaizduojama, stebima, sąvokomis mąstoma*“ (PIZ, p. 86–87). Nekeista, kad didėja atotrūkis tarp filosofų ir paprastų žmonių! Kol profesoriai rūpinasi „objektyvumo konstitucija“, paprasti žmonės objektyviai gyvena, juokiasi ir sielvartauja, todėl jiems sunku suprasti bekraujus pirmųjų sakinius apie tikrovę, kurios tarsi nėra tol, kol jos neapibrėžiame.

13. Antra vertus, Husserlio ketinimai geri. Pabrėžęs, kad jam rūpi „sąvokomis mąstoma tikrovė“, fenomenologas rašo: „*mus domina laiko išgyvenimai* [...], *turimi omenyje* „objektyviai laikiški“ *duomenys* [...] *Mes siekiame išaizskinti laiko a priori*“ (Išret. E. H. PIZ, p. 87). Anksčiau minėtas prieštaravimas čia visiškai akivaizdus. Iš laiko „išgyvenimų“ (jais remdamasis) Husserlis nori sukurti mokslą (fenomeno-logiją), tačiau nėra aišku, kaip išgyvenimuose gali slypėti „objektyviai laikiški“ duomenys. Pastaboje nr. 9 sakiau: „Patyrimo provaizdis remiasi tuo, kas objektyviai egzistuoja“. Tai reiškia, kad patyrimų, ypač jų modeliavimo, pagrindas yra tikrovė. Tačiau tai nereikia, kad galimas „patyrimų mokslas“ – priešingai. Ne viskas, kas objektyvu, priklauso mokslui. Kyla ir klausimas, ar išgyvenimas apskritai gali apimti tai, kas „turima omenyje“ (tokiu atveju jis privalėtų būti labai kompleksiškas). Ką nors giliai ar intensyviai išgyvendami, paprastai „neturime omenyje“ jokių „objektyvių duomenų“. Tačiau pritrenkia Husserlio užmojis „išaizskinti laiko a priori“ – štai atsakymas į gyvenimo mįslę. *Kas pagrindžia laiką? Kas yra laiko sąlyga?* Jei atsakytume į šiuos klausimus, kitkas netektų reikšmės.

14. Įdomių įžvalgų apie „išorinį“ laiką pateikia šiuolaikinė fizika. Hawkingas rašo: „*Mūsų požiūriu, įvykiai prieš Didįjį Sprogimą negali turėti pasekmių, todėl jie neturėtų būti mokslinio Visatos modelio dalis.*“⁵ Fizikos genijus tvirtina, kad „laikas prasidėjo su Didžiuoju

Sprogimū“⁶, tačiau pripažįsta *negalintis* pasakyti, nei kas pagrindžia laiką, nei kas yra jo sąlyga („*laiko a priori*“). Štai koks ambicingas Husserlio sumanymas perkelti laiką į sąmonės sritį. Ar jam pavyko?

15. Fenomenologijos „tėvas“ siūlo apibrėžti „*laiko objektą*“: „*L a i k o o b j e k t a i s s p e c i a l i a p r a s m e m e s l a i k o m e o b j e k t u s , k u r i e y r a n e t i k v i e n o v ė l a i k e , b e t i r t u r i s a v y j e l a i k o e k s t e n s i j ą*“ (Išret E. H. PIZ, p. 88). Tokio objekto pavyzdys yra garsas ir melodija, atsiskleidžiantys laike, turintys trukmę. Tačiau tyrinėjant bet kokius objektus, neišvengiamas kartotinis jų patyrimas, ne tik aktualiai girdint garsus (melodiją), bet ir vėliau juos apmąstant. Tad kyla klausimas, ar sąmonė gali „tirti“ laiko objektą? Husserlis rašo: „*Juk akivaizdu, kad laikiško objekto suvokimas (Wahrnehmung) pats yra laikiškas, kad pačiam trukmės suvokimui reikalinga suvokimo trukmė, kad bet kokiam laiko pavidalui suvokti reikalingas laikas*“ (ten pat). Kitaip tariant, tirdami bet kokią laiko objektą užtrunkame, gilindamiesi į pačią trukmę, trukmės trukmę ir taip iki begalybės. Nuo pat pradžių ryškėja vienas pavojingas bruožas, būdingas Husserlio tyrimui, – nors atveria sąmonės gelmes, tačiau begalinėmis refleksijomis veda (pats to nepastebėdamas) į begalinį regresą, nes begalinė „trukmių trukmė“ apskritai ištirpdo „*laiko objektų*“ kontūrus. Štai tada ir kyla klausimas, ar sąmonė apskritai gali būti tinkama tyrimo medžiaga. Antra vertus, jei norime ko nors pasiekti, ar nevertėtų „nutraukti“ begalines refleksijas? Gaila, Husserlis nesuvokė Occamo skustuvo reikšmės – patarimo, kad bet kokio reiškinio aiškinimui turėtų būti pasitelkiama kiek įmanoma mažiau prielaidų.

16. Pats „*laiko objektų*“ apibrėžimas galėtų būti platesnis. Husserlis „*laiko objektais*“ vadina tokius, kurie atsiskleidžia laike kaip garsai, o ypač jų dariniai – melodijos. Tačiau *visi* objektai (ne tik garsai, bet ir eilėraščiai, ir paveikslai) atsiskleidžia laike. Paveikslų ar skulptūrų, kurios čia geriausiai tinka kaip erdvinė „*laiko objektų*“ priešybė, *suvokimui* irgi reikalingas laikas. Kuo natos, kuriomis užrašyta melodija, skiriasi nuo raidžių, kuriomis poetas išreiškia savo jausmus, romanistas pasakoja kokią nors istoriją? Husserlis

pabrėžia laiko ir erdvės panašumą: „*Mano sąmonės atžvilgiu laiko trukmės taškai tolsta analogiškai, kaip mano sąmonės atžvilgiu objekto erdvėje taškai tolsta, man tolstant nuo objekto*“ (PIZ, p. 91). Ar čia nepasi- reiškia jų vienovė?

17. Husserlis pateikia gana paprastą laiko modelį. Visų pirma reikia turėti omenyje, kad sąmonėje vyksta nuolatinė eiga (*Ablauf*). Tačiau norint pradėti tyrimą, reikia nusistatyti pradžios tašką – šaltinį (*Quellpunkt*): „*Tai toks eigos modusas, kuriuo prasideda imanentinis objektas. Jis apibūdinamas kaip dabar (Jetzt)*“ (PIZ, p. 94). Šis *dabar* yra fazė, taškas, nuolat pereinantis į retenciją: „*Taigi atsiranda nuolatinis retencijos kontinuumas – kiekvienas vėlesnis taškas yra kiekvieno ankstesnio retencija. O kiekviena retencija jau yra kontinuumas*“ (PIZ, p. 95). Vadinasi, kiekviename dabarties taške jau slypi *visa* praeitis, kiekvienas dabarties taškas apima *visą* patirtį to, kas buvo. Dabartis gramzdinama į praeitį, į retencijų retencijas. Argi tokia dabarties samprata nereiškia regreso? Husserlis išsyk atremia tokį priekaištą: „*Negresia joks paprastas begalinis regresas, nes kiekviena retencija savo viduje nuolat modifikuoja, o praeities palikimas joje įgauna tarsi tamsėjančios eilės formą.*“ (PIZ, p. 96). Taigi kiekviena į praeitį grimztanti akimirka *kokybiškai* keičia (modifikuoja) visas buvusias akimirkas, ši kokybinė kaita yra nuolatinė, tačiau kartu su modifikacija vyksta retencijos „*silpnėjimas, kol galiausiai ji tampa nepastebima (Unmerklichkeit)*“ (PIZ, p. 97). Dabartis apima ir keičia visas anksčiau buvusias akimirkas, tiesa, tolimą praeitį mūsų sąmonė natūraliai užtamsina, todėl „*paprastas begalinis regresas*“ neįmanomas, juk ir sąmonė nėra begalinė.

18. Tačiau Husserlis tvirtina, kad „*vyksta nuolatinė modifikacija*“, vadinasi, susiduriame su nepaprastu begaliniu regresu pačios modifikacijos viduje: „*Laiką konstituojantis kontinuumas yra srautas, kuriame nuolat modifikuoja modifikacijos*“ (PIZ, p. 99). Taigi begalinio regreso pavojų kelia ne retencijų gausa, o kiekviena dabarties akimirka.

19. Jei manęs kas paklaustų, ar tikrai kiekvieną akimirką viskas modifikuoja, atsakyčiau: „Nieko pana-

šaus nematau, nejaučiu.“ Dairausi aplinkui, žiūriu į daiktus, į savo rankas, rašančias tekstą. Visa ši dabartis, anot Husserlio, „*modifikuoja*“ visą praeitį. Man atrodo priešingai – šiomis akimirkomis niekas nesikeičia, bet keitėsi ankstesnėmis, išskirtinėmis džiaugsmo, sielvarto ar baimės akimirkomis. Taigi nesutikčiau, kad *visos* akimirkos modifikuoja. O jei kas tvirtintų, kad nuolatinė modifikacijų modifikacija vyksta, man to neįjuntant, atsakyčiau nieko apie tai nežinanti ir paprašyčiau palikti mane ramybėje. Tai vienas iš tų atvejų, kai paprasti žmonės susidomėję ir sutrikę klausosi filosofų, bet paskui viskas lieka kaip buvę.

O štai, pavyzdžiui, šv. Paulius patyrė ištis modifikuojančią akimirką, kai jodamas į Damaską nukrito nuo žirgo. Tada viskas pasikeitė – tai modifikuojančios akimirkos paradigma (žr. Apd 9, 1–9).⁷

20. Mintis, kad didžiausią pavojų slepia akimirka, – svarbi, tačiau ne visos akimirkos svarbios.

21. O kas įvertina kiekvienos iš jų svarbą? Sąmonė, kuri jas patiria. Husserlis rašo: „*sąmonė be įspūdžio yra niekas*“ (PIZ, p. 99), vadinasi, fenomenologas turėtų pripažinti, kad objektyvus pasaulis nėra „išjungtinąs“, nes būtent jis teikia stipriausius įspūdžius. O kaip būtų, jei žmogus aklas ir kurčias, neįstengia judėti, bet vis tiek yra gyvas? Ką tada sakytume apie jo sąmonę? Ar ji yra „*niekas*“, nes be įspūdžių? (Ši keista pastaba iš dalies atskleidžia, kas yra humanizmas.) Manau, Husserlis pervertina įspūdžius. Kai kurie žmonės, atlikdami dvasinę praktiką, kaip tik stengiasi išvalyti savo sąmonę nuo įspūdžių.

22. Tai priešinga kryptis – norima patirti pačios sąmonės gyvybingumą, jos dabartį. Husserlis iš savo išminties aukštumų abejoja, ar tai įmanoma. Gal atliekant tam tikras dvasines praktikas, pati sąmonė sužadina įspūdžius, nors ir neaišku, ką tai reiškia. Husserlis rašo: „*kiekviena retencija remiasi įspūdžiu*“ (PIZ, p. 104). Mano klausimas būtų toks: jeigu dvasinė praktika leidžia išvalyti savo sąmonę nuo įspūdžių, kas atsitinka, kai žmogus grįžta į normalų gyvenimą? Ar galima *prisiminti*, kas buvo tada, kai sąmonė (kaip tvirtinama) liko *tuščia*? Juk turėtų būti įmanoma. Bet nesu tikra, ar tai bus įspūdžių prisiminimas.

23. O jei kalbėsime apie maldą, tokią karštą, kad šventasis užsimiršta ir levituoja, ar po to jis prisimins „įspūdžius“? (Akivaizdu, kad patiria „modifikuojančias“ akimirkas, tačiau ar jos atsidurs retencijų eilėje kaip ir visa praeitis? Galbūt šventasis apie tą patirtį pasakos, bet kažin ar vadins ją „įspūdžiais“.)

24. Dabarties sąvoką aptarkime laiko kontekste. Praeitis, anot Husserlio, yra retencijos – („*pirminiai prisiminimai*“ to, kas buvo ką tik, kas lyg „*kometos uodega*“ sudaro sąmonės tęstinumą, ir „*antriniai prisiminimai*“ to, kas buvo anksčiau, kas užmiršta, bet vėl prisiminta, „*sudabartinta*“ (*Vergegenwärtigung, Repräsentation*). O dabartį apibūdina „suvokimas“, prezentacija (*Wahrnehmung, Präsentation*) (PIZ, p. 104). „Suvokimu“ čia vadinamas ne sąvokos apmąstymo aktas, bet objekto prisistatymas, kad laikytume jį tikru, priimtume kaip tikrą (plg. *wahr-nehmen* etimologiją). Tačiau, jeigu vyksta nuolatinė, pasak Husserlio, sąmonės eiga, galėtų atrodyti, kad dabartį sunku apčiuopti. Husserlis šią problemą suvokia ir puikiai išsprendžia: „*Suvokiniai* (Auffassungen) čia *nuolat pereina vienas į kitą, jie užsibaigia suvokiniu, kuris konstituoja dabar, bet yra tik ideali riba.*“ (PIZ, p. 110). Turint omenyje begalinį sąmonės kontinuumą, „*ideali riba*“ reiškia, kad dabarties akimirką nustatome sprendimo aktu, pažymime ją: „*Be šios idealios ribos toks kontinuumas būtų tik prisiminimas*“ (ten pat). Vadinasi, nuolat balansuodama ant „*idealios ribos*“, dabartis idealą tapatina su tikrove. Būtent todėl iš visų laiko sąvokų aukščiausia ir pagrindinė yra „dabarties“ sąvoka, išreiškianti idealą. Tačiau begaliniame kontinuumo idealas darosi gana netvarus.

25. Mąstau apie teiginį: „*Jeigu nustotume dabarties, gyventume tik prisiminimais.*“ Nežinau, ar tai įmanoma.

26. O ar galima prisiminti klaidingai, juk prisimenama tai, kas buvo? Tačiau galima klysti dėl to, *kaip* buvo, taigi sąmonė linkusi apgaudinėti.

27. Iki šiol neminėjau ateities – ir šį laiko sluoksnį, kaip ir kitus, Husserlis vadina sąmonės modusu. Praeitį apibūdina „prisiminimas“, o ateitį – „lūkestis“ (*Erwartung*), bet nebūtinai kažko konkrečiau laukimas,

veikiau mąstymo kryptis: „lūkesčio stebinyš yra apvers-
tas prisiminimo stebinyš, pagal kurį dabarties intencijos
eina ne proceso „priešakyje“, o seka jam iš paskos“ (PIZ,
p. 121). Lūkesčio kryptis priešinga – dabarties intencijos
eina „prieš“ procesą, tačiau intencijoms vienaip ar kitaip
„išsipildžius“, ateitis tampa dabartimi.

28. Iš pirmo žvilgsnio išties atrodo, kad praeitis ir
ateitis yra simetriškos dabarties atžvilgiu. Husserlis iš-
vardija keletą skirtumų, tačiau jų nepaisydamas tvirti-
na: „lūkesčio stebinyš yra toks pat pirmapradis, savitas
kaip ir praeities stebinyš“ (PIZ, p. 122). Tačiau praeitis
(„jau-ne-tikrovė“) ir ateitis („dar-ne-tikrovė“) atrodo
simetriškos tik „tiesinei“ sąmonei. Praeities negalime
pakeisti, o ateitį galime pasirinkti, žinoma, jeigu nesa-
me deterministai arba fatalistai.

29. Ar ateitis apskritai priklauso nuo sąmonės? Ne-
bent ją stropiai planuojame, išvalgiai numatome, at-
kakliai jos siekiame, ypač jeigu mums sekasi. Tačiau
kartais ateitis ištinka kaip objektyvi tikrovė, kurios
negalėjome pasirinkti ir kuri sukrečia mūsų sąmonę.
Husserlio pateikta sąmonės samprata galioja tik tokiai
tikrovei, kur sąmonė sutaria su pasauliu, bet ji gali ir
nesutarti. (Šv. Pauliaus sąmonė turėjo patirti tikrą su-
krėtimą; šiuo atveju ypač akivaizdu, kad „modifikuo-
janti akimirka“ keičia ne tiek praeitį, kiek ateitį. Jo atsi-
vertimas nepriklausė nuo sąmonės intencijų.)

30. Taigi kartais sąmonei tenka ne laukti, o priimti,
pripažįstant filosofams gal netikėtą, bet paprastiems
žmonėms fundamentalų teiginį, kad *egzistuoja objek-
tyvi tikrovė* – tai, kas nepriklauso nuo mūsų, kas yra
anapus sąmonės, nors ir atrodytų, kad ji aprėpia visą
pasaulį. Husserlis, viena vertus, norėjo išsaugoti savo
filosofijos metodą, jos postulatus, antra vertus, buvo
sąžiningas mąstytojas, nes tyrimui einant į pabaigą,
galiausiai pripažino *objektyvumo* svarbą: „Laiko srau-
te, nuolat grimziant į praeitį, konstituojasi netekantis,
absoliučiai tvirtas, identiškas, objektyvus laikas. Štai
kur problema“ (PIZ, p. 131). Husserlis negali nepri-
pažinti objektyvaus laiko, bet bando įrodyti, neva jį
„konstituoją“ sąmonė. Tačiau paaiškėja, kad objekty-
vus laikas nėra sąmonės kūrinys: „Net kiekvienas sa-
vavališkai įsivaizduotas laikas paklūsta reikalavimui,

kad, jeigu jis įsivaizduotinas kaip tikras laikas (t. y.
kokio nors laiko objekto laikas), jis turi egzistuoti kaip
vieno ir vienintelio objektyvaus laiko atkarpa (Strecke)“
(PIZ, p. 140). Manychiau, „įsivaizduoti laiką“ įstengtų
tik geniali vaizduotė. Šiaip ar taip, tyrimo pabaigoje
Husserliui tenka pripažinti, kad triumfuoja objekty-
vusis laikas, nurodantis pačią *laiko* sąvoką – kas jis
yra, kad ir kas jis būtų.

31. Aptarkime ir sąmonės srautą, kurį Husserlis va-
dino „vidinio laiko“ medžiaga. Rašytojai modernistai
mums įteigė, kad „sąmonės srautas“ yra savime su-
prantamas dalykas. Tačiau, pažvelgusi į save, prisimin-
dama, kas yra vykę, turiu pripažinti, kad mano galvoje
„sąmonės srautas“ (prisiminimai, vaizdiniai, mintys
ar jų mišiniai) teka tikrai ne visuomet, o tik ypatingo-
mis akimirkomis, tarkime, kai važiuoju traukiniu. Kai
kurie rašytojai tvirtina, kad taip atsitinka mirties aki-
vaizdoje, nors gyvieji negali to teigti, remdamiesi *savo*
patirtimi. Galėčiau įsivaizduoti, kad tą patiria ligoniai
ar vieniši žmonės, panirę į save. Taip gali nutikti per
vestuves, laidotuves ar baigiant mokyklą; prisiskaičius
Marcelio Prousto ar Virginijos Woolf. Čia yra laiko pa-
tyrimas, be jokios abejonės. Tačiau didžiąją gyvenimo
dalį praleidžiame be šio patyrimo, nors tai nereiškia,
kad „nepatiriame laiko“. Tenka pripažinti, kad sąmonės
srauto patyrimas nėra laikas, o šio patyrimo aprašymas
neatstoja sąvokos, ją tik iliustruoja (papildo, pagyvina,
nuspalvina ar pan.). Taigi sąvoka turi egzistuoti pirma
patyrimo. Taigi kad kažką patirtume, turi kažkas įvykti.
Ne, „sąmonės srautas“ nėra laikas. Tame sraute ieškoti
laiko galima, tik remiantis laiko sąvoka.

32. Paskutinis Husserlio manevras toks: sąmonės
terpėje ieškodamas to, kuo galėtų tvirtai remtis, bet
įsitikinęs, kad nieko rasti nepavyksta, ima operuoti
„pra-sąvokomis“ (vok. *Ur-* reiškia pirmapradiškumą,
buvimą pirmiau už tai, kas juo žymima, pirmykštį
būvį). Antai aukščiau kalbėjęs apie „įspūdžius“, kurie
yra sąmonės medžiaga, antroje tyrimo dalyje rašo:
„Pra-įspūdis (Urimpression) yra tai, kas absoliučiai
nemodifikuota, visos tolesnės sąmonės ir būties pra-šal-
tinis (Urquelle) [...] Kiekvienas naujas dabar yra naujo
pra-įspūdžio turinys“ (PIZ, p. 134). Profesorius bando

sąmonės tikrove remtis taip tvirtai, kad dingtų bet kokia nesvarumo būsena, kad galėtų sąmonės srityje apibrėžti laiko kontūrus, todėl anksčiau vartotas sąvokas pradeda „gilinti“, ieškodamas jų pradmenų. Tačiau man aptikti kokį nors pradmenį savo sąmonėje vėl nepavyksta, nors neabejotinai jaučiu sąmonės tikrovę. Šiuo metu netgi neturiu jokių ypatingų vaizdinių, nes esu užsiėmusi ne vaizdavimusi. Kaip pavadinti tai, ką jaučiu? Husserlis rašo: „*Aktualybės išgyvenime turime pra-šaltinį ir besitęsiantį praeities akimirų aidą* (Nachhallmomenten). *Visam tam mums trūksta vardu*“ (PIZ, p. 145). *Voilà!* Galiausiai pripažįstama, kad norėta išreikšti tai, kas neišreikiama, nes nerandama žodžių įvardyti aktualiam patyrimui. Pavadinčiau tai tiesiog gyva sąmone, kitų žodžių net neieškočiau.

33. Fenomenologijos pradininkas tyrimo pabaigoje pavartoja sąvoką pra-sąmonė (*Urbewußtsein*), kurios pra-duomuo (*Urdatum*) dar nėra tapęs laiko objektu (PIZ, p. 164). Manau, Husserlis turi omenyje elementarų sąmonės gyvybingumą, suvokimo plazmą, darančią mus žmonėmis. Čia norėtusi leisti net į prisiminimus, kurių neprisimename, pavyzdžiui, įsivaizduoti būvį motinos iščiose. Tai galima palyginti su būsena prieš Didįjį Sprogimą, apie kurį kalbėjo Hawkingas. Tačiau tai, žinoma, jau ne filosofija. O tariant filosofiškai, Husserlio „*fenomenologijos projektas*“ apie „*vidinio laiko suvokimą*“ yra didingas, deja, nevaisingas, nes taip ir nesužinome, kas yra laikas sąmonės srityje.

O dabar įsivaizduoju tokį pokalbį.

– Tai ką Jūs siūlote? – paklausė profesorius Tomas Sodeika. – Jūsų doktorantūros studijos baigėsi, metas tarti žodį pačiai. Kanto citata, pasirinkta epigrafu apmąstymams apie laiką, irgi rodo kažkokias ambicijas.

– Siūlyčiau, – pagyvėjusi pradėdau aš, – aptariant laiko sąvoką, išvis atsakyti svarstymų apie sąmonę, nes ji labai nepatikima, ir kalbėti tik apie žvaigždes.

– Bet juk apie jas dabar kalba fizikos mokslas.

– Manau, egzistuoja ir filosofinis kalbėjimo apie žvaigždes būdas, tačiau tai – ne teorija. Be to, fizikos mokslas neužčiuopia visos kalbėjimo apie žvaigždes prasmės.

– Ką tu norite pasakyti?

– Ogi štai ką. Viena vertus, žvaigždės reiškia fizinę dangaus kūnų konsteliaciją, tačiau yra ir kita šio žodžio reikšmė. Ją pailustruosiu pasiutėlio Benvenuto Cellini'o žodžiais, pasakytais, kai buvo suimtas ir įkaltintas Šventojo Angelo pilyje: „*Dabar tegul regi pasaulis ir kas jame gyvena, kokią galią piktosios žvaigždės ir priešiškas likimas turi mums, mirtingiesiems!*“⁸ Taigi žvaigždės šiuo atveju reiškia likimą arba metafizinę konsteliaciją. Jų lydinys ir būtų tai, kas vadinama žmogaus gyvenimo laiku. Remdamasi šiuo lydiniu, siūlau savąjį laiko apibrėžimą.

– Įdomu, kokį?

– Laikas yra žmogaus ėjimas po žvaigždėmis, – pareiškiu aš.

Profesorius nustebeš tyli. Paskui lėtai taria:

– Negerai, Saulene. Viskas nuo pat pradžių negerai.

Kas man belieka? Viktorijos laikų stiliumi išlemenu:

– *Sorry, Professor, I couldn't help it.* ■

¹ Luisas Kerolis. *Alisa stebuklų šalyje*. Iš anglų kalbos vertė Kazys Grigas. Vilnius: Vyturis. 1991, p. 39, 41.

² Edmund Husserl. „Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins“ // *Phänomenologie der Lebenswelt*. Ausgewählte texte II. Mit einer Einleitung herausgegeben von Klaus Held. Stuttgart: Philipp Reclam Jun., 1986.

³ Stephen Hawking. *Trumpa laiko istorija*. Vilnius: *Kitos knygos*. 2019, p. 25.

⁴ Aurelijus Augustinas. *Išpažinimai*. Vertė Eugenija Ulčinė, Vaidilė Stalioraitytė. Priedas: Posidijus. *Augustino gyvenimas*. Vertė Tomas Vaičiulis. Vilnius: *Aidai*. 2004, p. 291.

⁵ Stephen Hawking. *Op.cit.*, p. 66.

⁶ Ten pat, p. 67.

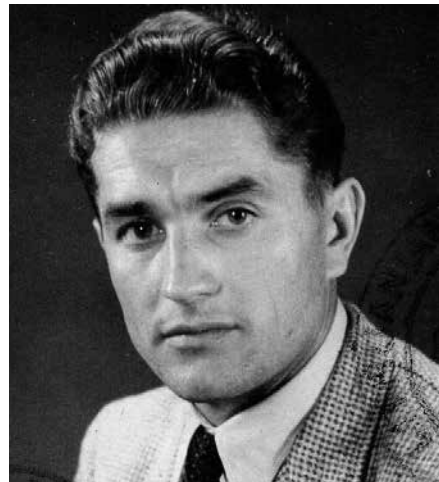
⁷ *Naujasis testamentas*. Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas. Iš graikų kalbos vertė kun. Česlovas Kavaliauskas Vilnius: *Katalikų pasaulio leidiniai*. 2006, p. 470–471.

⁸ Čelini Benvenuto / Benvenuto Cellini 1500–1571. *Benvenuto Čelino gyvenimas*. Vertė Ed. Viskanta. Vilnius: *Valstybinė grožinės literatūros leidykla*. 1961, p. 267.

Vidmantas VALIUŠAITIS

JUOZAS LUKŠA- DAUMANTAS IR ANTANAS VALIUKĖNAS

*Lietuvių rezistencijos ryšių su demokratiniais
Vakarais esminės grandys*

Pernai rugpjūtį sukako 100 metų nuo vieno ryškiausių kovotojų už laisvę Juozo Lukšos-Daumanto gimimo. Seimas, įvertindamas legendinio partizano „nuopelnus ginant Lietuvos nepriklausomybę laisvės kovose, jo veiklą prasiveržus pro geležinę uždangą, besąlygišką ištikimybę Lietuvai, rezistencijai, kovų draugams ir partizano priesaikai“, paskelbė 2021-uosius Juozo Lukšos-Daumanto metais.¹

Priminsiu svarbiausius gyvenimo faktus. Juozas gimė 1921 m. rugpjūčio 4 d. Marijampolės aps. Veiverių vls. Juodbūdžio k. ūkininkų Simono Lukšos ir Onos Vilkaitės-Lukšienės šeimoje. 1940 m. gegužę išlaikęs baigiamuosius gimnazijos egzaminus, įstojo į Kauno universiteto Statybos fakulteto Architektūros skyrių.

Per pirmąją sovietinę okupaciją (1940–1941) išitraukė į pagrindinę veiklą, priklausė Lietuvių aktyvistų frontui (LAF). 1941 m. birželio 5 d., likus dviem savaitėms iki Vokietijos-SSRS karo pradžios, suimtas sovietų saugumo, kalintas Kauno sunkiųjų darbų ka-

lėjime, iš kur išlaisvintas birželio 23 d., vykstant Birželio sukilimui.

Vokiečių okupacijos metais tęsė architektūros studijas, dalyvavo antinacinėje veikloje, priklausė Lietuvių frontui (LF). Antrosios bolševikų okupacijos pradžioje gyveno Kaune, studijavo universitete, palaikė ryšius su antisovietiniu pogrindžiu. Nuo 1945 m. vidurio, kai sovietų saugumas griebėsi krūtų ir suėmimų jo gimtinėje, drauge su broliu Stasiu įstojo į partizanų Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinę. Šios apygardos vadas Zigmas Drunga-Mykolas Jonas paskyrė Juozą Lukšą partizanų laikraščio *Laisvės žvalgas* vyriausiuoju redaktoriumi. Jis buvo rinktinės Propagandos skyriaus viršininkas, Vyriausiojo ginkluotų partizanų štabo (VGPS) adjutantas slapyvardžiu *Kazimieras*.

1946 m. birželio 6 d. kaip Lietuvių fronto narys, slapyvardžiu *Vytis*, pasirašė Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) įkūrimo aktą.² Nuo

1946 m. rugsėjo Vilniuje dalyvavo BDPS ir Vyriausiojo ginkluotų partizanų štabo (VGPS) organizacinėje veikloje. 1946 m. lapkričio 1 d. paskirtas partizanų vyr. vado adjutantu, jam suteiktas kapitono laipsnis.

Tauro apygardos Geležinio Vilko rinktinės vadas Kazys Algirdas Varkala-Žaliukas 1947 m. sausio 12 d. paskyrė Lukšą šios rinktinės štabo viršininku, slapyvardžiu *Skirmantas*. Tą pačią dieną Tauro apygardos vadas Antanas Baltūsis-Žvejas įsakė vadovauti naujai įkurtai „Birutės“ rinktinei, veikiančiai Kaune ir apylinkėse.

Sausio 15-ąją Lukša, kaip buvęs VGPS adjutantas *Kazimieras*, dalyvavo rezistencijos atstovų suvažiavime, nutarusiame įsteigti centralizuotą visų partizanų vadovybę, apsvarsčiusiame aktualiausias kovų už Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę problemas, būtinybę užmegzti ryšius su užsieniu. Lukša kartu su buvusiu VGPS 2-ojo skyriaus viršininku Algimantu Zaskevičiumi-Tautvaiša³ informavo, kad BDPS narys Juozas Markulis-Erelis yra įtariamas išdavyste ir provokacija. Nuspręsta išdaviką „izoliuoti nuo bet kokios konspiracinės veiklos“, o BDPS ir VGPS nedelsiant reorganizuoti. Sausio 20 d. Baltūsis-Žvejas rašte pavaduotojui Zaskevičiui-Narimantui nurodė BDPS atstovus Lukšą-Skirmantą ir Jurgį Kriščiūną-Rimvydą parengti kelionei į Vakarus.

Gegužės 12 d. jie abu, lydimi Tauro apygardos partizanų Stasio Gurevičiaus-Nykštuko ir Antano Kvedaravičiaus-Šeškadančio, perėjo SSRS-Lenkijos sieną. Užsienio lietuvių organizacijoms *Skirmantas* ir Rimvydas perdavė surinktą medžiagą apie padėtį Lietuvoje, bolševikų vykdomą lietuvių tautos fizinį ir dvasinį naikinimą, prašė moralinės ir materialinės pagalbos partizanų kovai. Netrukus grįžo atgal į Lietuvą.

Nuo 1947 m. birželio Lukša veikė kaip VGPS adjutantas, slapyvardžiu *Arminas*, vėliau – Tauro apygardos štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas *Skirmantas*.

1947 m. gruodžio 15 d. Lukša-Skrajūnas kartu su Kazimieru Pypliu-Audoniu, įgalioti BDPS prezidiumo, antrąsyk per Rytprūsius prasiveržė į Vakarus, pasiekė Dancigą, Stokholmą. Iš ten Lukša nuvyko į Vokietiją ir Prancūziją. Lietuvių išseivius informavo apie krašte besiplečiančią rezistenciją, ieškojo ryšių su užsieniu,

materialinės paramos partizanams. Baden-Badene 1948 m. liepos 7–9 d. dalyvavo užsienio lietuvių politinių organizacijų susitikime su Lietuvos pasipriešinimo sovietų okupaciniam režimui atstovais, kaip specialus BDPS prezidiumo įgaliotinis pasirašė konferencijos dokumentus.

1948–1950 m. mokėsi Prancūzijos ir JAV žvalgybų mokyklose. Literatūriniu Daumanto slapyvardžiu parašė atsiminimų knygą „Partizanai už geležinės uždangos“,⁴ kuri kartu su jo nuvežtu į Vakarus laišku popiežiui Pijui XII bei kita medžiaga atskleidė tiesą apie komunistinį terorą sovietų okupuotoje Lietuvoje ir lietuvių kovą už laisvę. 1950 m. liepos 23 d. vedė Nijolę Bražėnaite.

1950 m. spalio 3 d. su kitais desantininkais – Benediktu Trumpa-Ryčiu⁵ ir Klemensu Širviu-Sakalu – grįžo į Lietuvą. LLKS Ginkluotų partizanų vadas Adolfas Ramanauskas-Vanagas 1950 m. lapkričio 25 d. paskyrė Lukšą Vyriausiojo ginkluotų partizanų štabo Žvalgybos skyriaus viršininku. *Skrajūno* slapyvardis pakeistas į *S. Mykolaičio*. 1950 m. gruodžio 31 d. Lukšai suteiktas Laisvės kovotojo karžygio garbės vardas, jis apdovanotas 1-ojo laipsnio Laisvės kovos kryžiumi (su kardais). 1951 m. vasario 16 d. gavo partizanų majoro laipsnį.

1951 m. rugsėjo 4 d. Juozas Lukša-Daumantas žuvo, patekęs į MGB pasalą Kauno rajone, Pabartupio kaime. Kur užkasti jo palaikai, nežinoma iki šiol.

Lietuvos Respublikos Prezidento 1997 m. lapkričio 20 d. dekretu Juozas Lukša-Daumantas apdovanotas Vyčio Kryžiaus 1-ojo laipsnio ordinu (dabar – Vyčio Kryžiaus ordino Didysis kryžius), 1999 m. gruodžio 22 d. jam pripažintas kario savanorio statusas, krašto apsaugos ministro 1998 m. sausio 15 d. įsakymu suteiktas majoro laipsnis.⁶

Kovose dėl Lietuvos laisvės galvas paguldė 11 šios giminės narių, tarp jų – 75 metų tėvas Simonas Lukša, broliai studentas Jurgis ir Stasys. Daugiau kaip 20 giminaičių ištremta į Sibirą, įskaitant Juozo brolius – mokytoją Antaną ir ūkininką Vincą.⁷

Lietuvos pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Vašingtone Povilas Žadeikis, 1950 m. lapkričio 21 d. kreip-

damasis į Jungtinių Tautų pirmininką Nassrollah Entezemą, sovietų genocido, vykdomo Lietuvoje, mastą iliustravo Lukšų šeimos likimu: „*Ūkininkas Lukša, 75 metų, turėjo 5 sūnus. Jis pats ir du jo sūnūs, studentas Jurgis (25) ir Stasys (20) 1947 m. buvo komunistų nužudyti. Kiti du jo sūnūs, mokytojas Antanas (30) ir ūkininkas Vincas (40) buvo nuteisti – pirmas 30, antras 10 metų priverčiamąjį darbo ir deportuoti, nėra žinių apie penktą sūnų Juozą. Jo pusbroliai, Juozas ir Antanas Stravinskai, nužudyti 1946 m. Juozo Stravinskio šeima deportuota į Komi. Kiti du pusbroliai, Matas ir Andrius Banioniai, taip pat deportuoti, Andrius Banionis mirė tremtyje. Labai artimas Lukšos giminaitis Kurtinis su sūnumi buvo 1944 m. drauge su kitais jų kaimo gyventojais deportuoti. Kitas Lukšos giminė – Jonas Markūnas (30) deportuotas į Komi. Lukšos dėdė Vilkas deportuotas 1946 m., o du pusbroliai Vilkai [deportuoti] 1948 m. Artimas Lukšos giminė Varkala su visa šeima deportuotas, o sūnus Algis Varkala 1947 m. nužudytas. Giminaitė Danutė Dičpinigyte, gailestingoji sesuo, nužudyta 1946, o jos motina deportuota.*“⁸

Pirmosios sovietų okupacijos (1940–1941) ir pokario (1944–1953) metais sovietų vykdyto teroro detalės daugeliui žmonių Lietuvoje ir užsienyje tebeskendi migloje. Galbūt todėl jau kitą dieną po Seimo nutarimo 2021-uosius paskelbti Juozo Lukšos-Daumanto metais Lietuvos žydų bendruomenės pirmininkė advokatė Faina Kukliansky ir Amerikos žydų komiteto atstovas rabinas Andrew Bakeris kreipėsi į Seimo pirmininką Viktorą Pranckietį⁹ priekaištaudami, kad pagerbtas žmogus, priklausęs Lietuvos aktyvistų frontui (LAF).

Netrukus po to keturi Vilniaus žydų bendruomenės nariai – Chona Leibovičius, Vitalijus Karakorskis, Dovydas Bluvšteinas ir Leo Levas Milneris – kreipėsi į Prezidentą, Seimą bei Vyriausybę, prašydami įvertinti „bandymus perrašyti istoriją“: „*F. Kukliansky (Lietuva) ir E. Beikeris (JAV), „Geros valios fondo“ pirmininkai, nepateikę visiškai jokių įrodymų, netiesiogiai apkaltino legendinį partizanų vadą Juozą Lukšą-Daumantą dalyvavus Holokauste. Mes, grupė Vilniaus žydų bendruomenės narių, manome, kad toks neatsa-*

kingas elgesys nepriimtinas, skaldantis mūsų valstybės pilietinę visuomenę.“¹⁰

„Šios interpretacijos eina iš KGB archyvų, iš niekur kitur,“ – reaguodamas į kaltinimus Lukšai-Daumantui, sakė istorikas ir parlamento narys Arvydas Anušauskas.

„*Vyksta informacinis karas. Jame sąmoningai ar nesąmoningai dalyvauja ir kai kurie mūsų piliečiai, kurie siekia vienadienės šlovės. Bet iš tikrųjų dirba prieš mūsų valstybę*“, – tvirtino kitas istorikas, tuometinis Seimo Laisvės kovų ir valstybės istorinės atminties komisijos pirmininkas prof. Arūnas Gumuliauskas.¹¹

Norint geriau suprasti Juozo Lukšos-Daumanto asmenybę, derėtų atkreipti dėmesį ir į faktą, kad jo žmonos Nijolės Bražėnaitės šeima vokiečių okupacijos metais gelbėjo žydus, priglaudė penkiametę Sarą Šilingovskį ir devynmetį Aleksą Gringausą. Šeimos žygdarbis įamžintas Jeruzalėje. Bražėnai buvo išsilavinę inteligentai, brandūs krikščionys.¹² Nijolė nebūtų tekėjusi už žudiko, jei būtų praslinkęs bent menkiausias tokių įtarimų šešėlis. Tai moralinė plotmė. Ją išraiškiningai atspindi Nijolės Bražėnaitės ir Juozo Lukšos susirašinėjimas.¹³

Kaltinimų lavina, nepagrįsta jokiais dokumentuotais įrodymais, išskyrus insinuacijas, pasipylė prieš porą dešimtmečių, kai Lietuvos žydų asociacija Izraelyje į savo tinklalapį įdėjo iš Lietuvos kilusio žydo Josepho A. Melamedo tariamai „istorinių dokumentų“ rinkinį „Lietuva: nusikaltimas ir bausmė“ (*Lithuania: Crime and Punishment*). Netrukus paskelbtas ir vadinamasis „Melamedo sąrašas“ su daugiau kaip keturiais tūkstančiais lietuvių, neva „žudikų žydšaudžių“. Surašyti visi žymesni asmenys, vadovavę antisovietinei ir antinacinei rezistencijai ar aktyviau joje pasireiškę. Ten jie apibūdinti baisiausiais epitetais, nepagrindžiant to jokiais faktiniais įrodymais.

Apjuodintas ir vienas žymiausių rezistencijos vadų Adolfas Ramanauskas-Vanagas, kurį sovietų saugumas gaudė net 11 metų. Kai 1956 m. spalio 12 d. suėmė, KGB tardytojai jį žvėriškai kankino. 1957 m. lapkričio 29 d. buvo sušaudytas, užkastas kape su kriminaliniais nusikaltėliais. Jo palaikai tik 2018 m. su-

rasti, iškilmingai perlaidoti,¹⁴ o 2020 m. rugsėjį jam atidengtas paminklas.¹⁵ „Melamedo sąrašė“ tvirtinama, esą „karininkas Adolfas Ramanauskas“ (slapyvardis neminimas) buvęs „žiaurus masinių žudynių dalyvis, vienas iš pagrindinių žydų žudikų Druskininkuose, Merkinėje, Butrimonyse, Jiezne ir kitur“. Juozas Lukša (irgi nenurodant slapyvardžio) pristatomas kaip „žiaurus sadistas“, „žudikas – 68 nekaltų žmonių žudynių „Lietūkio“ garaže 1941 m. birželio 27 d. herojus“. Ir t. t.

Lietuvos istorijos tyrinėtojai daugelį tokių insinucijų paneigė.¹⁶

„Nepatikėsite, bet aš pirmasis Lietuvoje sukritikavau Melamedo sąrašą, – tvirtino Kauno žydų bendruomenės narys, gidas ir istorijos žinovas Chaimas Bargmanas. – Parašiau įtakingiems izraeliečiams, kad partizanų vadas Juozas Lukša-Daumantas neturi būti linksniuojamas kartu su tikrais žydšaudžiais.“¹⁷

Šiandien tas „sąrašas“ jau dingęs iš Lietuvos žydų asociacijos Izraelyje tinklalapio, tačiau su popieriniu leidinio egzemplioriumi galima susipažinti Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje.

Kad ir kokia būtų nuomonė apie anų laikų įvykius, ją būtina pagrįsti svariais įrodymais, tvirtais argumentais, patikimais šaltiniais. Patys vertingiausi, be abejo, yra autentiški amžininkų liudijimai.

Sovietai ir vietiniai kolaborantai bandė visai slėpti, kad Lietuvos partizanai kovoja su okupaciniu režimu.¹⁸ Bet ir gudrus maskavimas lauktų vaisių neatnešė – partizanų kovos virto visos tautos pasididžiavimu, apie kritusius didvyrius ir jų žygdarbius kurtos dainos, pasakotos legendos.

Tada KGB griebėsi naujos taktikos. Antai „Kontržvalgybos žodyne“ nurodyta, kokia naudinga yra „kompromitacija – operatyvinio persekiojimo metodas, kuriuo siekiama užkirsti kelią priešininko veiklai, pateikiant asmenims, su kuriais kompromituojamasis yra susijęs, tikrus arba melagingus faktus apie jo veiklą“.¹⁹ Pasak istorikės Kristinos Burinskaitės, okupacinio režimo priešus kagėbistai bandė kompromituoti insinucijomis apie žmogaus praeitį, veiklą nepriklausomoje Lietuvoje, laikyseną nacių okupacijos metais, priklausymą politinėms ir visuomeninėms organizacijoms,

tarnavimą kariuomenėje, darbą policijoje... Esą nepriklausomos Lietuvos valdžia buvusi „priešiška lietuvių liaudžiai“.²⁰ SSRS KGB 1959 m. parengtoje mokomojoje medžiagoje apie „lietuvių, latvių ir estų buržuazinius nacionalistus“ nurodė neigiamai vertinti nepriklausomos Lietuvos laikotarpį, sukompromituoti 1941 m. Birželio sukilimą, atseit jis neatitiko tautos valios.²¹

LKP CK biuras dar anksčiau – 1958 m. gegužės 12 d. priėmė nutarimą „Dėl archyvinų dokumentų panaudojimo buvusiems pasipriešinimo dalyviams kompromituoti“, o 1959 m. pradžioje sudarė specialią redakciją archyviniais dokumentams rengti ir skelbti medžiagą apie „buržuazinių nacionalistų antiliaudinę veiklą“.²² Pasak istoriko Severino Vaitiekiaus, to ėmėsi „KGB centrinio aparato ir periferinių organų darbuotojai“, vadovaujami Boleslovo Baranausko. Jis, buvęs LSSR NKGB liaudies komisaro pavaduotojas, parengė ir išleido devynis dokumentų rinkinius „Faktai kaltina“. Nors oficialus leidėjas buvo LSSR mokslų akademija, bet KGB pirmininko pavaduotojas Henrikas Vai-gauskas pripažino, kad seriją „Faktai kaltina“ sudarė speciali patyrusių čekistų grupė.²³

Burinskaitės duomenimis, KGB parengė 569 šmeižikiškus propagandinius straipsnius, kompromituojančius lietuvių ginkluotą ir neginkluotą pasipriešinimą sovietams, nukreiptus prieš lietuvių išėviją, jos organizacijas ir aktyvistus.²⁴

Kompartijos oficiozas Tiesa apie Lietuvos partizanų laisvės kovas pirmąsyk viešai užsiminė 1959 m. liepos mėnesį – išspausdino šio laikraščio žurnalistų Menašo Chieno, Kosto Šmigelskio ir Edvardo Ul-dukio „dokumentinę apybraižą“, pavadintą „Vanagai iš anapus“.²⁵ Ten rašoma, kad Lukša su keliais kitais partizanais 1950 m. rudenį buvo parašutais nuleisti iš Amerikos lėktuvo, kad tęstų kovas Lietuvoje. Vėliau, 1961 m., išleista ir knyga „Vanagai iš anapus“,²⁶ kurioje niekinamas ne tik Juozas Lukša, jo šeima, visa išžudyta, ištremta giminė, bet ir rezistentas Julijonas Būtėnas, partizanų kapelionas Justinas Lelešius-Grafas, daugelis kitų laisvės kovotojų.

Tačiau net ir KGB klastotės nepadėjo kompartijos organo žurnalistams parengti dokumentuoto ir įtiki-

namo pasakojimo apie Lukšos-Daumanto „nusikaltamą“ veiklą. Politinis paskvilis „Vanagai iš anapus“ tėra didaktinio pobūdžio apybraiža, politinio užsakymo vykdytojų fantazijos atspindys. KGB sustyguotas leidinys niekaip neįstengė pateikti kokių nors įrodymų, kad Lukša-Daumantas galėjęs dalyvauti žudynėse „Lietūkio“ garaže, nors tokią kaltę sovietų propaganda būtų entuziastingai jam priskyrsi, jeigu turėtų bent menkiausią kabliuką.

Kad būtų sukompromituotas ir diskredituotas antisovietinis pasipriešinimas, iš kailio nertasi, ieškant dokumentų apie pulkininko Kazio Škirpos, LAF'o ryšius su Vokietijos gestapu ir abveru. Lietuvos žvalgybos istoriją tyrinėjantis Vaitiekus atskleidė, kad LSSR archyvų komiteto vadovas, buvęs NKVD tardytojas, aktyvus represijų 1940–1941 m. bei po karo vykdytojas Eusiejus Rozauskas, kai buvo sudaromas leidinys „Nacionalistų talka hitlerininkams“²⁷, pavaldinius „*primygtinai ragino rasti ir paskelbti dokumentus, įrodančius, kad lietuvių pasipriešinimo lyderiai (K. Škirpa, K. Veverskis²⁸) buvo vokiečių žvalgybininkai*“.²⁹ Tačiau net ir buvęs Rozausko kolega NKVD represinėse struktūrose Baranauskas, vadovavęs redakcijai, skelbusiai archyvinis dokumentus, pripažino, kad „*nėra lengva, o kartais apskritai neįmanoma rasti dokumentų, patvirtinančių norimą įrodyti teiginį*“.³⁰

Tad jeigu būtų buvęs bent menkiausias pagrindas susieti Juozą Lukšą su žudynėmis garaže, „Vanagų iš anapus“ autoriai būtų neišvengiamai tą ištrimitavę, šimteriopai išdidindami. Vis dėlto primesdinėti Lukšai pramanytus dalykus nesiryžo net sovietinė propaganda.

„KGB tardytojai galėjo naudotis savo turtingu archyvu“, – rašo Arvydas Anušauskas, vienas iš istorikų, nuosekliai tyrinėjusių žudynes garaže. Padedamas žurnalistės Gražinos Sviderskytės, sukūrė 3 dalių dokumentinį filmą, parašė knygą „XX amžiaus slaptieji archyvai“ (2008), kurioje nagrinėja ir šią temą.³¹ Sovietų taktiką gerai atskleidžia štai toks epizodas: „1944 metais NKVD kontržvalgybininkai tardė Praną Baleniūną. [...] Baleniūno tardymo detalė: jam žinomas baltaraištis Josifas Vaitkevičius esą buvo tikras sadistas. Jis esą „garaže plovimo žarna

pro burną pildavo vandens tol, kol žmogus mirdavo“. *Bet enkavėdistus labiau domino kitas Baleniūno pažįstamas – nepriklausomos Lietuvos generolas Vladas Nagius-Nagevičius. Todėl daugiau detalių apie Josifą Vaitkevičių neišliko ir jo galima kaltė nebuvo įrodyta. Panašiai pro KGB koštuvą praslydo dar vienas įtariamasis – Algirdas Antanas Pavalskis, keliais slapyvardžiais dangstęsis NKVD ir gestapo agentas. Egzistuoja versija, jog ir Pavalskis galėjo dalyvauti pogrome – kad išvengtų bausmės už ryšius su NKVD ir įsiteiktų gestapui. Po karo jis vėl pakeitė pažiūras ir provokavo lietuvių partizanus*“.³²

Anušauskas, remdamasis savo paties tyrimais, liudytojų parodymais, vokiečių ir lietuvių istorikų darbais, nustatė, kad tose žudynėse dalyvavo vokiečių gestapo, SS ir SD karininkai su kareiviais, aktyviai prisidėjo 5 ar 6 civiliai lietuviai. Įvykiai „Lietūkio“ garaže atsidūrė ir vokiečių prokurorų akiratyje, kai Liudvigsburgo miestelyje netoli Štutgarto 6-ajame dešimtmetyje buvo nagrinėjama gestapininkų, teisiamų už karo nusikaltimus, byla. Vokiečių teisininkai, pasak Anušausko, nustatė, „*kad pogromą Kaune – kaip ir kitur pirmosiomis SSRS–Vokietijos karo dienomis – organizavo vokiečių saugumo tarnybos: gestapas, SS ir SD. Tiksliau tariant, šiems pavaldus operatyvinis dalinys, žinomas kaip Einsatzgrupp. Šie operatyvininkai į Kauną atvyko dar prieš įsigalint okupacinei vokiečių valdžiai*“.³³

Tarp galimų budelių, kiek įmanoma tai nustatyti pagal šiuo metu prieinamą Lietuvos ir Vokietijos archyvų medžiagą, Anušauskas paminėjo 6 lietuvius – Juozą Surmą, Praną Matiuką, Vytautą Čaikauską (Čekaitį), Stasį Gailiūną (Gasiliūną), Vincą Paškevičių ir Edmundą Bžeskį.³⁴ Įdomu, kad KGB, pasak Anušausko, „*skirtingu laiku sulaukė, tardė ar sekė beveik visus žinomus įtariamuosius, bet nė vienam nepateikė kaltinimų. Tik vieną iš jų sušaudė, tačiau už kitus nusikaltimus*“. Dar viena reikšminga detalė – neišlikusi nė viena nuotrauka su minėtais įtariamaisiais. Anušausko liudijimu, „*iš Ypatingojo archyvo bylų ir net Centrinio valstybės archyvo jos dingo*“.³⁵

Kai savo tyrimą Anušauskas pristatė Holokausto muziejuje Vašingtone, daugelis nustebo, juk įvairiose

enciklopedijose rašoma, kad žudynes organizavo ir vykdė vieni lietuviai...³⁶

Svarbų liudijimą pateikė Algirdas Mošinskis (1905–1991), lietuvių inžinierius ir architektas, studijavęs Paryžiaus Sorbonos universitete, Berlyno aukštojoje technikos mokykloje. Tarpukariu jis dirbo Susisiekimo ministerijoje, vėliau – Lietuvos Raudonajame kryžiuje. 1944 m. pasitraukė į Vakarų, nuo 1947 m. iki mirties gyveno Brazilijoje.

1941-ųjų birželio 27-osios rytą jam teko pėsčiomis įveikti maždaug 9 km atstumą iš Aukštosios Panemunės į Kauno senamiestį, nes autobusai dėl karo nebekursavo. Mošinskis liudija: „Pakeliui nuo stoties žingsniavau Vytauto prospektu. Toje vietoje, kur prospektas sukasi į dešinę, kairėje pusėje stovėjo „Lietūkio“ sandėliai, arklidės ir garažai. Artėdamas prie posūkio, išgirdau didelį triukšmą, riksmus, šūkavimus. Priėjęs arčiau pamačiau ir vokiečių kareivius, visa gerkle rėkiančius „šneler, šneler“, lietuvių kalba tai reikštų „greičiau, greičiau“. Pamačiau ir keliasdešimt jaunų žydų, skubiai bėgiojančių į arklides ir grįžtančių iš ten su arklių mėšlu rankose.

Vokiečių kareiviai (sprendžiant iš uniformos, tai buvo reguliarios vokiečių kariuomenės dalinys, kavalerijos ar artilerijos, nes dar prisimenu raudonus antpečių bei kepurų apvadus), taigi, tie vokiečių kareiviai mušė bėgiojančius žydus kuo tik pakliuvo. Daugiausia kastuvais ir plieninėmis mėšlui krauti šakėmis, bet atsimenu ir vieną, turėjusį rankose didelį „prancūzišką“ vamzdžiams veržti raktą, o dar kiti laikė geležines lazdas (ar geležinių vamzdžių gabalus).

Vienas iš kareivių, pailgo veido, labai panašaus į arklio snukį, rėkavo garsiau už kitus ir badė vienam jaunam žydai šakėmis pilvą, o pastarasis turėjo stovėti ramiai, abiejose rankose iškėlęs aukštyn laikomą mėšlą. O kareivis vis rėkė ir liepė jam stovėti ramiai. Ir vokiečiai dar stipriau staugė: „Jūs nukryžiatov Kristų“, o žydas vokiškai jam: „Aš nekryžiauvau Kristaus.“ „Jūs nukryžiatov Kristų“, o žydas vėl jam atsako, kad jis nekryžiauvo Kristaus. Po penkto ar šešto posakio, įsiutęs vokiečiai arklio veidu visa jėga smegė žydai geležines šakes giliai pilvą. Žmogus susmuko, vos girdimai sudejavęs.

Buvo baisu, nepaprastai klaiku matyti kankinamus, žudomus žmones... O tuo tarpu iš raštinės išėjo vyresnio amžiaus, žilaplaukis, aukštesnio rango kariškis, kapitonas, o gal ir majoras. Pažvelgęs į vokiečių „soldateiskos“ siautėjimą, į žydų žudymą, jis staiga visas nušvito, plačiai nusišypsojo, pralinksėjo ir skubiai pasuko į gatvę miesto centro link [...].

Stovėjau prie „Lietūkio“ geležinės tvoros kaip paralyžiuotas. Dar buvo arti 30 kitų praeivių, vien vyrai, ir mes sustingę žiūrėjome, ką vokiečiai išdarinėja, kaip žudo. Mums, taikaus ir mažo krašto gyventojams, tai buvo kažkas siaubingo, kažkas visiškai nesuprantamo.

Po daugelio metų pats daug sykių klausdavau savęs, kodėl tie keliasdešimt žydų leidosi žudomi kaip avelės. Juk jei jie visi drauge pultų tą dešimtį praktiškai neginkluotų vokiečių kareivių, jie būtų galėję juos nesunkiai nugalėti.

Ir kodėl taip pat mes, žiūrovai, koks 30 asmenų, stovėjusių prie geležinės tvoros, nors ir baimės paralyžiuojami, nepuolėm tos mažos vokiečių grupelės? Būtumėm sutrynę juos į dulkes.“³⁷

Tokios mintys Mošinskui atėjo daug vėliau, kai 1947 m. Rio de Žaneire sutiktas jaunas vaikinai, buvęs savisaugos dalinių kareivis, beveik verkdamas ir apgailėstaudamas jam papasakojo, kaip jis, tada dar tik 18-metis, drauge su kitais savisaugos bataliono kareiviais šaudė žydus prieš savo valią, vokiečių terorizuojamas: „Pasak jo, prie duobės, kur stovėjo pasmerkti sušaudyti ir pusiau nurengti žydai, buvo tik kokie septyni ar aštuoni vokiečių esesininkai, ginkluoti vien kariškais pistoletais. Ir skaitlingas savisaugos bataliono dalinys, apie 80 vyrų, kuriems vokiečiai davė du sunkiuosius kulkosvaidžius ir keletą lengvųjų.

Esesininkas liepė šaudyti žydus. Bataliono vadui, kapitonui (pamiršau jo pavardę ³⁸ – štai jums kandidatas į šventuosius!) atsisakius, esesininkas jį čia pat vietoj savo mauzeriu nušovė. Priėjo prie leitenanto. Jam taip pat atsisakius šaudyti moteris ir vaikus (darbingi vyrai kol kas dar nebuvo šaudomi, jie dar buvo panaudojami specialiose darbo komandose), esesininkas nušovė ir jį. Buvo nušautas ir atsisakęs žudyti viršila. Dalinys, netekęs savo vadų, visiškai sumišo, pakriko ir, komanduojamas vokiečių, aukas sušaudė.“³⁹

Esama ir daugiau svarbių liudijimų apie žudynes „Lietūkio“ garaže, neminimų Anušausko tyrime, tačiau juos verta žinoti.

Su lietuvių rezistencijos istorija susijusios medžiagos gausu Jungtinių Amerikos Valstijų archyvuose, kurie jau atviri, bet mūsų istorikų vis dar nepakankamai ištyrinėti. Svarbų dokumentą, saugomą JAV valstybės departamento archyve, paskelbė lietuvių išeivijos istorikas ir politologas prof. dr. Tomas Remeikis knygoje *Lithuania under German occupation 1941–1945. Despatches from US Legation in Stockholm* („Vokiečių okupuota Lietuva 1941–1945. Jungtinių Valstijų pasiuntinybės Stokholme pranešimai“).⁴⁰ Čia paskelbtos iš Stokholmo į Vašingtoną siųstos 74 amerikiečių diplomatų depešos apie tai, kas vyksta vokiečių okupuotoje Lietuvoje. Aprėpiamas laikotarpis nuo 1941 m. vidurio iki 1944 m. pabaigos.

Knygos įžangoje Remeikis rašo, kad amerikiečių pasiuntinybė Stokholme vykdė savotiškas Strateginės tarnybos funkcijas ir disponavo svarbia, įvairiapusiška informacija.⁴¹

Istorikas Augustinas Idzelis tas funkcijas apibrėžia konkrečiau: „Amerikos ambasada Stokholme tuo metu buvo savotiškas informacijos rinkimo arba šnipinėjimo centras. Jos darbas buvo sekti, kas vyksta Sovietų Sąjungoje, okupuotose Baltijos šalyse, įskaitant Lietuvą. Informacijos rinkimo arba šnipinėjimo centrui vadovavo Bruce'as Hopperis (1892–1973) – Harvardo universiteto profesorius. Visi Kennedy'ų vaikai buvo jo studentai Harvarde. B. Hopperis palaikė labai artimus ryšius su Kennedy'ų šeima. Jis buvo pripažintas Sovietų Sąjungos ekspertas. B. Hopperio padėjėju dirbo buvęs amerikiečių chargé d'affaires JAV pasiuntinybėje Kaune. Po Lietuvos okupacijos jis buvo perkeltas į Stokholmą.“⁴²

Kokiais keliais informacija iš vokiečių okupuotos Lietuvos pasiekdavo JAV pasiuntinybę Stokholme? Remeikis rašo: „Svarbus tarpininkas čia buvo lietuvių bendruomenė Švedijoje. Tačiau lemiamą vaidmenį suvaidino buvęs Lietuvos pasiuntinys ir įgaliotasis ministras Švedijoje Vytautas Gylys ir jo štabas.“ Informaciją iš Lietuvos antinacinio pagrindžio, gautą per buvu-

sią Lietuvos pasiuntinybę Berlyne, Gylys perduodavo savo kolegoms amerikiečiams.

Remeikis nurodo keletą Gylio ryšininkų: „Visų pirma, tai buvo Antanas Valiukėnas, kuris išvengė sovietų okupacijos ir turėjo nuolatinį leidimą gyventi Vokietijoje karo metais. Ten jis užmezgė daug diplomatinių kontaktų, kurie palengvino pagrindžio medžiagos pristatymą į Stokholmą. Informaciją Valiukėnui teikė patikimi kurjeriai, kurie užėmė oficialias pareigas Lietuvoje ir, būdami vokiečių administracijos pareigūnai, turėjo teisę laisvai keliauti į Vokietiją.“⁴³

Amerikiečių telegramoje, perduotoje į Vašingtoną, aiškinama, kodėl Stokholmo pasiuntinybėje gautos naujos informacijos iš lietuviškų šaltinių kelias buvo toks ilgas ir sudėtingas – tuos dokumentus parengė „asmuo iš Lietuvos ar jų grupė Berlyne, iš ten jie, matyt, per Vengrijos kurjerį buvo siunčiami į Švediją pristatyti buvusiam Lietuvos ministrui, dabar gyvenančiam Stokholme. Stokholmo vengrai, gavę teisę medžiagą persifotografuoti, persiuntė dokumentus į Berną, adresatui nepristatytus[...], bus ieškoma patikimesnių ekspedijavimo būdų, pasitelkiant oficialius Švedijos kanalus“.⁴⁴

Žinomas lietuvių išeivijos teisininkas Bronius Nemickas, artimai bendradarbiavęs su Valiukėnu pagrindžio sąlygomis, nurodo, kad „patikimesnis ekspedijavimo būdas“ rastas per Švedijos karinį atašė Berlyne plk. Karlą H. Juliną Dannfeltą.⁴⁵ Tai patvirtina ir Idzelis, pateikdamas papildomų detalių: „A. Valiukėnas visą medžiagą, kurią surinkdavo apie Lietuvą, per Švedijos karinį atašė [Berlyne] pulkininką H. Juliną Dannfeltą, kuris dažnai tarnybiniais reikalais vykdavo į Stokholmą, siųsdavo Vytautui Gyliui, Lietuvos pasiuntiniui ir įgaliotam ministrui Švedijoje. Tie visi raportai iš Berlyno buvo gauti V. Gylio. O V. Gylys visą medžiagą atiduodavo Amerikos ambasadai Stokholme.“⁴⁶

Aptarkime 32 puslapių memorandumą „Lietuva vokiečių civilinės administracijos valdžioje“, paskelbtą Remeikio knygoje *Lithuania under German occupation 1941–1945*. Jame chronologiškai aprašomi įvykiai Lietuvoje pirmaisiais vokiečių okupacijos mėnesiais (originalą, parašytą vokiškai, amerikiečių

pasiuntinybė Stokholme išvertė į anglų kalbą).

Skyriuje „Žydų sunaikinimas“ į visa tai žvelgiama TO METO lietuvių akimis. Žudynių „Lietūkio“ garaže aprašymas iš esmės patvirtina tai, ką savo tyrime nustatė Anušauskas, eidamas kitais keliais, remdamasis kitais šaltiniais: „*Tai pati baisiausia tema. Normaliam žmogui neįmanoma įsivaizduoti, ką dabar patiria Lietuvos žydai. Anksčiau niekas nebūtų patikėjęs, kad tokie dalykai gali atsitikti dvidešimtajame amžiuje. Tačiau čia pasakojami tikri faktai – nieko neperdėjome, nes tai neįmanoma. Greičiau yra priešingai: sunku žodžiais apsaityti tų žmonių kančias. Trūksta žodžių pavaizduoti, kaip vokiečiai elgiasi su Lietuvos žydais, nes toks elgesys nežmoniškesnis už nežmonišką ir begėdiškesnis už begėdišką.*“⁴⁷

Dokumente nurodoma, kad žydai sudarė maždaug 8 proc. Lietuvos gyventojų – apytikriai 220 tūkstančių žmonių. 1941 m. gruodžio pabaigoje, gerai informuotų šaltinių duomenimis (*According to figures received from well informed circles*), šalyje buvo likę tik apie 30 tūkstančių žydų. „*Atsižvelgiant į tai, kad apie 20 000 žydų pabėgo į Sovietų Rusiją, išeity, kad vokiečių baudžiamosios komandos per šešis mėnesius nužudė daugiau kaip 170 000 nekaltų žmonių, po tūkstantį kasdien.*“⁴⁸

Memorandume pabrėžiama, kad naikinant žydus „*moterims ir vaikams nebuvo daromos išimty. Priešingai – stipresni vyrai, galintys dirbti fizinį darbą, būdavo gestapo karininkų atrenkami kariškų įrengimų darbams.*“

Toliau pateikiama chronologija, kaip viskas vyko.

„**Birželio 22 d.** Vokiečių-sovietų karo pradžia. Žydai, kurie jautėsi nusikaltę, prisidėjo prie bėgančių bolševikų partijos pareigūnų. Kitiems teko padaryti likiminį sprendimą: bėgti į nežinių ar mirti gestapo rankose. Susisiekimo priemonių trūkumas nulėmė tūkstančių žydų likimą: 95 proc. Lietuvos žydų buvo pasmerkti didžiausiam terorui, kokį pasaulis yra kada nors matęs.

Birželio 23 d. Lietuvoje prasidėjo sukilimas. Tuo pat metu dešimt traukinių, perpildytų žydais, pajudėjo iš Kauno stoties Rytų kryptimi. Kai paskutinis traukinys pasiekė Vilnių, sukilimas ir ten buvo prasidėjęs. Sukilėliai užpuolė traukinį, tikėdamiesi rasti bolševi-

ky deportuojamus lietuvius. Atidarę gyvulinius vagonus, rado bandančius bėgti žydus. Lietuvių sukilėliai komunistų partijos pareigūnus sušaudė vietoje.

Birželio 24 d. Antra sukilimo diena. Lietuvos sukilėlių vyriausybė pranešė per radiją, kad sukilimas pasisekė. Tuo pat metu Kaune ir Vilniuje prasidėjo masiniai žydų, įtariamų, kad kolaboravo su bolševikais, areštai.

Objektyvumo dėlei dera priminti, kad komunistų partija Lietuvoje sėkmingiausios veiklos laikotarpiu turėjo 2500 narių, t. y. mažiau negu vieną procentą visų krašto gyventojų. Tačiau žydai parodė didelių gabumų prisitaikyti, nes daugiau negu 80 proc. komunistų partijos narių sudarė žydai. (*The Jews, however, showed a great capacity for adaptability, since over 80 % of the membership of the Communist Party was composed of Jews alone.*) Šis faktas labai neigiamai paveikė plačiąją lietuvių visuomenę. Didelė Lietuvos gyventojų dalis iš šio fakto pasidarė atitinkamas išvadas apie visus žydus. Apskritai žmonės linkę, kad išdaviškai būtų teisiami, vadovaujantis įstatymais.

Antra priežastis, sukėlus lietuvių pasipiktinimą, buvo ta, kad traukdami iš Kauno ir Vilniaus bolševikai apginklavo tikrai žydus ir komunistų partijos narius, įsakę jiems vykdyti naikinamąją veiklą.⁴⁹ Blogiausia, kad dalis žydų gautus ginklus panaudojo prieš lietuvių sukilėlius. (*The worst of all was that a part of the Jewish population made use of the weapons they had received against the Lithuanians insurgents.*) Ši padėtis neatsakingiems elementams suteikė pretekstą griebtis veiksmų prieš žydus. Lietuvių valdžios griežta intervencija šiuos veiksmus būtų greitai likvidavusi, tačiau Lietuvos Laikinąją Vyriausybę vokiečių SS daliniai neutralizavo. Lietuvos kontrolę perėmę vokiečių administraciniai organai pavienius išpuolius pavertė planingu visų Lietuvos žydų naikinimu. (*When the German administrative organs gained the upper hand into a planned annihilation action directed against the entire Jewish population in Lithuania.*)

Birželio 25 d. Sušaudyta nemažai žmonių, panaudojusią ginklą. Žydai vengia išeiti iš namų. Areštuotieji siunčiami atlikti sunkių darbų.

Birželio 28 d.⁵⁰ Pirmoji vieša žydų egzekucija „Lietū-
kio“ garaže, Vytauto gatvėje, Kaune. Daugiau kaip ketu-
riiasdešimt žydų buvo daužomi kastuvais ir geležinėmis
lazdomis iki sąmonės netekimo. Tada juos apipildavo
šaltu vandeniu ir vėl mušdavo, kol šie mirdavo. Vienas
politinis kalinys, sukilėlių paleistas iš kalėjimo, atsisėdo
ant lavonų krūvos ir pradėjo armonika groti polonezą.

Visi užmuštieji buvo komunistų partijos nariai.
Egzekuciją vykdė buvę politkaliniai lietuviai, dau-
giausia darbininkai, vadovaujami SS karininko. Kai
pro šalį eidamas vokiečių kariškis išreiškė pasipikti-
nimą, buvęs politinis kalinys, vairuotojas pagal pro-
fesiją, jam atsakė: „Mes buvome žmonės, tokie patys
kaip ir tu, bet bolševikų kalėjimas mus pakeitė. Aš ką
tik užmušiau kalėjimo sargą žydą. Tu neturi supra-
timo, kiek tai suteikė man malonumo.“ (We were all
human beings as you are, but the Bolshevik prison
has transformed us. I have just killed my Jewish pri-
son guard. You have not the faintest idea how much
pleasure that gives me.)⁵¹

Už šiuos pasibaisėtinus veiksmus atsakomybė tenka
neatsakingiems elementams (irresponsible elements),
kurie piktam panaudojo lietuvių sukilimo idėją. Todėl
būtų iš esmės klaidinga (fundamentally wrong) daryti
išvadą, kad kaltė už šiuos veiksmus tenka sukilėliams
ar net visai lietuvių tautai. Lietuvių patriotams su gi-
liu apgailėstavimu tenka stebėti, kaip lengvai tautos
herojus, kuriam buvo lemta kentėti bolševikų kalėjime
už krikščioniškuosius ir tautinius idealus, gali smukti
iki niekšo su žemiausiais jausmais ir troškimais. (A
Lithuanian patriot may, however, with deep regret ob-
serve how easily a national hero who has had to suffer
in a Bolshevik prison as a martyr for the Christian and
national idea can sink down to the level of a scoundrel
with the lowest feelings and sensations.)

Kita vertus, tai rodo, iki kokios demoralizacijos ir
pusiausvyros praradimo atveda tokios santvarkos,
kaip raudonasis bolševizmas arba rudasis nacizmas.

Birželio 30 d. Daugiau kaip 5 tūkst. Lietuvos žydų
kulkosvaidžiais sušaudyti netoli IX forto Kaune. Prieš
egzekuciją nacionalsocialistinio teroro aukos buvo nu-
rengtos, suvartytos į griovius, tada nužudytos. Pasitai-

kydavo, kad žmonės užkasdavo dar gyvus.

Liepos 5 d. Žydų šeimų nuosavus butus užėmė vo-
kiečių kareiviai. Žydams, kurie bandė bėgti į Sovietų
Rusiją, griežtai uždrausta grįžti namo. Vokiečių ka-
rinė valdžia išleido potvarkius, nurodančius žydams
segėti geltoną Dovydo žvaigždę ant krūtinės kairėje ir
ant dešinio peties.

Liepos 10 d. Visiems žydams įsakyta persikelti į ge-
tus iki rugpjūčio 15-os dienos.

Rugpjūčio 1 d. Žydai suvartyti į getus. Pakeliui daug
jų nužudyta. Pavyzdžiui, Zapyškyje, Kauno apskrity-
je, neteko gyvybės 36 žmonės.

Rugpjūčio 15 d. Visi žydai uždaryti getuose. Įves-
tos maisto kortelės. Vienam žmogui skirta tokia
maisto norma: 150 gramų miltų, 150 gramų aviži-
nių kruopų, 50 gramų druskos ir 200 gramų duonos
per dieną. Nebuvo duodama jokių riebalų, pieno
ar cukraus. Žydams, kurie dirbo, leista apsirūpinti
daržovėmis. Kauno geto valdytoju paskirtas vokietis
Kazlowsky's, komisaru žydų reikalams – esesininkas
Jordanas. Senamiesčio turguje vienas žydas nupirko
daržovių kitiems geto gyventojams, o Jordanas, iš-
girdęs apie tai, tą žydą nušovė čia pat, turguje, saky-
damas, kad tai paskutinis įspėjimas žydams.⁵²

Rugsėjo 17 d. Įvyko šis tas nepaprasto, ką verta ge-
rai įsidėmėti. Ankstų rytą, daugiau kaip 10 tūkst. žydų
įsakyta nedelsiant išeiti iš geto ir vykti į Kauno IX for-
tą, kuris žinomas kaip naikinimo vieta nr. 2. Ginkluota
sargyba vilkėjo buvusios Lietuvos kariuomenės unifor-
momis. Vykstančius į nurodytą vietą žydus sustabdė
pro šalį važiuojantis privatus vokiškas automobilis. Iš
jo išlipo uniformuotas vokiečių karininkas. Atsistojęs
prieš minią, perskaitė atsišaukimą, skelbiantį, kad žydų
naikinimas Lietuvoje yra iki šiol negirdėta lietuvių sa-
vanorių savivalė. Nuo dabar lietuvių teroras prieš žydus
turės liautis, nes vokiečių kariuomenė negalinti sau leis-
ti, kad su dalimi krašto gyventojų būtų elgiamasi taip
žiauriai ir nežmoniškai. Žydai, kurie dar likę gyvi, bus
dėkingi vokiečių kariuomenei, kad padarė galą lietuvių
vykdytam krašto žydų naikinimui.

Šią komediją rūpestingai filmavo vokiečių karo
korespondentas, kad pateiktų „dokumentinį“ įrody-

mą, kaip kilniai vokiečiai elgiasi su Lietuvos žydais.

Kai buvo perskaitytas šis atsišaukimas, žydams liepta apsisukti ir grįžti atgal į getą. O minėtas vokiečių komisaras Jordanas užtikrino, kad Lietuvos žydai niekada daugiau „nebus lietuvių keršto aukomis“.

Iš tikrųjų viskas vyko priešingai. Dar tą pačią dieną 2 tūkst. žydų išvarė iš Kauno geto ir nužudė. Taigi rugsėjo 17 d. farsas suvaidintas vien tam, kad kaltę dėl Lietuvos žydų naikinimo vokiečių valdžia galėtų suversti lietuviams.⁵³ ■

Tęsinys kitame numeryje

- 1 LR Seimo 2020 m. birželio 30 d. nutarimas Nr. XIII-3278 „Dėl 2021 metų paskelbimo Juozo Lukšos-Daumanto metais“. Internetė: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a1b43412c03611eaae0db016672cba9c?positionInSearchResults=5&searchModelUUID=6740bb99-aa1b-4c77-b6f6-c7d1d68e16e0>
- 2 Birželio 6 d. nurodyta BDPS steigiamajame akte. Pats J. Lukša savo pranešime, skaitytame rezistentų susitikime Vakaruose 1948 m. kovo 20–21 d. d., nurodo kitą datą – birželio 10 d. Kai kurie istorikai mano, kad BDPS steigiamasis aktas galėjo būti pasirašytas dar vėliau – birželio antroje pusėje.
- 3 Vėliau pats Algimantas Zaskėvičius (1917–1982), slap. Tautvaiša, Šalna, Vasaris, Lietuvos kariuomenės generolo Stasio Zaskėvičiaus (1892–1971) sūnus, MGB buvo suimtas, užverbuotas slapyvardžiu „Bagdonas“, dalyvavo partizanų likvidavimo operacijose.
- 4 Daumantas. *Partizanai už Geležinės uždangos*, Chicago: Lietuvių katalikų spaudos draugija, 1950, p. 398; Juozas Lukša, *Forest Brothers: The Account of an Anti-Soviet Lithuanian Freedom Fighter 1944–1948*. Translated by Laima Vince Sruoginis. *Central European University Press*, 2009, p. 481.
- 5 Istoriografijoje įsigalėjusi pavardės forma Trumpys, tačiau LGGRTC istorikė Rūta Trimonienė, suradusi asmens gimimo metrikus, nustatė, kad tikroji pavardės forma yra Trumpa. Internetė: http://genocid.lt/UserFiles/File/Atmintinos_datos/2021/20210520_TA_ZR_zutis.pdf
- 6 Lukša, Juozas, – *Lietuvių Enciklopedija*, XXXVI t., Papildymai, Boston: Lietuvių Enciklopedijos leidykla, 1969, p. 362; Juozas Albinas Lukša-Vytis, Kazimieras, Skirmantas, Arminas, Skrajūnas, S. Mykolaitis (1921 08 04–1951 09 04). Parengė Rūta Trimonienė. LGGRTC, 2021. Internetė: http://genocid.lt/UserFiles/File/Atmintinos_datos/2021/20210804_luksa_biog.pdf

- 7 Partizanų vadas Juozas Lukša-Daumantas. Į *Laisvę*, 1962 m. balandis, nr. 28 (65). Internetė: <http://partizanai.org/i-laisve-1962-28-65/1255-partizanu-vadas-juozas-luksa-daumantas>
- 8 *Appeal to the United Nations on Genocide*. Published by Lithuanian Foreign Service, 1951, p. 67–71.
- 9 Žydų bendruomenė abejoja sprendimu skelbti 2021-uosius J. Lukšos-Daumanto metais. – *Lrt.lt*, 2020 m. liepos 7 d. Internetė: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1195309/zydu-bendruomene-abejoja-sprendimu-skelbti-2021-uosius-luksos-daumanto-metais>
- 10 Danas Nagelė. Drabstomas purvas sukirsino net žydus. *Respublika*, 2020 m. liepos 16 d. Internetė: https://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvos_zinios/drabstomas_purvas_sukirsino_net_zydus/
- 11 Ten pat.
- 12 Žr. Ir dar valandėlė... Konstancijos Bražėnienės ir Mindaugo Bražėno laišakai iš Lietuvos, Rytų Vokietijos ir Sibiro. Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2004.
- 13 „Apie anuos nepamirštamus laikus. Juozo Lukšos-Daumanto ir Nijolės Bražėnaitės susirašinėjimas“. Sud. Laima Vincė-Sruoginis. Vilnius: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*. 2021, p. 470.
- 14 Gintarė Bakūnaitė, Lietuvos didvyris Adolfas Ramanauskas-Vanagas atgulė amžinojo poilsio. *DELFI*, 2018 m. spalio 6 d. Internetė: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuvas-didvyris-adolfas-ramanauskas-vanagas-atgule-amzinojo-poilsio.d?id=79241881>
- 15 Žyngintas Abromaitis, Jūratė Anilionytė. „Ramanausko-Vanago paminklo atidengimu besidžiaugianti dukra: tai ne vien tėvelio kapas, bet ir simbolis kitiems“. *Lietuvos rytas*. 2020 m. rugsėjo 12 d. Internetė: <https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1230732/ramanausko-vanago-paminklo-atidengimu-besidziaugianti-dukra-tai-ne-vien-tevelio-kapas-bet-ir-simbolis-kitiems>
- 16 Gintaras Šidlauskas. „Sąrašai, sąrašai, magiški SĄRAŠAI“. *DELFI*. 2016 m. kovo 22 d. Internetė: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/g-sidlauskas-sarasai-sarasai-magiski-sarasai.d?id=70736352>; Eglė Digrytė. Šimtams lietuvių – žydšaudžių etiketė ir prakeikimas amžiams. – *DELFI*, 2009 m. gegužės 26 d. Prieiga internetu: <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/simtams-lietuviu-zydsaudziu-etikete-ir-praiekimas-amziams.d?id=22336921>; Arūnas Bubnys, Alfredas Rukšėnas. „Dėl vadinamojo J. Melamedo sąrašo“, – *Karštas komentaras*, 2018 m. sausio 11 d. Internetė: <https://komentaras.lt/del-vadinamojo-j-melamedo-saraso/>; Irena Tumavičiūtė. Slaptieji sąrašai celofaniniame maišelyje. *Lietuvos aidas*, 2018 m. lapkričio 18 d. Internetė: <http://www.aidas.lt/lt/istorija/article/17907-11-18-slaptieji-sarasai-celofaniniame-maiselyje>
- 17 Arnoldas Aleksandravičius. „Dievas ar Zuroffas juos turi teisti?“, *Ūkininko*

- patarėjas, 2016 m. birželio 11 d. Internetė: <https://ukininkopatarejas.lt/dievas-ar-zuroffas-juos-turi-teisti/>
- ¹⁸ Lietuvos partizanų niekinimas plečiamas. *J Laisvę*. 1962 m. balandis, nr. 28 (65). Internetė: <http://partizanai.org/index.php/i-laisve-1962-28-65/1254-lietuvos-partizanu-niekinimas-pleciamas>
- ¹⁹ *Контрразведывательный словарь*, Москва, 1972, c. 135.
- ²⁰ Kristina Burinskaitė. LSSR KGB ideologija, politika ir veikla 1954–1990 m. Vilnius: LGGRTC. 2015, p. 97.
- ²¹ 1959 m. gegužės 26 d. pastabos apie rengiamą mokomąją knygą „Lietuvių ir estų buržuaziniai nacionalistai“ (I d.), LYA, f. K-41, ap. 1, b. 560, l. 83–97. Cit. Pagal: K. Burinskaitė, *LSSR KGB ideologija...*, 97 p.
- ²² Severinas Vaitiekus. Lietuvos žvalgyba XX a. viduryje ir antroje pusėje. Pirmą knygą. *In memoriam Lietuvos žvalgybos ir saugumo pareigūnams*. Vilnius: LGGRTC, VSD. 2018, p. 499.
- ²³ Ten pat, p. 500.
- ²⁴ Kristina Burinskaitė. KGB kova su antisovietinėmis apraiškomis Lietuvoje ir išeivijoje: žmonių kompromitavimas. *Lietuvos istorijos studijos. Mokslo darbai*, t. 19. 2007, p. 114.
- ²⁵ Menašas Chienas, Kostas Šmigelskis, Evaldas Uldukis. „Vanagai iš anapus“, *Tiesa*, 1959 m. liepos 2, 4, 5, 7–12, 15, 16, 18, 19, 21, 24–26, 28, 30 ir 31 d.
- ²⁶ Menašas Chienas, Kostas Šmigelskis, Edvardas Uldukis. Vanagai iš anapus. Vilnius: *Valstybinė grožinės literatūros leidykla*. 1961, p. 273.
- ²⁷ Nacionalistų talka hitlerininkams. Sud. Bronislavas Baranauskas. Vilnius: *Mintis*. 1970, p. 187.
- ²⁸ Kazys Veverskis – Lietuvos laisvės armijos (LLA) vadovas, žuvęs 1944 m. gruodžio 9 d.
- ²⁹ Severinas Vaitiekus. Lietuvos žvalgyba..., p. 503.
- ³⁰ N. Maslauskienė, LSSR MA Istorijos instituto Archyviniams dokumentams skelbti redakcijos dokumentų kolekcija (1915–1975), *Lietuvos archyvai*, t. 11, 1998, p. 116. Cit. Pagal: S. Vaitiekus. Lietuvos žvalgyba..., 503 p.
- ³¹ Arvydas Anušauskas, Gražina Sviderskytė. XX amžiaus slaptieji archyvai. Dvylika istorijos detektyvų. Vilnius: *Versus aureus*. 2008, p. 380.
- ³² Arvydas Anušauskas, Gražina Sviderskytė. *XX amžiaus slaptieji archyvai...*, p. 91.
- ³³ Ten pat, 87 p.
- ³⁴ Ten pat, 96 p.
- ³⁵ Ten pat.
- ³⁶ Vidmanto Valiušaičio pokalbis su Arvydu Anušausku 2015 m. lapkričio 11 d.
- ³⁷ Algirdas Mošinskis. Žydų žudymas. Liudininko pasisakymas I. *Akiračiai*. 1984 m. spalio, nr. 9 (163).
- ³⁸ Galbūt kapitonas, atsisakęs žudyti žydus, – tai Kirkila, kuris šiame straipsnyje minimas toliau?
- ³⁹ Algirdas Mošinskis. Žydų žudymas...
- ⁴⁰ Lithuania under German occupation 1941–1945. *Despatches from US Legation in Stockholm*. Compiled and Edited by Thomas Remeikis. Vilnius: Vilnius University Press. 2005, p. 732.
- ⁴¹ Ten pat, p. 5.
- ⁴² Augustinas Idzelis: amerikiečiai gynė lietuvius nuo lenkų puolimų. *DELFI*. 2014 m. balandžio 12 d. Internetė: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-idzelis-amerikieciai-gyne-lietuvius-nuo-lenku-puolimu.d?id=64093126>
- ⁴³ *Lithuania under German occupation 1941–1945...*, 5 p.
- ⁴⁴ Ten pat.
- ⁴⁵ Bronius Nemickas. Trys Antano Valiukėno pranešimai demokratiniam užsieniui. *Naujoji Viltis*. 1986, nr. 19, p. 34.
- ⁴⁶ Augustinas Idzelis: amerikiečiai gynė lietuvius nuo lenkų puolimų, *DELFI*, 2014 m. balandžio 12 d. Internetė: <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-idzelis-amerikieciai-gyne-lietuvius-nuo-lenku-puolimu.d?id=64093126>
- ⁴⁷ *Lithuania under German occupation 1941–1945*, p. 371. Šią ir kitas šio dokumento ištraukas vertė Vidmantas Valiušaitis.
- ⁴⁸ Ten pat.
- ⁴⁹ Stalinas 1941 m. birželio 24 d. pasirašė nutarimą Nr.1738-746ss „Dėl kovos su parašiotiniu desantu ir diversantais pafrontės juostoje“. Jame nurodoma: „1. Nustatyti NKVD organų atsakomybę už kovos su parašiotiniais diversantais organizavimą Leningrado srities, Murmansko srities, Kalinino srities, Karelijos-Suomijos Respublikos, Ukrainos, Baltarusijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos ir Moldovos SSR, Krymo autonominės respublikos, Rostovo srities, Krasnodaro krašto, vakarinės dalies Gruzijos SSR teritorijose. 2. Šiuo tikslu miestų, rajonų ir valsčių NKVD skyriuose, dislokuotuose 1-ame punkte nurodytose teritorijose, sudaryti 100–200 asmenų naikintųjų batalionus iš patikimo partinio, komjaunimo ir sovietinio aktyvo, gebančio naudotis ginklu. 3. Naikintųjų batalionų viršininkais paskirti patikimus NKVD ir milicijos operatyvinius darbuotojus. 4. Kiekvieną miesto, rajono ir valsčiaus NKVD naikintųjų batalioną apginkluoti dviem rankiniais kulkosvaidžiais, šautuvais, revolveriais ir, esant galimybei, granatomis. [...] 6. Suteikti naikintųjų batalionams teisę būtiniais atvejais naudotis visų rūšių vietinėmis transporto priemonėmis (automobiliais, motociklais, dviračiais, arkliais ir vežimais). [...] 8. Vadovavimą naikintųjų batalionams priskirti SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato pirmininkui drg. Berijai.“
- ⁵⁰ Iš tikrųjų – birželio 27 d.
- ⁵¹ *Lithuania under German occupation 1941–1945...*, p. 371–373.
- ⁵² Ten pat, p. 373–374.
- ⁵³ Ten pat, p. 374–375.

APOKALIPSĖS RAITELIAI

Kaip SSRS ir Kinija planavo užkariauti planetą

*Volga jau girdi Jangdzės šniokštimą,
Spindesį Kremliaus greit kinai išvys.
Griausti karinė perkūnija ima –
Priešintis valiai tautų nieks nedrįs.
Pergalę mūsų šlovins žemynai.*

Sovietų maršas „Maskva–Pekinas“. 1949

Karas Ukrainoje, lydimas savanaudiškos apokalip-
tinės Putino propagandistų isterijos, kartu su Ki-
nijos grasinimais okupuoti Taivaną, verčia prisiminti
dabartinių Maskvos ir Pekino diktatorių pirmtakus.
Baigiantis penktajam, prasidedant šeštajam dešim-
tmečiui, Stalinas ir Mao Dzedongas tikėjosi, kad abu
kartu pavergs visą žmoniją. Tą užmačią įgyvendinant,
sudarytas tvirtas sandėris – 1950 m. vasario 14 d. So-
vietų Sąjunga ir Kinijos Liaudies Respublika pasirašė
draugystės, bendradarbiavimo ir tarpusavio pagalbos
sutartį. Jos pasekmės dar tais pačiais kalendoriniais
metais, bent jau trumpuoju laikotarpiu, buvo ne ma-
žiau kruvinos, negu tos, kurias lėmė Stalino-Hitlerio
šamokslas. Kalbant apie ketinimus, šis dokumentas,
ko gero, turėjo pranokti du sandorius, atvėrusius ke-
lią Antrajam pasauliniam karui Europoje ir Ramiojo
vandenyno regione, – tai Molotovo-Ribbentropo pak-
tas (1939) ir Molotovo-Matsuokos sutartis (1941).

Įvykių priešistorę galima atsekti nuo tos audringos
vasaros, kai Vermachtas sumaišė Stalinui kortas dėl
jo planuotos ekspansijos į Vakarų. Tačiau Kremliu-
s kalnietis net ir tomis savaitėmis galvojo ne vien apie
gynybą. Istorikas Aleksandras Pancovas slaptuose
SSKP CK Politbiuro aplanuose rado 1941 m. liepos
3 d. nutarimą, pagal kurį Kominterno vykdomajam

komitetui skirtas „*milijonas JAV dolerių, suteikiant
pagalbą Kinijos komunistų partijos Centro komitetui*“.
Tai nuspręsta tą pačią dieną, kai paniškai ašarodamas
despotas į savo režimo represijų gniuždomus žmones
veidmainiškai kreipėsi: „*Brangūs broliai ir seserys...*“

Antrojo pasaulinio karo metais ir tuoj po jo SSRS
politika Kinijos atžvilgiu buvo dvilypė. Stalinas pa-
laikė abiejų pikčiausių tarpusavio priešų – ir Čiang
Kaišeko, ir Mao Dzedongo – kovą su Japonija, tačiau
tą darė labai atsargiai, kad neišprovokuotų Tekančios
saulės šalies atsakomųjų veiksmų prieš SSRS.

JAV ambasadorius Kinijoje Patrickas Hurley's 1945 m.
balandžio 15 d. nudžiugino Staliną sakydamas: „*Kini-
jos komunistų kariniai daliniai yra geriau apmokyti ir
sėkmingiau kovoja už nacionalinės vyriausybės kariuo-
menę.*“ Generalisimas pagyrė bendraminčius: „*Taip,
Kinijos komunistų kariuomenė yra mažiau korumpuo-
ta negu nacionalinės vyriausybės kariuomenė.*“

Kremlius jau 1944 m. nutarė pakartotinai įsiverž-
ti į Rytų Turkestaną, kur vietinis karaliukas, sovietų
statytinis Šengas Šicajus, pasinaudodamas sumaišti-
mi, 1941 m. gudriai atsimušė nuo „didžiojo brolio“.
Stalino pasiuntiniai svetimoje teritorijoje 4-ajame de-
šimtmetyje užgniaužė uigūrų judėjimą už nepriklau-
somybę, o 1944 m. elgėsi priešingai – palaikė tiurkų

musulmonų sukilėlius, kovojančius už autonomiją prieš „renegatą“ Šicajų.

Kinijos ministras pirmininkas Song Dzivenas 1945 m. liepos 9 d. per asmeninę audienciją paprašė Stalino, kad padėtų susidoroti su neramumais Sindziange. Tas įžūliai pasišaipė: „*Kaip suprantate pagalbą – tai kariuomenės siuntimas?*“ Pašnekovas, nurijęs pašaipą, patikslino, kad prašo sustabdyti karinės amunicijos maištininkams tiekimą, kurį diplomatiškai pavadino „kontrabanda“. Stalinas kuo ramiausiai paprieštaravo netikintis, kad toks tiekimas yra vykdomas, ir pribloškė savo pašnekovą klausimu: „*Gal tie ginklai skverbiasi iš Indijos?*“ Nusišnekėjo iki to, esą „*ginklais, galimas daiktas, prekiauja patys kinų valdininkai, juk tai labai pelninga*“.

Tačiau apskritai tiek Čiang Kaišekas, tiek Mao ramiai žiūrėjo į sovietų siunčiamus „žaliuosius žmogėnus“, besitelkiančius aplink tolimą Urumčią, nes buvo pernelyg užsiėmę tarpusavio kova, kurios baigtis priklausė nuo Kremliaus. 1945 m. rugpjūčio 14 d. Stalinas netgi sudarė draugystės ir bendradarbiavimo sutartį su Gomindanu.

SSRS parama Kinijos komunistams 1945–1948 m. buvo ribota – Kremlius nenorėjo išprovokuoti JAV atsakomųjų veiksmų, kurie galėjo lemti greitą Čiang Kaišeko pergalę, o tada Padebesių imperijoje Amerika dislokuos karines oro pajėgas, nukreiptas į karines gamyklas Sibire.

Vis dėlto SSRS pagalba Mao tapo lemiamą. Antai Japonijos Kvantungo armijos ginklus, užgrobtus per „rugsjūčio šturmą“ 1945 m., sovietai atidavė Liaudies išlaisvinimo armijai kovoti su „baltaisiais kinais“, nors Maskva buvo ką tik pasirašiusi su Pekinu bendradarbiavimo sutartį.

Raudoniesiems laimėjus prieš Gomindano kariuomenę 1946–1947 m., Stalinas patikėjo Mao stiprybe. Georgijus Dimitrovas dienoraštyje rašė, kad „tautų vadas“ 1948 m. vasario 10 d. apie tai papasakojo Bulgarijos ir Jugoslavijos komunistų lyderiams: „*Aš abejojau, ar draugams kinams pasiseks, ir patariau jiems laikinai susitarti su Čiang Kaišeku* [dėl paliaubų – A. G.]. *Jie formaliai sutiko, bet faktiškai tęsė savo liniją, toliau mobilizavo Kinijos liaudies pajėgas. Po to atvirai*

pareiškė: mes ir toliau kovosime, liaudis mus palaiko. Mes pasakėme: gerai, ko jums reikia? Paaiškėjo, kad situacija itin palanki. Jie buvo teisūs, mes klydome.“

Stalino parama Kinijos Liaudies išlaisvinimo armijai (KLA) darėsi vis atviresnė, jis drąsino Mao, kuris tuomet neturėjo rimtų oro pajėgų ir oro gynybos, ypač palyginti su JAV arsenalu. 1949 m. pavasarį generalisimas išsiuntė telegramą sovietų kariuomenės specialistų Kinijoje vadovui Ivanui Kovaliovui, kad perduotų raudoniesiems kinams: „*Karas nėra naudingas imperialistams. Vakaruose prasidėjo krizė, jie nepasirengę kovoti. Gąsdina atominė bomba, bet mes jos nebijome. Nėra materialinių sąlygų puolimui, karui pradėti.*“

Tačiau Stalinas dėjo visas pastangas, kad pats galėtų pralieti kraują. Istorikas Anatolijus Torkunovas paskelbė jo derybų su Korėjos Liaudies Demokratinės Respublikos įkūrėju Kim Ir Senu ir užsienio reikalų ministru Pak Hen-enu 1949 m. kovo 5 d. protokolą. Jiedu prašė „vyresniojo brolio“ pagalbos dėl karinio jūrų laivyno ir gavo daugiau negu tikėjosi: „*Draugas Stalinas sako, kad čia galima padėti, Korėja turi turėti ir karinius lėktuvus* [nors Kim Ir Senas jų net neprašė. – A. G.].

Drg. Stalinas klausia, ar jie skverbiasi į Pietų Korėjos armiją, ar turi ten savo žmonių.

Pak Hen-enas atsakė, kad skverbiasi, bet aktyvumo ten dar nerodo.

Drg. Stalinas pagyrė, kad elgiamasi teisingai, kol kas dar nereikia savęs rodyti...“

Tuo pat metu Kremliaus kalnietis, neatskleidęs visų kortų net didžiajam naujam sąjungininkui, jau svarsė, kaip panaudoti kinus galimai agresijai prieš Korėją. 1949 m. gegužės 26 d. telegramoje Kovaliovui, be kita ko, nurodė, kad nereikėtų visos kariuomenės sutelkti prie Indokinijos, Birmos ir Indijos sienų: „*Iš pagrindinių KLA pajėgų, einančių į Pietus, parinkus dvi geras armijas, perkelti jas į Tiandzinio ir Čingdao regioną* [netoli sienos su Korėja, – A. G.], *nuolat papildyti ir laikyti parengtas, kad atremtų priešo kariuomenės išsilavinimą.*“ Nors Amerikos ataka prieš Kiniją, kaip matyti iš jau cituotos „atominės“ telegramos Kovaliovui, Stalinas nelabai tikėjo.

Sovietų Sąjungai savo kariuomenę apginklavus

Andrejus Vyšinskis 1950 m. vasario 14 d. pasirašo paktą tarp SSRS ir KLR. Kairėje stoviniuoja Džou Enlajus. Stalinas ir Mao stovi antros eilės viduryje

MiG-15, atominė JAV kontrataka tapo ne tokia baisi kaip anksčiau. Kadangi radarus, reaktyvinius naikintuvus kūrė ir amerikiečiai, sovietų atominė bomba, išbandyta 1949 m. rugpjūčio 29 d., tuomet buvo labiau psichologinis koziris negu operatyvinė priemonė. Aki-vaizdumo dėlei sprogdymas buvo nufilmuotas ir parodytas svečiams iš Pekino.

Stalinui raudonoji Kinija visada buvo smogiamasis ginklas prieš demokratinį pasaulį, tą rodo ir 1949 m. gruodžio 16 d. derybos su Mao, kuris į Maskvą atvyko jau kaip visateisis Padebesių imperijos valdovas – prieš pusantro mėnesio buvo paskelbta KLR. Gomindano kariai pasitraukė į Taivaną. Sindziangas irgi atiteko Pekinui, kartu su vakarykščiais SSRS sąjungininkais – uigūrų sukilėliais, kuriuos komunistai greitai numalšino.

Mao Dzedongas, tikriausiai turėdamas omenyje pasaulinę revoliuciją, Stalinui užsiminė, kad nenorėtų jos pradėti jau rytoj: „*Kinijai reikia taikaus atokvėpio, kuris truktų 3–5 metus.*“ Kremliaus kalnietis leido suprasti, kad viskas pašnekovų rankose: „*Kinijai šiuo metu tiesioginės grėsmės nėra: Japonija dar neatsistojo ant kojų, todėl nėra pasirėngusi karui. Amerika, nors rėkia apie karą, bet bijo karo labiau už viską. Europa*

įbauginta karo. Iš esmės nėra kam kariauti su Kinija...“

Kita vertus, Stalinas toli gražu nenorėjo, kad naujasis sąjungininkas nusi- teiktų nerūpestingam gyvenimui. Kai „vyresniajam broliui“ Mao pasakė, kad Vakarai bijo KLR invazijos, nes kinų kariuomenė jau priartėjo prie nepri- klausomos Birmos, prie Prancūzijos kolonijų – Laoso ir Vietnamo – sienų, Stalinas patarė: „*Būtų galima paskleisti gandus, kad ruošiatės kirsti sieną, ir ge- rokai pagąsdinti imperialistus.*“

Be to, kaip vieną iš galimų variantų Džiugašvilis pasiūlė smogti Taivanui: „*Būtų galima atrinkti desantininkų kuopą, juos reikiamai nuteikti ir per- mesti į Formosą, kad saloje surengtų sukilimą.*“

O ir žemės, priklausančios tiesioginei Didžiosios Britanijos jurisdikcijai, laikytos vienu iš jautrių taškų, kur lengva sukelti tarptautinę įtampą: „*Jei, pavyzdžiui, prireiks paspausti Angliją, galima tą padaryti, pasitel- kus Guangdongo provincijos konfliktą su Honkongu. O sureguliuoti tokiam konfliktui galėtų kaip tarpininkas pasisiūlyti Mao Dzedongas.*“

Be to, 1950 m. sausio 22 d. susitikime su Mao jis gyrė agresijos prieš nepriklausomą kalnų teokratiją planus: „*Gerai, kad ruošiatės puolimui. Tibetiečius reikia pa- imti į rankas.*“

Visa tai jokių būdu nebuvo tuščios kalbos. Per dery- bas sausio mėnesį Stalinas pažadėjo kinams reikšmin- gą pagalbą štabo darbuotojais, kariniais instruktoriais karinio jūrų laivyno personalui apmokyti, laivais, be to, trijų šimtų milijonų dolerių paskolą, skirtą mirtį sėjantiems ginklams įsigyti, pirmiausia iš pačios SSRS. KLR pradėjo sparčiai kurti savo karines oro pajėgas, kurios netrukus tapo trečiomis pagal galingumą pa- saulyje.

Pasverdama įvairias spaudimo „buržujams“ gali- mybes, Stalinas tais mėnesiais buvo linkęs pagrindinį smūgį suduoti Korėjai, apie tai Mao dar nebuvo pa-

kankamai informuotas. Likus penkioms dienoms iki Vyšinskio-Džou Enlajaus sutarties pasirašymo, „tautų vadas“ nusiuntė telegramą ambasadoriui KLR Terentijui Štykovui: „Aplankykite Kim Ir Seną, kuriam žodžiu pasakykite, kad gali imtis formuoti papildomas tris divizijas. Jis gali kreiptis, prašydamas leidimo jau 1950 m. panaudoti paskolą, suteiktą 1951 metams.“

Vyšinskio-Džou Enlajaus paktas formaliai buvo antijaponiško pobūdžio, bet iš tikrųjų nukreiptas prieš JAV, pagrindinę jėgą, okupavusią Tekančios saulės šalį, kuri iki 1952 m. netgi *de jure* turėjo ribotą suverenitetą. O sąmoningai miglotos vasario 14-osios dokumento formuluotės leido bet kurį asmenį laikyti „samurajų“ bendrininku: „Abi Susitariančiosios Šalys įsipareigoja kartu imtis visų savo turimų priemonių ir neleisti, kad Japonija ar bet kuri kita valstybė, tiesiogiai ar netiesiogiai pritarinama, pakartotinai griebtųsi agresijos veiksmų ir pažeistų taiką. Tuo atveju, jeigu Japonija ar jos sąjungininkės užpuls vieną iš Susitariančiųjų Šalių ir ji atsidurs karo padėtyje, kita Susitariančioji Šalis nedelsdama suteiks karinę ir kitokią pagalbą visomis savo turimomis priemonėmis.“

Sutartis įsigaliojo po dviejų mėnesių – balandžio 11 d., o gegužę Stalinas sovietų ambasadoriui Pekine išsiuntė telegramą, skirtą Mao: „Pokalbyje su draugais korėjiečiais Filippovas [vienas iš Džiugašvilio pseudonimų. – A. G.] ir jo bičiuliai išsakė nuomonę, kad dėl pasikeitusios tarptautinės situacijos [suprask, įsigaliojus KLR ir SSRS sutarčiai, – A. G.] pritaria korėjiečių pageidavimui imtis vienijimosi.“ Didysis vairininkas Mao, visiškai priklausomas nuo sovietų tiekiamų staklių ir karinės įrangos, pritarė šiai avantiūrai.

Birželio 25 d., lygiai ketvirtą valandą, tiesiai iš „šiauriečių“ teritorijos į „pietiečių“ Kesongą įvažiavo traukinys su ginkluotais

6-osios divizijos kariais – per naktį komunistai tylomis atstatė geležinkelio bėgius, kertančius demarkacinę liniją. Artilerijos ataka 38-ąją lygiagrečią pavertė ugnies upe, o jau po trijų dienų Seulo gatvėmis ėmė žlegėti tankai T-34. Prasidėjo Korėjos karas, kurio aukų skaičius 1950–1952 m. viršijo žuvusiųjų skaičių Europoje per pirmuosius dvejus Antrojo pasaulinio karo metus.

Sovietų Sąjungai, JT Saugumo Tarybos nuolatinei narei, pavyko diplomatinio triuku įvilioti JAV į Korėjos „vienijimosi“ spąstus, apie kuriuos Džiugašvilis su pasitenkinimu rašė Klementui Gottwaldui, net informavo Čekoslovakijos diktatorių apie artimiausius planus Ramiojo vandenyno regione: „Amerika įsipainiojo į karinę intervenciją Korėjoje, iššvaistydama savo karinį prestižą bei moralinį autoritetą... Be to, akivaizdu, kad JAV dėmesys dabar atitrauktas nuo Europos ir nukreiptas į Tolimuosius Rytus...“

Darykime prielaidą, kad Amerikos vyriausybė kuo toliau, tuo labiau klimps Tolimuosiuose Rytuose ir įtrauks į karą Kiniją [...] Amerika turėtų patrukėti šiose kautynėse [...] Amerikos susirėmimas su Kinija turėtų sukelti revoliuciją visoje Rytų Azijoje.

Ar visa tai duoda mums plusą pasaulio jėgų pasiskirstymo atžvilgiu? Be abejo, duoda.“

Kim Ir Seno kareiviai keliausi per upę sovietų sunkvežimiais 1950 m.

Tankas skuba atakuoti 1950 m.

Tiesą sakant, ne Amerika, o Stalinas netrukus įtraukė raudonąją Kiniją į karą, darydamas galingą diplomatinį spaudimą. Mao dvejojo, suprasdamas, kad atsakymas į „brolišką pagalbą“ gali būti branduolinė kontrataka. Nors jis prašė Džiugašvilio, kad leistų 3–5 metus ramiai atsikvėpti, bet mažiau nei po metų Stalinas vis tiek privertė jį įsiveržti, pagrindiniu argumentu laikydamas Vyšinskio–Džou Enlajaus paktą.

Kinijos „savanoriai“ spalio 25 d. sutriuškino JT karių pasienio zonoje ir netrukus išstūmė juos atgal per 38-ąją lygiagrečę. Operacija tokia sėkminga tapo daugiausia dėl visiško netikėtumo – Amerikos karinė žvalgyba nepastebėjo Kinijos karuomenės koncentracijos pasienyje. Kadangi sovietų pagalba buvo ribota, kinams nepavyko išmesti amerikiečių į jūrą – susirėmimas tapo kruvina aklaviete ir užsitęsė. Gudrus Stalino simultanas trikampyje Maskva-Pekinas-Pchenjanas šiame etape ėjosi kaip iš natų.

Planeta ritosi pasaulio pabaigos link.

Memorandume, apibendrinusiame jungtinio posėdžio Pentagone 1951 m. sausio 24 d. rezultatus, buvo įvardytos galimos visuotinio susirėmimo datos: „Kritinis tarpsnis santykinės karinės galios požiūriu bus at-

einantys dveji ar treji metai. Jei šiuo laikotarpiu prasidės karas, nors tikriausiai nepralaimėsime, mums bus sunku jį laimėti.“ Pažymėtina, kad datos visiškai sutapo su tuo, ką Stalinas jau prieš dvi savaites pranešė Rytų bloko satelitams slaptame susitikime su „liaudies demokratijų“ lyderiais Maskvoje sausio 9–12 d.

JAV Nacionalinio saugumo tarybos dekretas Nr. 114/11, priimtas 1951 m. rugpjūčio 8 d., atspindėjo sėkmingą SSRS karinį ir ekonominį pasirengimą susirėmimui su puse žmonijos: „Įvairių šaltinių duomenys per pastaruosius metus rodo, kad sovietų karinė produkcija yra aukšto lygio – kokybiškesnė, negu manyta anksčiau.“

Šio dokumento priede konstatuota: jeigu Kremlius nuspręs jau dabar pradėti Trečiąjį pasaulinį karą, tai pirmasis jo pirmojo etapo žingsnis – Eurazijos žemyno užgrobimas – taps raudonuoju žaibo karu (*blitzkrieg*): „a) Sovietų ir jų satelitų ginkluotosios pajėgos gali per gana trumpą laiką užgrobti žemyninę Europą, Artimuosius ir Vidurinius Rytus (išskyrus Indiją ir Pakistaną). Tiek karinių, tiek nekarinių atsargų, išskyrus aviacinį kurą, yra pakankamai ir jos paskirstomos taip, kad karinė operacija šiuo laikotarpiu būtų viskuo aprūpinta, net jeigu JAV visus turimus branduolinius pajėgumus panaudotų prieš strateginius taikinius SSRS.

b) Tolimuosiuose Rytuose Šiaurės Korėjos ir komunistinės Kinijos pajėgos, gavusios sovietų logistinę ir techninę pagalbą, disponuoja didesniais kariniais pajėgumais, negu manyta anksčiau. Visuotinio karo atveju Jungtinių Valstijų saugumui nebūtų naudinga skirti savo pajėgas žemyninės Azijos dalies gynybai. Todėl tikėtina, kad komunistinės jėgos užkariaus Rytų ir Pietryčių Aziją...“

Taigi pastraipoje „a“ minima išimtis – Hindustanas – turėjo atsidurti tarp SSRS ir Kinijos girnų. Stalinas, matyt, laikė jį lengvu grobiu, ypač turėdamas omenyje sunkią to meto konfrontaciją tarp indų ir pakistaniečių. Akivaizdu, kad Šiaurės Afrika irgi buvo vienas iš pagrindinių Raudonosios armijos taikinių, siekiant išvengti atominės kontratakos tiek iš jos teritorijos, tiek iš Viduržemio ir Raudonosios jūrų.

Amerikos valdantieji sluoksniai manė, kad Eurazijos užgrobimas bus tik pirmasis Armagedono etapas:

„d) Sovietų oro pajėgos vis dar yra pajėgios teikti adekvačią taktinę paramą visoms sausumos operacijoms [...], o kartu pradėti strateginį oro puolimą prieš Jungtinę Karalystę ir Šiaurės Ameriką.

e) Sovietų branduolinis pajėgumas augo maždaug tokiu greičiu, kaip buvo apskaičiuota 1950 m. balandį, tačiau tikėtina, kad per ateinančius trejus metus jis augs greičiau, nei manyta.“

Tuo metu masinės Mao grupuotės išsekino ir sukaustė JAV ir sąjungininkų pajėgas Korėjoje. 1952 m. rugpjūčio 20 d. derybose su sovietų delegacija, kuriai vadovavo Stalinas, Džou Enlajus pasakė: „Kinija taip pat rengiasi tam, kad karas truks dar 2–3 metus.“ Ir paprašė pagalbos dėl aviacijos, artilerijos ir sviedinių, o „tautų vadas“ pažadėjo: „Duosime viską, ką galėsime.“

Kurią dieną Stalinas planavo smogti pirmąjį smūgį? Penktajam penkmečio planui baigiantis (1955), turėjo būti pastatyta nemažai strateginės reikšmės objektų – geležinkelių ir greitkelių į Arkties vandenyną, skirtų užpulti Ameriką per Šiaurės ašigalį, tunelis į Sachaliną sėkmingam Japonijos puolimui, dvi aviacinio benzino gamyklos, cheminių ginklų fabrikas Kirove, kanalas tarp Juodosios jūros ir Dunojaus bei kt. Stalinas iš žvalgybos pranešimų žinojo, kad NATO šalys įdėmiai stebi jo veiksmus ir gali sutikti invaziją tinkamai apsiginklavusios, atimdamos netikėtumo pranašumą, arba ryšis net smogti prevencinį smūgį. Todėl jis nenorėjo laukti, „kol bus prisiūta paskutinė saga prie paskutinio kareivio milinės“.

Taip manyti verčia SSKP CK prezidiumo 1952 m. gruodžio 4 d. nutarimas „Dėl padėties MGB“, priimtas dalyvaujant Stalinui ir jo pasirašytas. Šiame dokumente, kaip pažymi istorikas Nikita Petrovas, nurodoma, kad žvalgyba turi taikyti ne „pasyvią“ gynybos taktiką, bet pereiti prie „aktyvių puolimo veiksmų“: „Daugelis čekistų prisidengia supuvusiais ir žalingais aiškinimais, tariamai marksizmas-leninizmas nesuderinamas su diversijomis ir teroru prieš klasinius priešus. Šie neva čekistai iš revoliucinio marksizmo-leninizmo pozicijų nuslydo į buržuazinio liberalizmo ir pacifizmo pozicijas, pamiršo, kad su sužvėrėjusiais klasiniais priešais

neįmanoma kovoti, apsimovus baltomis pirštinėmis, išliekant „švaručiams“, nenaudojant aktyvių puolamųjų kovos priemonių socialistinės valstybės interesams apginti, pamiršo Lenino nurodymus, kad klasių kova yra nuožmios grumtynės, o ne tuščias plepėjimas, nesuranta paprastos tiesos, kad MGB neįsivaizduojama be jos vykdomų diversijų prieš stovykloje.“

Iškalbingas faktas, kad didžioji šio nutarimo dalis vis dar įslaptinta. Šiaip ar taip, vargu ar diktatorius manė, kad NATO šalys sėdės, rankas sudėjusios, kai jų teritorijoje prasidės „klasinių priešų“ gaudynės ir amunicijos sandėlių sprogdinimai.

Tačiau Stalinas 1953 m. kovo 5 d. mirė, o jo įpėdinis atsisakė tiesioginio susirėmimo su JAV, nors Mao visai gundė Chruščiovą surengti branduolinį antpuolį. 1959 m. rugsėjo 11 d. išplėstiniame Kinijos komunistų partijos CK Karinės tarybos posėdyje buvo patvirtintas kursas visuotinės ekspansijos link: „Turime užkariauti pasaulį. Mūsų objektas yra visas Žemės rutulys. Apie tai, kaip elgtis su Saule, kol kas nekalbėsime. O Mėnulį, Merkurijų, Venerą – visas aštuonias planetas, išskyrus Žemę, – dar bus galima tyrinėti, aplankyti, jei išvis įmanoma ten lankytis. Kalbant apie pasirengimą ir mūšius, svarbiausias dalykas yra Žemės rutulys, kur sukursime mūsų galingą valstybę.“

Nesutarimai šiuo klausimu buvo viena iš priežasčių, kodėl dvi diktatūros išsiskyrė. O užpulti NATO pavieniui nei KLR, nei SSRS nedrįso.

Sovietų imperija galutinai supuvo ir žlugo, Kinija po Mao mirties atsisakė planinės ekonomikos, o kartu ir globalaus ginkluoto ekspansionizmo. Užuot kariavusi, valdančioji klasė nusprendė praturtėti. Rusijoje ir Padebesių imperijoje socializmas iširo savaime, be karo.

Dabar Rusija sukėlė karą, bet yra pasmerkta jį pralaimėti. Jokie lėktuvnešiai, net branduoliniai barškučiai nei Maskvos autoritarizmo, nei Pekino totalitarizmo, kaip rodo Kinijos ekonomikos sulėtėjimas ir Honkonge rusenanti išsivadavimo viltis, neišgelbės nuo demokratijos artėjimo. ■

Spausdinama autoriui maloniai sutikus.

<https://gogun.org/lt/>

POLITINĖ EKVINOKCIJA

Putinui su raudonuoju mygtuku apsikalus bunkeryje, net politinis lavonas Medvedevas, nežinia, iš baimės ar iš džiaugsmo atsibudo miręs persti ir driokstelėjo nuo Vladivostoko iki pat Lisabonos – tokia būsianti Rusijos imperija, kai akmenis ant akmenis neliks. Kvapą gniaužiančios perspektyvos sužavėti rusai ėmė įkvėpimo ieškoti alkoholinių gėrimų parduotuvėse, kad iš visų jėgų atšvęstų Gegužės 9-ąją, nes Putinas pažadėjo to-o-okią pergalę, kokios Maskva dar nematė, o kreiseris „Maskva“ jau nepamatys. Bet nėra to gero, kuris neišeitų į blogą. ФСБ netruko įžvelgti klastą, mat rusai įjunko pirkti ne jiems įprastą samagoną, bet importinį džiną, kol jo dar esama. Gal tuo siekiama išleisti džiną iš bunkerio, *par-don*, butelio, kad visą botoksinį savo grožį jis pademonstruotų Raudonojoje aikštėje – ten taktiškai nuspaustų raudonąjį mygtuką ir branduolinį smūgį jam vienam žinoma kryptimi suduotų, apsuptas džiūgaujantių savo fanų ir profanų? Dėl visa ko saugumiečiai semia dabar visus iš eilės – neseniai supakavo studentą, stoviniavusį gatvėje su plakatu, kuriame buvo užrašytos paties Putino mintys, pasakytos per jo sueitį su tauta Lužnikuose.

Dar labiau nuskilo isterikei, kuri buvo tapusi propagandos veidu, o dabar tūno poilsivietėje „Матросская тишина“. Kadaisė ji pragertu balsu viešai stūgavo: „Путин – президент мира!“ Matyt, saugumiečiams užkliuvo dviprasmiškas „мир“, galintis reikšti ir pasaulį, kurio prezidentu Putinas geiste geidžia būti, ir laikinai uždraustą žodį „taika“, už kurio vartojimą viešai galima gauti ne 15 parų, o lygiai tiek pat metų.

Vis dėlto mūzos netyli, net patrankoms griaudžiant – Nikita Michalkovas paskubomis kurpia seria-

lo „Operacija U ir kiti Putino nuotyčiai“ tolesnes dalis, nusprendęs pranokti patį Hičkoką ir jo filmą „Paukščiai“. Pasinaudodamas gausiais grįžtančių sparnuočių būriais, nufilmavo siaubo sceną, kaip jie suka virš galvų išimtinai etniniams rusams, bandydami RF piliečius ne tik apdergti (ko gi daugiau tikėtis iš pabuvoju-sių Vakaruose), bet ir apkresti mirtinu virusu, išrastu ukrainiečių slaptosiose laboratorijose.

Savo ruožtu Marine Le Pen, atsiprašiusi dėl laikinos politinės neištikimybės, karštai prisiekė, kad pirmiausia, ką padarys, kai tik taps prezidentė, bunkeryje, o gal net mauzoliejuje suguls su Putinu, taigi pasaulį valdys puikusis duetas – dvgalvis Le Pentinas...

Michalkovas jau susuko džiugų reklaminių klipų „Vestuvės Malinovkoje“, *par-don*, Eliziejaus laukuose, sako, masinėse scenose dalyvavo net Zbignievas Jedinskis, apsimitęs Medinskiu, iš okupantų pusės vadovaujančiu niekur nevedančioms deryboms su užpultaisiais.

Altajuje šamanas, ne tik gydantis Vladimiro Vladimirovičiaus podagrą, bet ir gausiai išrašantis Viagra, pasidžiaugė, kad pacientas, vos atsigulęs į laukinių žvėrių kraujo vonią, pats sužvėrėjo, atgavo azartą kovoti, degti, nenurimti ir tą darys, kol pats neužvers kojų. Tokia štai politinė ekvinokcija – mat į kosmosą Saulės skritulio link bus išskraidintas pats Lukašenka, kai tik pasodins bulves... ■

Tiesiai iš vestuvių mauzoliejuje
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2022. 4 (687)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Virgilijus ČEPAITIS. *The Right to Veto Peace?* About the necessity to change the Charter of United Nations and especially its Security Council (page 2).

Richard HEINBERG. *After the Ukrainian Invasion: Sobering New Global Energy-Economic-Political-Terrain.* Well-known US analyst of energy and economy comments on how the sectors of energy, economy and politics will change globally as a consequence of Russia's war with Ukraine (page 5).

Žilvinas VAREIKIS. *Climate Change: Pessimism, Indifference and the Logic of Absurd.* The author of the article analyzes the problem of climate change by comparing the philosophical ideas of the leading figure of German philosopher Arthur Schopenhauer and Danish thinker Soren Kierkegaard with the ecological insights of the Club of Rome. It is assumed that focus on the problem of climate change is closely linked to changes in the social structure of the West society that has already made it possible to capture the signs of global warming in nature. At the same time, the problem of climate change is seen as a conflict of different scientific and power interpretations. For this reason, emphasis is placed on the need for dialogue between specialists in natural and social sciences as well as humanities in addressing issues arising from the life survival on the Earth (page 11).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Architecture and Neurosciences.* Recent research in neuroscience offers an opportunity to take a somewhat different look at art and architecture. The ongoing research in neuroscience has provided a lot of interesting insights on how human brain works and some of the leading neuroscientists like V.S. Ramachandran and Semir Zeki have applied the findings of neuroscience to the field of aesthetics thus a new discipline of neuroaesthetics came into being. Despite criticism of neuroaesthetics, the crossing of boundaries and making architecture a subject of neurological research opens many new possibilities for designers. The author discusses how findings of neuroscience can help to understand architecture better and how they can make an impact on architectural design (page 16).

Viktorija SAMARINAITĖ. *Poems* (page 23).

Pietro U. DINI. *A Journey to the Edge of Memories.* Notes on Gabriel Ferrater. Poems of Gabriel Ferrater are considered to be one of the most original and deep examples of this genre thus they are already translated to most languages. This is the poet's first publication in Lithuanian (page 25).

Ramutė RACHLEVIČIŪTĖ. *Ecological Excitement of Artist Agnė Kišonaitė.* About personal exhibitions in Trakai and Klaipėda (page 32).

There is No More Real Transcendence That the One Opened by Language. A Conversation Between Raul ZURITA and Ezequiel ZAIDENWERG (page 34).

Vaidilutė BRAZAUSKAITĖ-LUPEIKIENĖ. *To Remember Aleksandras Vozbinas.* About the exhibition dedicated to the memory of well-known painter and artist (page 41).

Kristijonas DAGYS. *The Games Without Rules.* About the exhibition *The Earth Lifted Grass: Plants and Animals in Lithuanian Folk Art.* Critical notes on the policy of exhibitions (page 43).

Raminta JURĖNAITĖ. *Dominore of Vilnius Station in Arka Gallery.* An overview of paintings of Andrius Makarevičius (page 48).

Nostratic Languages – a Bridge Through the River of Time. Mindaugas PELECKIS talks to Allan R. BOMHARD. Nostratic languages are a hypothetical macro-family that includes many Eurasian languages: Indo-European, Kartvelian, Uralic (formerly called Finno-Ugric), Altaic (Turkic, Tungus, and Mongolian), Afro-Asian, Elamite, and Dravidian. The controversial nostratic theory of the language family – believes that it is possible to reconstruct, as was said 14–17 thousand years ago, the Paleolithic (page 50).

Kristina STEIBLYTĖ. *Shifting Function of Theater in the Baltics: Creation of a Nation is Replaced by Marketing.* Brands of Nation in Estonia, Latvia and Lithuania. An overview (page 52).

Raminta JURĖNAITĖ. *Hypnotizing Images of William Kentridge in Kaunas.* The program of Kaunas the capital of European culture 2022 contains a lot of impressive art exhibitions. Three internationally renowned artists – William Kentridge, Marina Abramovič and Yoko Ono were invited to visit Lithuania with their exhibitions for the first time. The exhibition of William Kentridge – What We Do Not Remember shown at Nacional Art Museum of M. K. Čiurlionis is the most complex and interesting (page 58).

Agnė MAŽULIENĖ. *What is Silenced by Music.* Figurative scores of Rytis Mažulis (page 63).

Saulenė PUČILIAUSKAITĖ. *Debt of Notes on the Origin of Time.* The author discusses "phenomenological project of Edmund Husserli regarding the "perception of inner time". According to the author the project is great yet fruitless because we remain without an idea what happens on the level of subconsciousness (page 70).

Vidmantas VALIUŠAITIS. *Juozas Lukša-Daumantas and Antanas Valiukėnas. Relations between Lithuanian resistance and democratic West. Historical overview* (page 77).

Aleksandr GOGUN. *Riders of Apocalypse.* How USSR and China Planned to Take Over the World (page 88).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Political equinox.* Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 94).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Skaidra TRILUPAITYTĖ

Can we track what makes humans happy? (En) (Lt)

Lithuanian scientists are working on a formula for happiness. Their biometric measurements of feelings and emotional states propose to improve lives. But smart governance linking efficiency with happiness might have repercussions, says Skaidra Trilupaitytė. In a pandemic-tainted world, tracking and advanced lie detector tests could have questionable political uses.

Karl SCHLÖGEL

This mess of troubled times (En) (Lt)

The processes set in motion by the disintegration of the socialist economy in eastern Europe eluded all analytical frameworks. It was a time of 'wild thinking', in which received ideas were reconsidered and values re-assessed. We are still living through this troubled era, writes the historian of the Soviet Union Karl Schlögel.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Diana GEORGESCU

The Romanians are coming. Emerging divisions and enduring misperceptions in contemporary Europe (En) (Lt)

Following changes to UK immigration law in 2014, the documentary 'The Romanians are Coming' promised the truth behind the headlines. Diana Georgescu finds a more troubling picture of Romanians, tied up with longstanding prejudices applied to eastern Europeans generally and Romani people in particular.

Aleida ASSMANN

Go East! (En) (Lt)

Stephen Holmes and Ivan Krastev argue that illiberal politics in central and eastern Europe should be understood primarily as a reaction to the 'imperative to imitate' the West after 1989. But to downplay the ideological substance of the new authoritarianism is reckless in the current situation, responds Aleida Assmann. Recalling the contribution of eastern European dissidents to Europe's culture of human rights offers a corrective to the damaging myth of the 'victorious West'.

Håkan FORSELL

Cracks in the future. On 1989 and historical time (En) (Lt)

The anachronistic appearance of the post-communist world fascinated westerners visiting eastern Europe after '89. As Håkan Forsell puts it, the East offered the image of a 'future that would never happen'. Four decades of totalitarianism were rapidly forgotten by the seekers of 'true Europe'.

Samuel ABRAHÁM

Intellectual paths in central Europe. An idealistic Havel, a cynical Orbán, and a compassionate Walter (En) (Lt) (Cy)

How can intellectuals of central Europe maintain their moral principles and independence, yet support democracy, in an age when the region is again traversing a rocky road paved with nationalism and populism?

Richard SAKWA

Back to Cold War and beyond (En) (Lt)

Instead of overcoming the division of East and West after 1989, the West embarked on a programme of expansion and Russia began to create an alternative world order. Yet as economic power shifts from the Atlantic to the Pacific basin, this is just one aspect of the current clash of world orders.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas 2022 m. *Kultūros barų* projektui „Kūrybos intencijos, kritikos funkcijos“ skyrė 40 000 eurų, projektui „Žalioji kultūros kursas“ – 28 000 eurų.

SRTR fondas remia rubrikas: „Problemos ir idėjos“, „Kūryba ir kūrėjai“ (iš dalies), „Praeities dabartis“

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliam bendravimui ir diskusijoms.

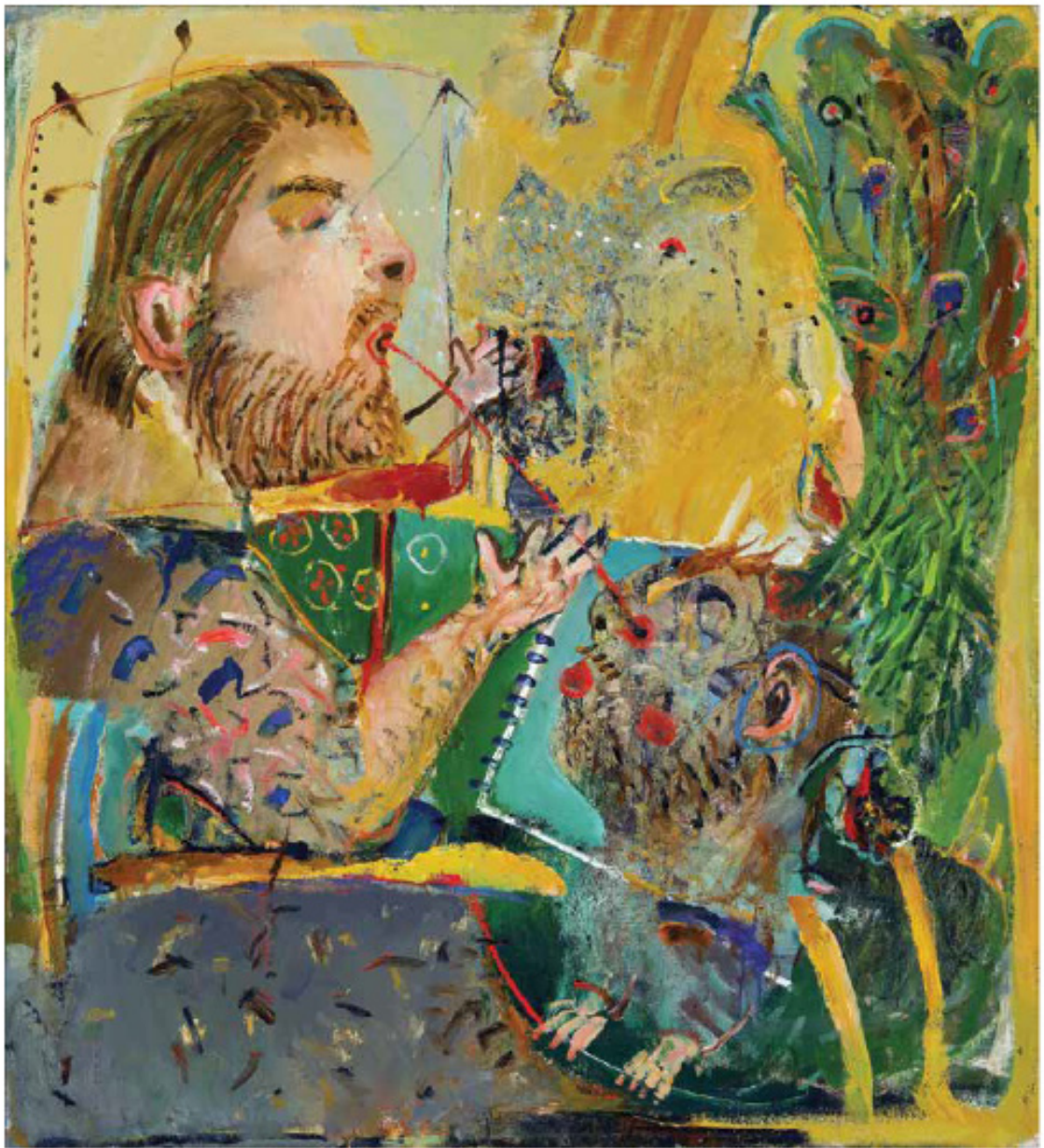
EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spausdino „Lietuvos ryto“ spaustuvė
Sodų g. 83, Skaidiškės, 13274 Vilniaus rajonas

Tiražas 2000 egz.

Kaina – 2 Eur

Aleksandras VOZBINAS. Alter ego. 1993

Kaina – 2 Eur
KULTŪROS BARAI 2022. Nr. 4 (687), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

